

2009. 2. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS (főszerkesztő)
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEPELI GYÖRGY
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
TARDOS RÓBERT
VASS LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 461-2696, 461-2600

Fax: 461-2690

e-mail: terestyeni.tamas@ppk.elte.hu, terestyeni@elte.hu

Tördelés és sokszorosítás: Gondolat Kiadó

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

<i>Marián Béla:</i> ROMA TÁRSADALOM, ROMA VÉLEMÉNYEK	3

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

<i>Julesz Máté:</i> KOROK ÉS JELKÉPEK	41

MŰHELY

<i>Bernschütz Mária:</i> FILMEK FELIRATOZÁSÁNAK EMPIRIKUS ELEMZÉSE	59

KITEKINTÉS

<i>Pléh Csaba:</i> A PSZICHOLOGIA FÉL ÉVSZÁZADA II.	81

TALLÓZÓ

SZOCIOLÓGIAI SZEMLELET A KOMMUNIKÁCIÓ MEGÉRTÉSÉBEN (Buda Béla)	99
AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS VILÁG TÁGULÁSA (Buda Béla)	103
A NYELV ÉS A BESZÉD MINT A BEFOLYÁSOLÁS KOMMUNIKATÍV ALAPJA (Buda Béla)	107

A JEL-KÉP ezen száma a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

KÖZGONDOLKODÁS

Marián Béla

ROMA TÁRSADALOM, ROMA VÉLEMÉNYEK REPREZENTATÍV FELMÉRÉS A MAGYARORSZÁGON ÉLŐ ROMA KISEBBSÉG KÖRÉBEN

A Marketing Centrum 2009. januárjában 1000 fős lakossági mintán vizsgálta a felnőtt lakosság véleményeit a „cigánykérdésről”. A kutatássorozat folytatásában 800, országszerte véletlenszerűen kiválasztott roma válaszolt a kérdésekre. A második roma felmérés 2009. március 16. és március 23. között zajlott.

A kutatás során a 18 évnél idősebb roma népesség reprezentálására törekedtünk. A legnagyobb gondot itt az jelenti, hogy semmilyen teljesen megbízható nyilvántartás nem áll rendelkezésre a cigány népesség területi és demográfiai megoszlásáról. Kiindulópontnak ezért a Marketing Centrum 2004-es „Roma Egészségmagatartás Kutatás” mintavételi keretét tekintettük. Ekkor a 2002-es kisebbségi önkormányzati választások eredményeire alapoztuk a mintavételt (2006-ban egészen más szabályok szerint, egészen más eredménnyel zajlott le a kisebbségi önkormányzati választás). 2002-ben Magyarországon összesen 1004 cigány kisebbségi önkormányzat alakult, és a 2004-es mintavételből kihagytuk azokat a településeket, ahol nem alakult cigány kisebbségi önkormányzat. Ezzel ugyan lemondunk a kistelepüléseken szórványosan élő romák reprezentálásáról, de módunk nyílt az úgynevezett véletlenszerű mintavételi eljárás alkalmazására azokon a településeken, illetve településrészekben, ahol többé-kevésbé tömbyszerűen élnek a romák.

A mintavételi körzetek kijelölésénél, illetve a minta keretszámainak meghatározásánál a Kémény István nevével fémjelzett 1993-as és 2003-as reprezentatív cigány kutatások eredményeit is figyelembe vettük. Főleg az 1993-as felvételt, amikor külső adatforrás (iskolastatisztika a roma gyerekekről) is rendelkezésre állt a cigány népesség területi eloszlásának a becslésére és a becslések megbízhatóságának ellenőrzésére.

A népességbecslések alapján a KSH-régiókat és az urbanizációs szinteket figyelembe véve kvótákat alakítottunk ki, és a mintakeretet az első körben megmaradt települések közül véletlenszerűen válogatva töltöttük ki. A jelen kutatás során összesen **807** interjút készítettünk 165 postai irányítószámon.

A kérdezőbiztosok az interjúk megkezdése előtt elmondták, hogy „A kutatás célja a roma kisebbséghez tartozó választópolgárok véleményeinek felmérése a kisebbség helyzetéről és az aktuális közéleti kérdésekről”, így biztosan állíthatjuk, hogy nem került olyan személy a mintába, aki nem tartja önmagát romának. Egy háztartásban csak egy

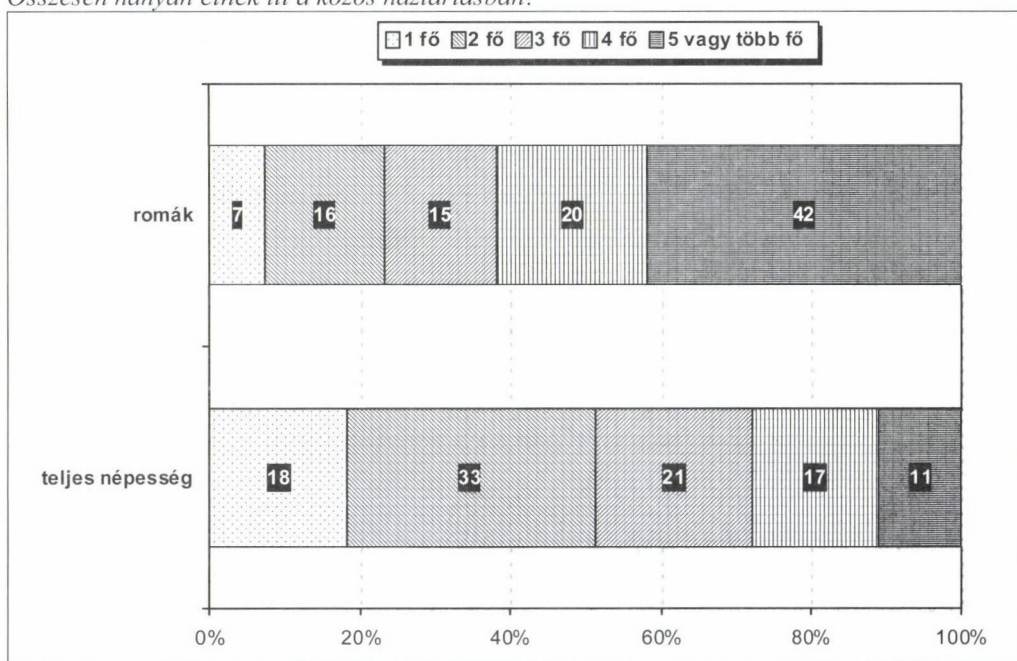
– úgynevezett születésnapos módszerrel teljesen véletlenszerűen kiválasztott – személy-
lyel készült interjú.

A vázolt mintavételi eljárás következtében a tömbben élő romákat kissé felülreprezen-
táltuk a szórványban élők rovására. Másrészt csak olyan válaszadók kerültek a mintába,
akik állandó jellegű lakóhelyeken élnek. Ezzel együtt a rétegzett véletlen minta kielégí-
tően pontosan reprezentálja a teljes roma társadalmat és a roma háztartásokat is. A meg-
kérdésekre 2009. március 16. és 23. között került sor.

Családok

A 18 évnél idősebb romák lényegesen nagyobb valószínűséggel élnek népes háztar-
tásokban, mint a 18 évnél idősebb magyarok. A roma háztartások átlagos nagysága 4,22
fő, míg teljes felnőtt népesség körében csak 2,80 fő háztartásnagyságok átlaga.

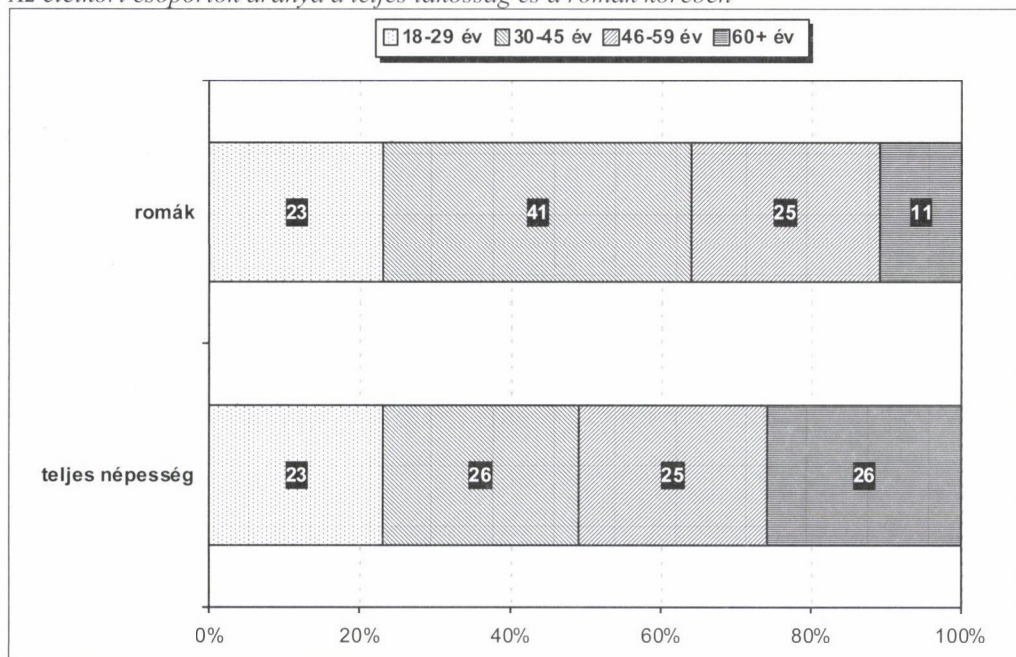
Összesen hányan élnek itt a közös háztartásban?

A 18 évnél idősebb lakosság körében mindössze egyharmad azon háztartások aránya,
amelyeknek van legalább egy 18 évnél fiatalabb tagja is. A romák körében viszont 69%
ugyanaz az arány, és a roma háztartások 28 százalékában 3 vagy több fiatalkorú él. Mind-
ehhez persze az is hozzájárul, hogy a roma mintában 41 év az életkorátlag, míg a teljes
populációban 47 év az átlag. A 2004-es roma felmérésben 39 év volt az életkorátlag.

Most tehát valamivel kisebb eltérést találtunk, mint öt évvel ezelőtt, de azért az is nagyon riasztó adat, hogy a roma népesség életkorátalaga hat évvel elmarad a lakossági átlagtól, lévén ennek elsődleges oka egyértelműen a romák korai halandósága.

Az életkori csoportok aránya a teljes lakosság és a romák körében

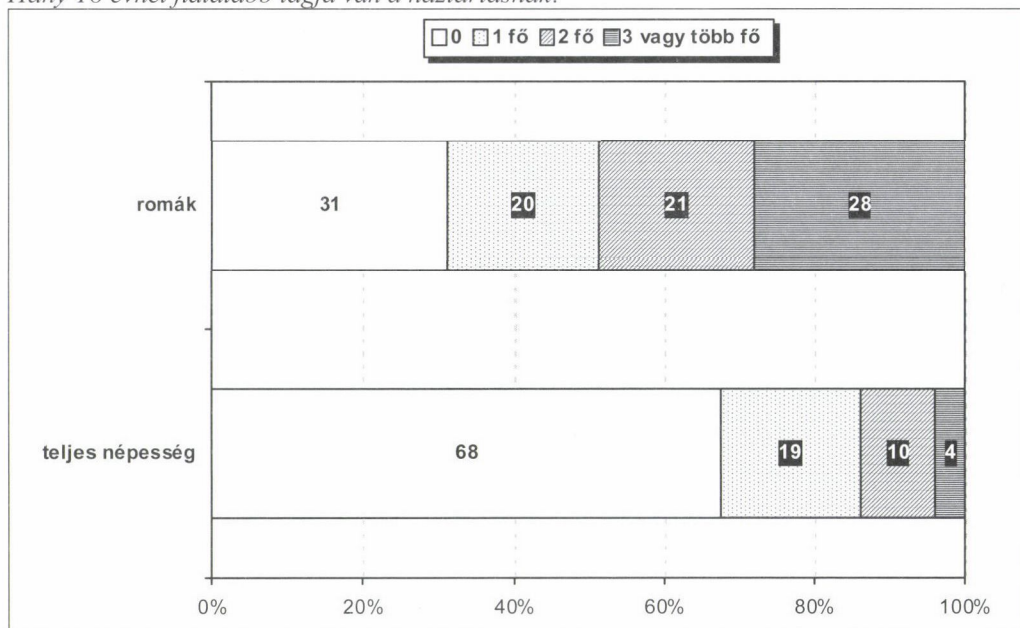

A 18 évnél idősebb romák fele házas, 26 százalékuk pedig élettárrsal él. A nőtlenek/hajadonok aránya 11%, elvált = 6%, özvegy = 7%. Ugyanakkor csak 71 százalék él együtt a házastársával, illetve az élettársával.

A tipikus roma háztartásban házaspár/élettársak + gyerek(ek) élnek együtt (52%). A háztartások 15%-ában nem él gyerek a házaspár/élettársak mellett, 8 százalékukban pedig egyedül él valamelyik szülő (tipikusan az anya) a gyerek(ek)kel. Mindössze a háztartások 9 százalékában él nagyszülő is, azaz az egykor hagyományos nagycsaládi együttélési forma már a romák körében is ritkaságnak számít. Ugyanakkor a háztartások 6 százalékában több család él közös háztartásban, 2 százalékuknál pedig valamilyen egyéb családszerkezet van (általában oldalági rokonok együttélése). A háztartások 7 százaléka egyszemélyes, ez sokkal kisebb arány, mint ugyanez a nem roma háztartások körében.

Igazán roma specifikusnak azt tekinthetjük, hogy a háztartások 82 százalékában van saját gyerek: ötödüknél egy, 16 százalékuknál kettő, 16 százalékuknál három. Négy vagy több saját gyerek azonban a roma háztartásokban sem túl gyakori: 13% az előfordulási arány.

Hány 18 évnél fiatalabb tagja van a háztartásnak?

A 18 évnél idősebb romák 14 százaléka együtt él a szüleivel a közös háztartásban, 16 százalékuk pedig oldalági rokonokkal (pl. testvér stb.) is együtt él. Nem rokonok viszont mindössze a háztartások 1 százalékában élnek. Unoka csak a roma háztartások 8 százalékában él, azaz a romák többsége is a többségre jellemző egy- vagy kétgenerációs családmódelben éli az életét.

Lakáskörülmények

A legszörnyűbb lakáskörülmények között élő romák kis valószínűséggel kerültek be a mintába, ezzel együtt megállapítható, hogy a romák lakáskörülményei sokat javultak az elmúlt évtizedekben, és jelenleg már nem ez a legnagyobb gondja hazánk legnépesebb és leginkább hátrányos helyzetű kisebbségének. A roma háztartások 45 százaléka családi házakban lakik, 13 százalékuk régi „parasztházakban”, 12 százalékuk pedig úgynevezett „szocpulos” házakban. Emeletes soklakásos társasházakban, illetve lakótelepi házakban 11% él, kisebb társasházakban pedig 2%. A régebbi romatelepekre nagyon is jellemző soklakásos földszintes sorházakban mindössze a roma háztartások 6 százaléka él.

A romák által lakott házak 58 százaléka téglából készült, 6 százalékuk pedig panel. Alapozott vályog, illetve vert falú házakban 18% él, alapozás nélküli vályogházban pedig csak 7% (egyéb – tipikusan vegyes építésű – házakban 11%).

A romák lakásainak 75 százaléka saját tulajdon, 14 százalékuk pedig bérlemény (ebből 11% állami, önkormányzati tulajdon, 3% pedig magántulajdon). Roma specifikusnak azt tekinthetjük, hogy viszonylag magas (11%) a szívésségi lakáshasználók aránya.

A lakások 18 százaléka egy lakószobás, 50 százalékukban két lakószoba van, 27% három lakószobás és mindössze 5 százalékuk háromnál több szobás.

A lakások 89 százalékában van külön konyha, fürdőszoba azonban csak a roma lakások 72 százalékában található. A vezetékes víz a lakások 73 százalékába van bekötve, wc viszont csak 66 százalékukban van bent a lakásban, és csak a roma lakások 44 százaléka csatornázott. Vezetékes gázhoz a roma háztartások mindössze harmada jut.

Mindez persze annak is betudható, hogy a romák nagy többsége kistelepüléseken él, ahol a nem romák lakáskörülményei is hasonlóak. A roma háztartások felszereltsége azonban lényegesen elmarad a nem roma háztartásokétól.

Mit mondana önmagáról a következő lehetőségek közül?

	lakossági minta 2009. február	roma minta 2009. március
<i>megvan szinte mindenem, amire szükségem van</i>	7	3
<i>megvan szinte mindenem, de néhány dolgot szívesen újra cserélnék</i>	31	14
<i>vannak olyan dolgok, amikre szükségem lenne és hiányoznak</i>	51	47
<i>alapvető dolgokban is hiányt szenvedek</i>	11	36

Van-e az Önök családjának, van-e a háztartásban?

	lakossági minta 2009. február	roma minta 2009. március
színes tévé	*	93
hűtőgép	*	82
saját használatú mobiltelefon	78	62
automata mosógép	na.	46
5 évnél régebbi gyártású személygépkocsi	38	21
személyi számítógép	49	19
szélessávú internetcsatlakozás	40	13
5 évesnél újabb gyártású személygépkocsi	13	5
mosogatógép	12	4
250 ezer forintnál jelentősebb megtakarítás	14	3

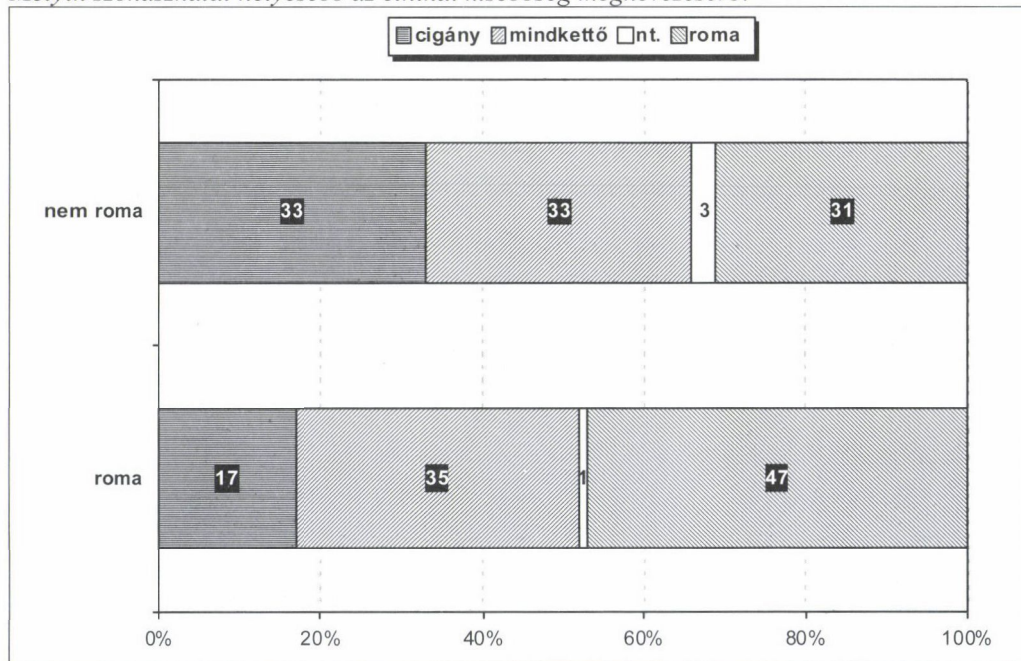
Identitás, nyelvhasználat

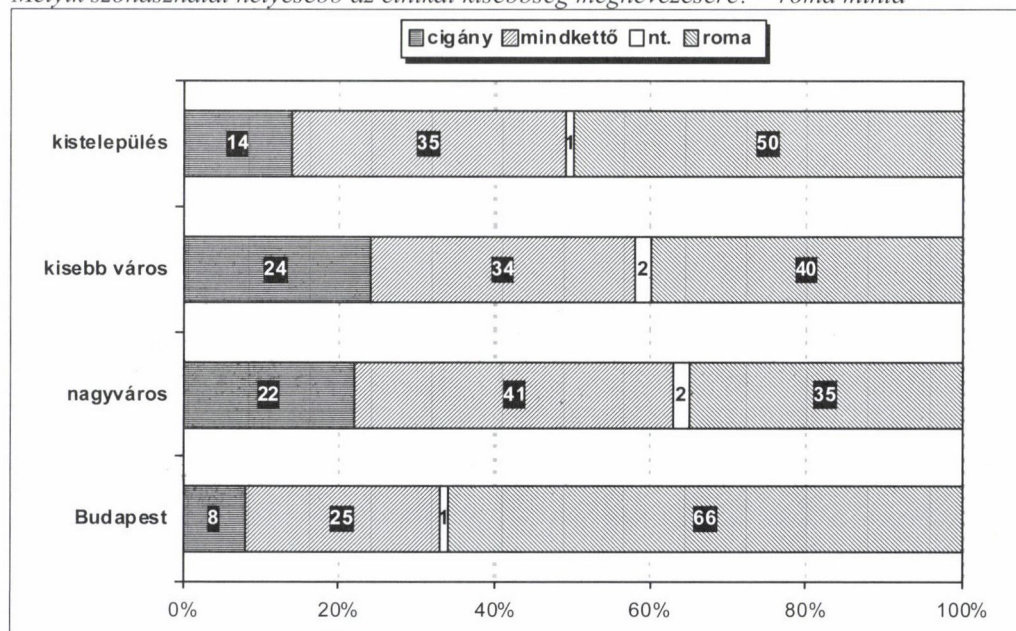
A Marketing Centrum munkatársai a kapcsolatfelvétel legelején elmondták a leendő válaszadóknak, hogy: „*A kutatás célja a roma kisebbséghez tartozó választópolgárok véleményeinek felmérése a kisebbség helyzetéről és az aktuális közéleti kérdésekről.*” Ha tehát valaki készek mutatkozott a válaszadásra, akkor elfogadta, hogy ő tagja a roma kisebbségnek. Ugyanakkor a válaszadók 6 százaléka magyarnak mondta magát, amikor arra kértük, hogy egy válaszlapról válassza ki azt a meghatározást, amelyiket a legjellemzőbbnek érezi önmagára. A tisztán cigány/roma identitást 45 százalék választotta, a „magyarországi roma vagyok” önmeghatározást 37% érezte a legjellemzőbbnek, 11% pedig azt, hogy „részben roma/cigány részben magyar vagyok” (1% kitért a válaszadás elől). A roma kisebbséghez tartozók több mint fele számára tehát legalább olyan fontos vagy fontosabb a magyar identitás, mint a roma/cigány kisebbséghez való tartozás.

És ez egyáltalán nem meglepő, hiszen mindössze a megkérdezettek 27% százaléka beszél a magyaron kívül valamilyen más, a romákra jellemző nyelvet, illetve nyelvjárást is. A nyelvhasználat tekintetében tehát erősen asszimilálódott a cigány kisebbség.

A nem romák teljesen megosztottak abban a kérdésben, hogy melyik szóhasználat helyesebb az etnikai kisebbség megnevezésére: a roma vagy a cigány? Mindkét lehetőséget egyharmad-egyharmad preferálja, a harmadik harmad szerint pedig mindkét szóhasználat egyformán helyes. A roma kisebbség tagjai viszont egyértelműen a roma szóhasználatot preferálják, noha 52 százalékuknak a cigány szóhasználat is megfelel. Ez utóbbi hozzáállás elsősorban a vidéki városokban élő romákra jellemző.

Melyik szóhasználat helyesebb az etnikai kisebbség megnevezésére?

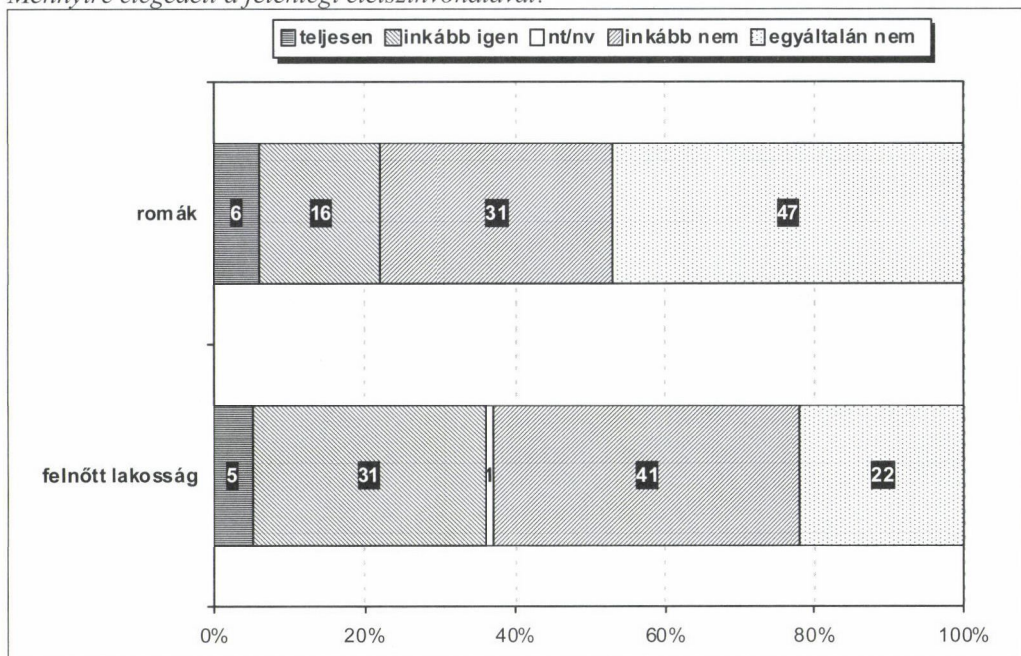

Életszínvonal

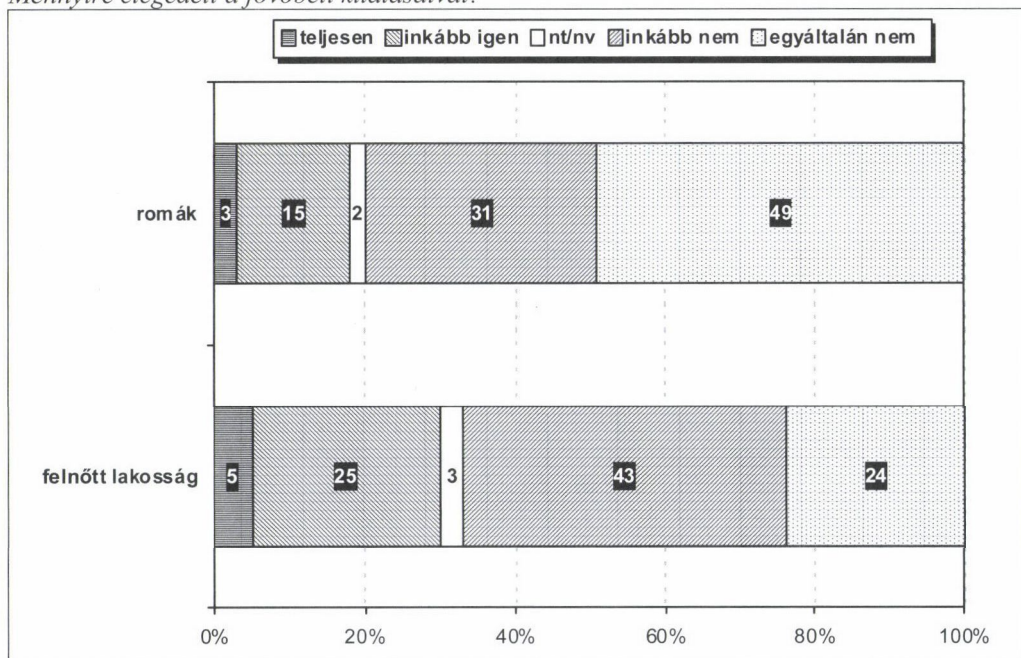
A romák sokkal elégedetlenebbek a jelenlegi életszínvonalukkal és a jövőbeli kilátásaikkal is, mint a felnőtt lakosság, és ez azért nagy szó, mert a teljes társadalom nagy többsége is elégedetlen, illetve borúlátó. A jelenlegi életszínvonallal való elégedettség-re – elégedetlenségre vonatkozó válaszok mérlege a januári lakossági felmérésben -21 pontnak adódott, míg a roma minta válaszainak mérlege -49 pont. A jövőbeli kilátásokra vonatkozó válaszoknál -28 pont volt a januári lakossági mérleg, a roma minta átlaga pedig -53 pont.

A gazdasági válság következtében a magyar lakosság körében számottevően romlott az anyagi helyzet szubjektív megítélése, és 10 év távlatában gondolkodva is egyre kevesebben reménykednek gazdasági feljebb lépésben. A jelenlegi helyzetre vonatkozó önbecsölések átlaga a januári lakossági felmérésben 3,90 foknak adódott, amikor arra kértük az embereket, hogy határozzák meg a helyzetüket a 0-tól 10 fokig terjedő gazdasági létrán. A roma válaszadók átlaga viszont mindössze 2,59 fok. A lakosság körében 14%, a romák körében azonban csak 5% „merészkedett” a skála közepe fölé. A „10 év múlva” válaszok átlaga a lakossági felmérésben 4,08 fok volt, a romák körében viszont csak 2,79 fok.

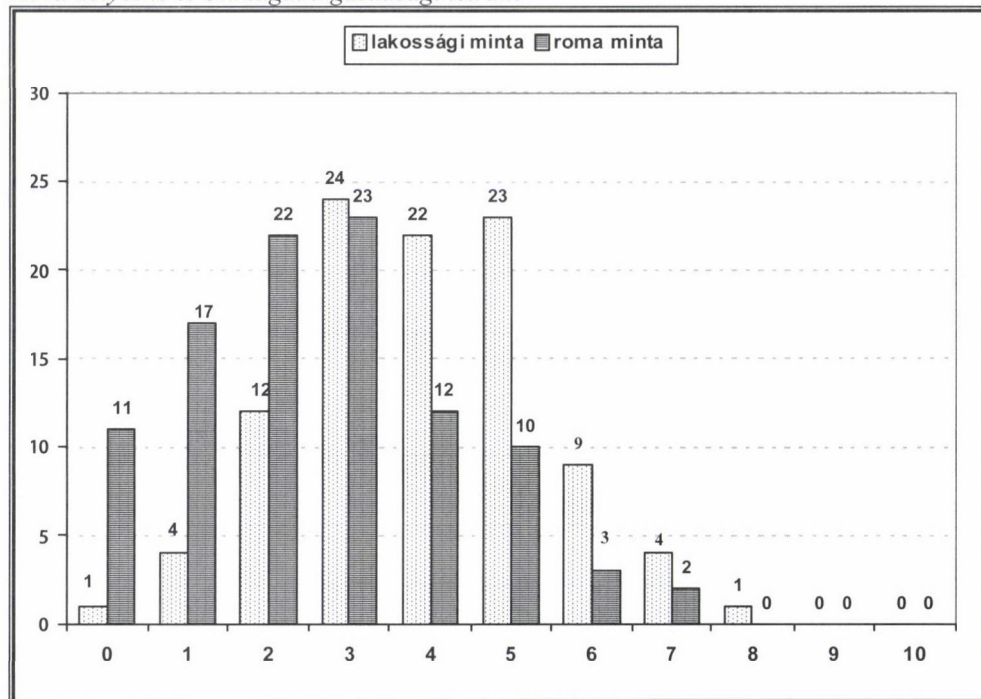
Mennyire elégedett a jelenlegi életszínvonalával?

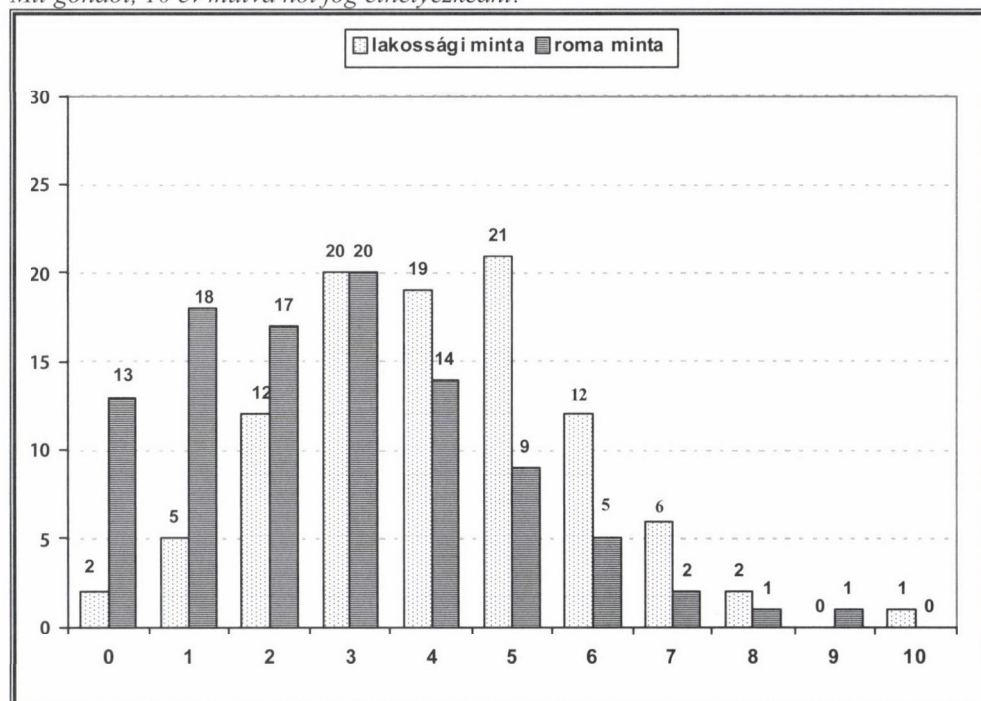
Mennyire elégedett a jövőbeli kilátásaival?

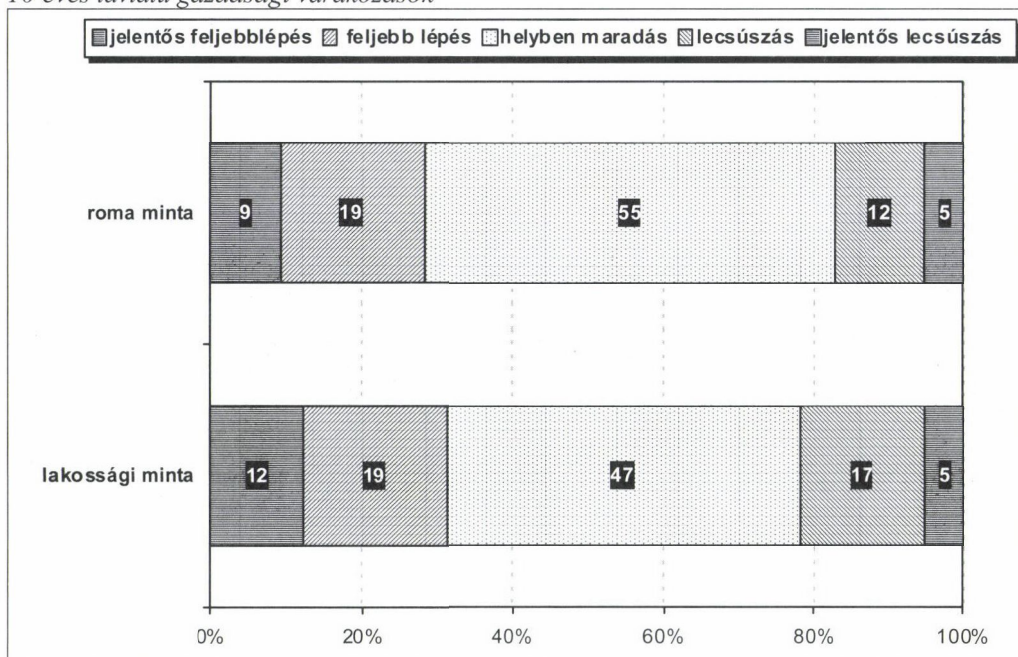
Hova helyezné el Önmagát a gazdasági létrán?

Mit gondol, 10 év múlva hol fog elhelyezkedni?

10 éves távlatú gazdasági várakozások

A felnőtt lakosság körében 2% nyilatkozta azt, hogy nélkülözések között élnek. Ugyanez az arány a roma mintában 20%. Mindent egybevetve a tipikus magyar család kijön a havi jövedelmeiből, a tipikus roma családnak viszont hónapról hónapra anyagi gondjai vannak, illetve nélkülözések között él.

Összességében hogy érzi, Önök anyagilag:

	lakossági minta	roma minta
<i>gondok nélkül élnek</i>	3	1
<i>beosztással jól kijönnek</i>	30	12
<i>éppen hogy kijönnek a jövedelmeikből</i>	49	25
<i>hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak</i>	16	42
<i>nélkülözések között élnek</i>	2	20

Amikor arra kértük az embereket, hogy hasonlítsák össze a saját mostani életnívójukat a szüleik életnívójával, akkor a lakossági mintában -3 pontnak adódott a válaszok mérlege, míg a roma mintában -31 pontnak. A romák többsége tehát úgy érzi: lecsúsztak, romlott az anyagi helyzetük a szüleikhez képest. Itt az is figyelemre méltó, hogy a romák körében nincs szignifikáns eltérés a különböző életkori csoportok között, míg a felnőtt

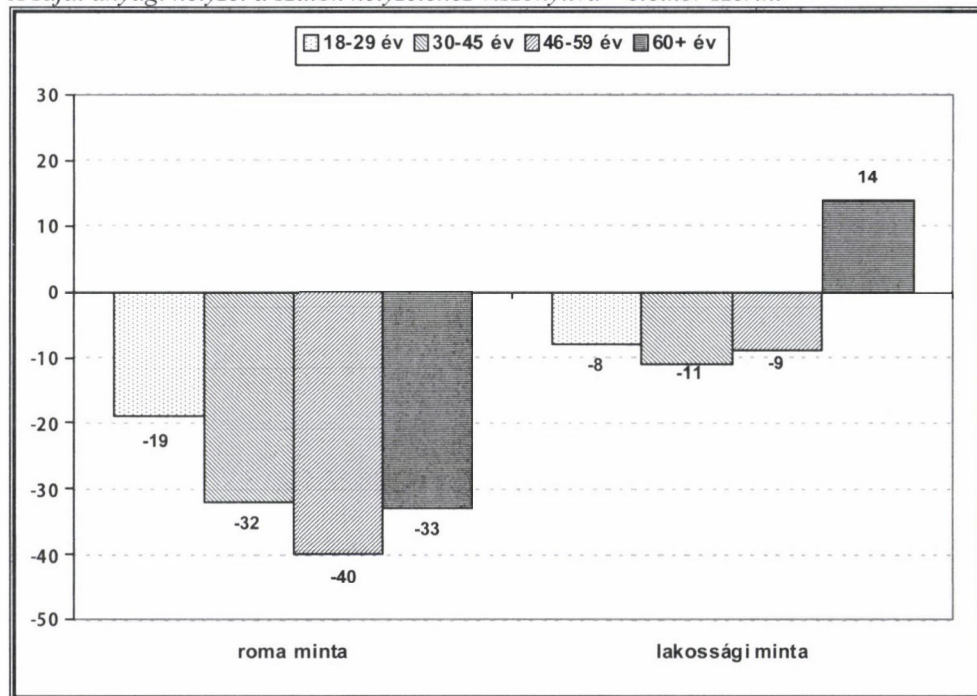
lakosságot reprezentáló mintában a 60 évnél idősebbek válaszmegoszlása nagyon más, mint a fiatalabbaké.

A magyar társadalom azon tagjai, akiknél a II. világháború előtti, illetve környéki évek jelentik a viszonyítási alapot, többségükben úgy érzik: anyagilag előbbre jutottak mint a szüleik. A romák körében viszont nincs ilyen választóvonal. Azt viszont jelzésértékűnek tekinthetjük, hogy a legfiatalabbak számoltak be *a legkisebb valószínűséggel* lecsúszásról ($p_0=0,11$). Ez azt jelenti, hogy a rendszerváltás időszaka sok roma családnál negatív töréspont volt.

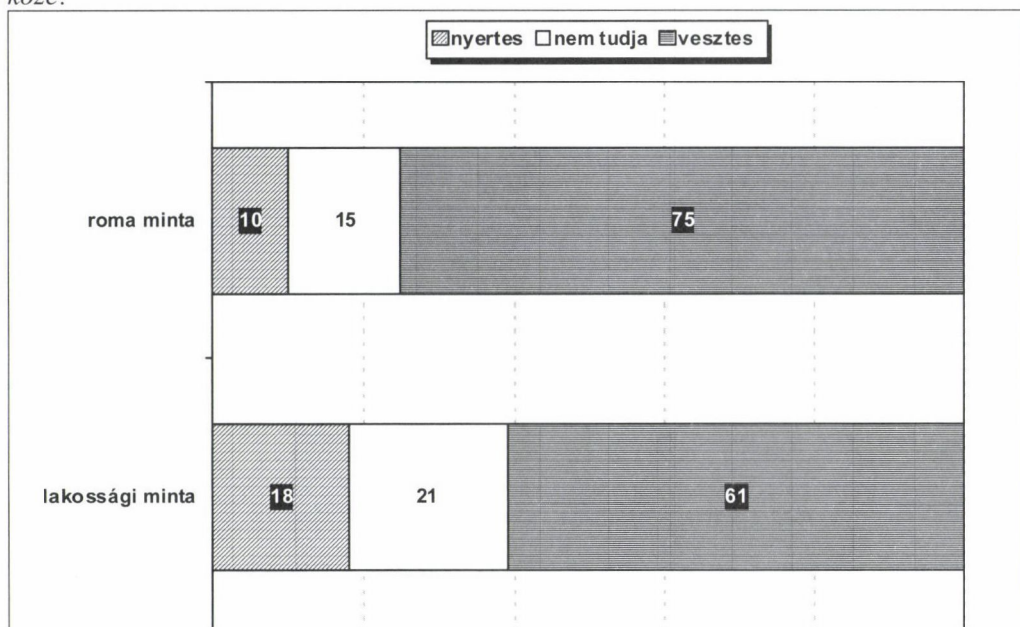
Hogyan ítéli meg, Ön most: jobban, rosszabbul vagy ugyanúgy él, mint a szülei, amikor annyi idők voltak, mint Ön most?

	lakossági minta	roma minta
Jobban	38	25
ugyanúgy	17	16
nem tudja	5	4
rosszabbul	40	55

A saját anyagi helyzet a szülők helyzetéhez viszonyítva – életkor szerint

Az 1989–90-es rendszerváltásnak voltak vesztesei és nyertesei is. Mindent egybevetve Ön hova sorolná a saját szűkebb családját: inkább a vesztesek közé vagy inkább a nyertesek közé?

Jövedelemszerzés

Mindössze a 18 évnél idősebb roma megkérdezettek 23 százaléka mondta önmagáról azt, hogy dolgozik, pénzkereső tevékenységet folytat, miközben 31 százalékuk munkanélküliként határozta meg önmagát. A nyugdíjasok aránya 18%, 12% GYES-en, GYED-en van, 4% pedig háztartásbeli. Az egyéb inaktívok aránya 10%, 2% pedig tanuló.

Ennél is drámaibb adat az, hogy a roma háztartások 60 százalékában nincs egyetlen állandó helyen dolgozó pénzkereső sem. A háztartások 24 százalékában csak egyetlen állandó helyen dolgozó pénzkereső van, 13 százalékukban ketten kapnak fix munkajövedelmet, 3 százalékukban pedig hárman vagy többen is.

A roma háztartások 53 százalékában viszont van legalább egy munkanélküli. Ebből 15 százaléknál kettő is, 6 százaléknál pedig három vagy több is.

A háztartások 27 százalékában van valaki, aki GYES-en vagy GYED-en van, 30 százalékukban pedig van legalább egy fő, aki nyugdíjat kap (ebből 9 százaléknál két nyugdíjas is van).

A 18 évnél idősebb roma megkérdezettek 11 százaléka azt nyilatkozta, hogy rendszeresen szokott közmunkát végezni, további 19 százalékuk pedig időnként jár el közmunkavégzésre.

A megkérdezettek 38 százalékának tudomása van arról, hogy a környékükön rendszeresen szokott közmunkát szervezni az önkormányzat vagy más hivatalos közmunkaszer-

vező, és további 33% azt mondta, hogy időnként szerveznek közmunkákat a környékükön. 17% viszont úgy tudja, hogy a környékükön nem szoktak közmunkákat szervezni, 12% pedig nem tudja, hogy szoktak-e.

A romák 13 százaléka úgy tudja, hogy *rendszeresen* elő szokott fordulni igazságtalanság, hátrányos megkülönböztetés az „itt élő romákkal” szemben a közmunkák kiosztásakor, és további 18 százalékuk szerint *időnként* elő szokott fordulni ilyesmi. A legnagyobb (37%-os) valószínűséggel a kistelepüléseken élő romák tartanak számon méltánytalanságokat a közmunkák kiosztásánál.

Vállalkozók vagy mások által a romák számára szervezett alkalmi közös munkákról a megkérdezettek 37 százalékának van tudomása, de csak 9 százalékuk mondta azt, hogy rendszeresen szoktak ilyesmit szervezni a környékükön. 48 százalék határozottan azt állította, hogy a környékükön nem szoktak alkalmi közös munkákat szervezni a romáknak, 15% pedig nem tudja, hogy szoktak-e ilyesmit szervezni.

A romák 5 százaléka mindig el szokott menni ezekre az alkalmi közös munkákra, ha lehetősége van rá, további 18 százalékuk pedig időnként szokott élni ezekkel a pénzeszközes lehetőségekkel.

Gyógynövénygyűjtéssel, gombaszedéssel vagy hasonlóval a romák 5 százaléka szokott rendszeresen foglalkozni, és további 12 százalékuk foglalkozik ezzel időnként. A színesfémgyűjtés a romák 15 százalékának a megélhetésében játszik szerepet: 3 százalékuknál rendszeresen, 12 százalékuknál pedig időnként. A „lomizást” 22% százalék említette: 5% rendszeresen eljár gyűjtögetni a lomtalanításokra, 17% százalék pedig időnként jár el. Végül a romák 16 százaléka eljár messzebbre vásárolni mások számára is: 4 százalékuknál rendszeres, 12 százalékuknál pedig alkalmi ez a jövedelemkiegészítés.

Mindent egybevetve a roma háztartások 90 százalékában 60 ezer forint alatt van az egy főre jutó jövedelem, és mindössze 2 százalékuk körében haladja ez meg a 100 ezer forintot. Ezzel együtt azért az is elmondható, hogy a roma háztartások viszonylag jól alkalmazkodtak ahhoz, hogy mindössze 36 százalékuknál van hivatalos állandó jellegű munkából származó jövedelem. Ehhez az alkalmazkodáshoz persze az is hozzátartozik, hogy igen fontos szerepet töltenek be a családok gazdálkodásában az államtól, önkormányzattól kapott támogatások és segélyek, azaz a roma társadalom fokozottan függ a szociális juttatásoktól.

Milyen alkalmi közös munkán vett részt legutóbb?	említette
gyümölcs/zöldségszedés	34 fő
közterület-rendezés	29 fő
mezőgazdasági munka	25 fő
kőműves betanított munkás	15 fő
építkezésen betanított munkás	8 fő
takarítás	6 fő
segédmunka	5 fő

Milyen alkalmi közös munkán vett részt legutóbb?	említette
közmunka	5 fő
erdei fakivágás	4 fő
zöldségfeldolgozás	4 fő
szállítás	3 fő
ásás	3 fő
vasonrakodás	2 fő
zenélés	1 fő
polgármesteri hivatalban takarítás	1 fő
bozótirtás	1 fő
bádogozás	1 fő

Önök milyen forrásokból, mennyi jövedelemhez jutnak?

EZER FORINTRA KEREKÍTVE	van	átlag
családi pótlék	58%	38 eFt
hivatalos munkajövedelem	36%	100 eFt
szociális segély (nevelési segély; gondozási díj stb.)	33%	34 eFt
nyugdíj, rokkantnyugdíj	29%	58 eFt
gyes/gyed	28%	35 eFt
munkanélküli járadék	27%	42 eFt
alkalmi munkákból származó jövedelem	24%	43 eFt
rokonai segítség	6%	22 eFt
kereskedés, seftelés	5%	42 eFt
nem hivatalos / nem legális forrásból származó jövedelem	4%	55 eFt
egyéb jövedelem	2%	38 eFt
összes jövedelem	97%	123 eFt
egy főre jutó jövedelem	97%	34 eFt

Az egy főre jutó havi jövedelmek átlagai a roma háztartásokban

Budapest	56 eFt
nagyváros	42 eFt
kiseb város	30 eFt
kistelepülés	31 eFt

Gazdálkodás

A roma családok 64 százalékánál havi rendszerességgel fordult elő az elmúlt 12 hónapban, hogy a hónap végére elfogyott a pénzük, tizedüknél ez kéthavonta fordult elő, 7 százalékuknál háromhavonta, 6 százalékuknál pedig félévente. 4 százalék azt mondta, hogy ez csak egyszer történt meg az elmúlt év folyamán, és mindössze 9% azon háztartások aránya, akiknél sohasem fogyott el a hónap végére a pénz.

A háztartások 82 százalékában előfordult az elmúlt 12 hónapban az, hogy valamilyen közüzemi számlájukat nem tudták befizetni: 34%-nál havonta, 18%-nál kéthavonta, 16%-nál kétszer, 18%-nál pedig egyszer. Mindennek fényében nem meglepő, hogy a roma háztartások 73 százalékánál előfordul az, hogy a napi kiadásaik kifizetéséhez, a megélhetéshez kölcsönre szorulnak: 4%-nál minden héten, 23%-nál minden hónapban, 16%-nál 2-3 havonta, 8%-nál évente 2-3 alkalommal, 12%-nál évente 1-2 alkalommal 10%-nál pedig ennél is ritkábban.

Jellemző-e az önök háztartására vagy nem jellemző?

	jellemző
Előfordul, hogy késve fizetik be a rezszi számlákat.	75%
Előfordul, hogy nem jut pénz a legszükségesebb ruházati cikkekre.	66%
Hónap elején nem tudják pontosan, mennyi pénzt költhetnek el.	51%
Sok adóságunk, tartozásuk van.	45%
Jövedelmük havonta változik a munkalehetőségektől függően.	43%
Van a családban olyan felnőtt családtag, akinek nincs jövedelme.	40%
Túl sok kamatot kell fizetniük a kölcsönökhöz.	34%
Előfordul, hogy nem jut pénz ennivalóra.	32%
Előfordul, hogy nem jut pénz a gyerek(ek) megfelelő ellátására.	29%
Zaklatták, fenyegették Önöket adóságtörlesztés miatt.	7%

A roma háztartások gazdálkodására meglehetősen jellemző a szükséggazdálkodás, és ebből is adódóan a közüzemi számlák befizetésének elhalasztása. A kölcsönökből és az elhalasztott kötelezettség befizetésekből élés gyakorlata azért is lehet ennyire elterjedt a roma háztartások körében, mert többségük gazdálkodására az is jellemző, hogy nem tudják pontosan, mennyi pénzt költhetnek el, tehát jelentős arányú az alkalmi, eseti jövedelmek szerepe a családi gazdálkodásokban. Az uzsorások zaklatásai azonban szerencsére csak a családok töredékét érintik.

Milyenek a romák?

A lakossági felmérésben a „lármások, hangosak”, illetve a „jó a zenei érzékük” bizonyultak a legjellemzőbbnek érzett roma/cigány tulajdonságoknak. A romák viszont leginkább családszeretőnek érzik magukat, ugyanakkor a „jó a zenei érzékük” tulajdonság megítélésnél osztoznak a többségi társadalom pozitív előítéletével. Igazán árnyalt képet akkor kapunk a roma csoport énképéről, ha egyszerre nézzük a romákra és a nem romákra adott jellemzéseket. Ennek érdekében új mutatókat képeztünk: $\text{tulajdonságkülönbség} = (\text{romák jellemzése} - \text{nem romák jellemzése})/2$.

Ha megvizsgáljuk a különbségmutatók együttjárásait, akkor azt látjuk, hogy három tulajdonságcsoporthoz tesznek különbséget a romák a nem romák és a romák jellemzői között. Az első faktor alapján képzett skála azt méri, hogy a válaszadó mennyire érzi jellemzőbbnek a romákra a romák erőnyeit, (speciálisnak vélt) pozitív tulajdonságait. A skála átlaga +21 pont, és a romák 74 százaléka körében határozottan pozitív a mutató értéke. 21 százaléka körében viszont nulla körüli a skálaérték, 5 százaléka körében pedig egyértelműen átbillent a negatív tartományba.

Mennyire érzi jellemzőnek a következőket a romák/ cigányok többségére?

<i>a romák önjellemzései</i>	nem jellemző – nagyon jellemző							mérleg
családszeretők	3	0	1	4	5	20	67	79 pont
jó a zenei érzékük	2	1	1	4	9	24	59	75 pont
összetartóak	2	2	3	9	13	24	47	63 pont
vidámak, jó humorúak	1	2	3	13	21	24	36	56 pont
szegények	3	4	6	13	16	22	37	49 pont
szabadon, kötetlenül élnek	3	2	6	18	18	21	33	47 pont
lármások, hangosak	6	3	5	15	22	19	31	41 pont
jó az üzleti érzékük	3	3	8	22	19	18	28	38 pont
vallásosak	4	5	7	23	18	20	22	31 pont
öntudatosak	4	4	12	23	21	15	21	27 pont
tanulatlanok	3	6	11	25	23	17	15	23 pont
okosak, intelligensek	5	9	23	36	14	6	7	-3 pont

És mennyire jellemzőek ezek a tulajdonságok a nem romákra?

	nem jellemző – nagyon jellemző							mérleg
családszeretők	2	1	3	16	24	23	31	51 pont
jó az üzleti érzékük	0	1	4	25	28	23	19	41 pont
okosak, intelligensek	0	1	6	29	30	22	11	33 pont
öntudatosak	1	1	5	34	30	17	12	31 pont
jó a zenei érzékük	2	6	9	34	27	13	9	18 pont
vallásosak	1	3	13	44	18	15	6	15 pont
vidámak, jó humorúak	1	4	13	45	22	10	5	11 pont
összetartóak	4	7	19	36	16	10	8	5 pont
szegények	6	7	16	41	19	7	4	-1 pont
szabadon, kötetlenül élnek	8	9	23	34	12	7	8	-4 pont
lármások, hangosak	9	11	19	37	12	6	6	-8 pont
tanulatlanok	7	18	22	29	12	7	5	-13 pont

A romák – nem romák jellemzések különbségei

	a nem romákra jellemzőbb	nincs különbség	a romákra jellemzőbb	mérleg
összetartóak	11%	15%	74%	29 pont
jó a zenei érzékük	7%	22%	78%	29 pont
szabadon, kötetlenül élnek	12%	21%	67%	26 pont
szegények	14%	18%	68%	26 pont
lármások, hangosak	16%	16%	68%	25 pont
vidámak, jó humorúak	9%	21%	70%	22 pont
tanulatlanok	21%	21%	58%	18 pont
családszeretők	10%	36%	54%	14 pont
vallásosak	25%	26%	49%	8 pont
jó az üzleti érzékük	36%	28%	36%	-1 pont
öntudatosak	35%	31%	34%	-2 pont
Okosak, intelligensek	61%	23%	17%	-18 pont

<i>1. faktor: roma pozitívumok</i>	faktor-súly	mérleg
összetartóak	0,70	29
jó a zenei érzékük	0,67	25
vidámak, jó humorúak	0,64	22
családszeretők	0,61	14
jó az üzleti érzékük	0,54	-1
szabadon, kötetlenül élnek	0,53	26

A második skála azt méri, hogy mennyire érzi valaki jellemzőnek a romák negatív tulajdonságait. A skála átlaga +15 pont, és a romák 59 százaléka valamilyen mértékben jellemzőbbnek érzi a romákra a romák speciális negatív tulajdonságait, mint amennyire a nem romákra érzi jellemzőnek ezeket. A megkérdezettek 29 százaléka viszont nem tesz különbséget, 12 százalékuk pedig a nem romákra érzi jellemzőbbnek ezt a tulajdonság-együttest.

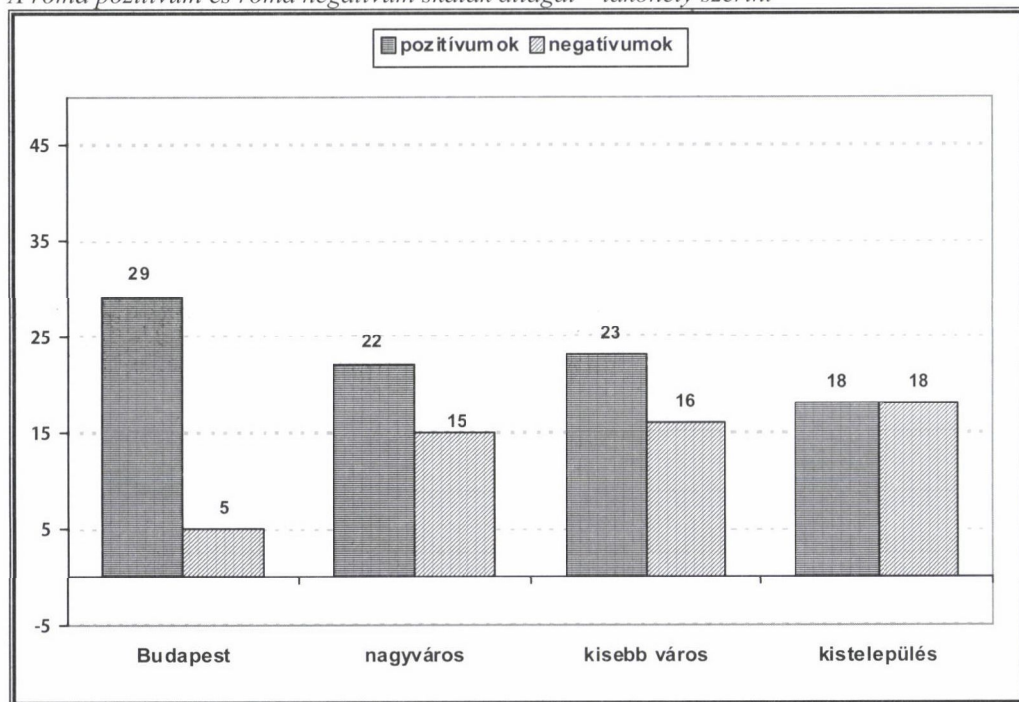
<i>2. faktor: roma negatívumok</i>	faktor-súly	mérleg
okosak, intelligensek	-0,83	-18
öntudatosak	-0,52	-2
lármások, hangosak	+0,60	25

Végül a harmadik skála azt méri, hogy a válaszadók mennyire érzik jellemzőnek a romák hátrányait a romákra. A mutató átlaga +18 pontnak adódott, és a romák 65 százaléka körében pozitív a skálaérték. 21 százalékuk körében viszont nulla körüli, 14 százalékuk pedig a nem romákra érzi jellemzőbbnek a hátrányos tulajdonságokat. A skála érdekessége az, hogy itt kapta a legnagyobb pozitív súlyt a vallásosság is.

<i>3. faktor: roma hátrányok</i>	faktor-súly	mérleg
szegények	0,81	25
tanulatlanok	0,79	18
vallásosak	0,56	8

A pozitívum és a negatívum skálák átlagaira hat a válaszadók lakóhelye, amennyiben a budapesti romák önértékelése jobb, mint a vidéken élőké. A szakképzett romák pedig az iskolázatlanoknál és a legalább érettségizetteknél kevésbé érzik jellemzőnek a romákra a hátrányos tulajdonságokat.

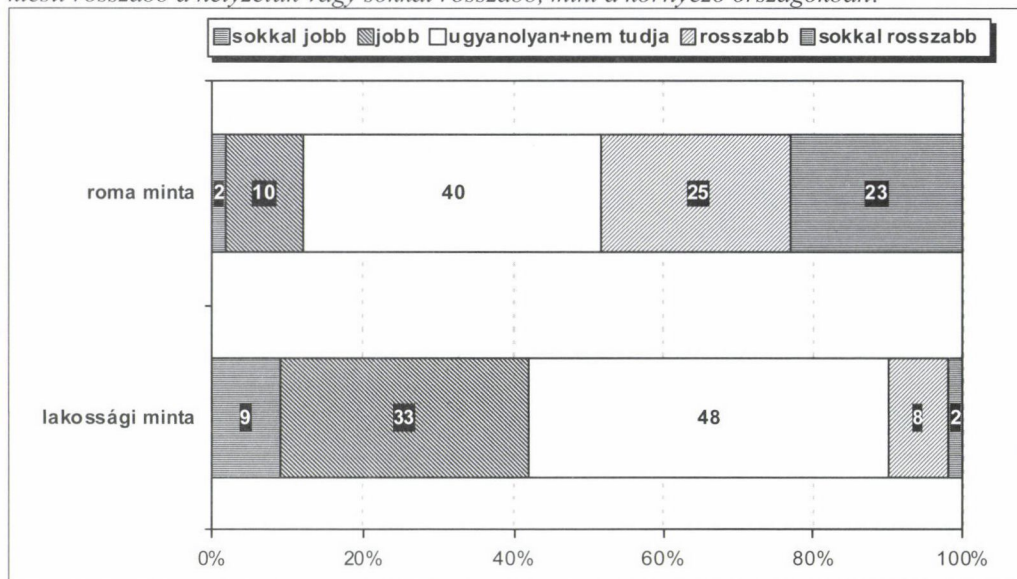
A roma pozitívum és roma negatívum skálák átlagai – lakóhely szerint

A romák helyzete

A felnőtt magyarok 42 százaléka úgy véli: Magyarországon jobb a roma népesség helyzete, mint a környező országokban. 43% szerint ugyanolyan a helyzetük, mint más-
hol, 5% pedig „nem tudja” választ adott. Így tehát mindössze a megkérdezettek tizede véli úgy, hogy hazánkban rosszabb a romák helyzete, mint a környező országokban. A válaszok mérlege +21 pont. A romák közel fele viszont úgy véli, hogy nálunk rosszabb a romák helyzete, mint a környező országokban, és az ő válaszaik mérlege -28 pont.

Megítélése szerint Magyarországon milyen a roma népesség helyzete: sokkal jobb, mint a környező országokban, jobb mint a környező országokban, ugyanolyan, mint máshol, egy kicsit rosszabb a helyzetük vagy sokkal rosszabb, mint a környező országokban?

Amikor azt kérdeztük, hogy mi a Magyarországon élő romák három legégetőbb problémája, a megkérdezettek 97 százaléka említett legalább egy problémát a nyitott kérdésre, és a legtöbben a munkanélküliséget, illetve a szegénységet mondták. A munkanélküliséget a nem romák is nagyon gyakran említették ugyanerre a kérdésre (46%), ám körükben a bűnözés volt a második leggyakrabban említett roma probléma (41%).

Mit tart Ön a Magyarországon élő romák három legégetőbb problémájának?

a válaszadók százalékában	első helyen	említette összesen
munkanélküliség, az elhelyezkedés nehézségei	37	72
pénztelenség, szegénység, elszegényedés	28	61
diszkrimináció, a többségi társadalom elnyomása	6	18
megfelelő iskola hiánya vagy elérhetetlensége	3	17
bűnözés	4	16
lakásproblémák	3	15
kultúrátatlanság, tudatlanság, igénytelenség	2	14
hátrányos megkülönböztetés a munkahelyeken	4	13
kilátástalan, bizonytalan jövő	3	13

<i>a válaszadók százalékában</i>	első helyen	említett összesen
létbizonytalanság	2	12
alkoholizálás	3	11
hátrányos megkülönböztetés az iskolákban	1	4
rasszista pártok és/vagy politikusok	1	3
megosztottság a romák között	1	2
Magyar Gárda	0	2
Egyéb	3	12

A munkanélküliséghez és a szegénységhez képest minden egyebet másodlagos jelentőségűnek érznek a romák, a diszkriminációt, illetve a rasszizmust pedig csak elvétve említették. Ugyanakkor viszonylag sokan érznek hátrányos megkülönböztetést a munkahelyeken.

A többségi társadalom többsége hajlamos a romák lustaságának, illetve a segélyekből élésnek tulajdonítani azt, hogy a romák körében nagyon magas a munkanélküliség. A romák viszont a munkahelyek hiányának és a munkaadók negatív diszkriminációjának tulajdonítják ebben az elsődleges jelentőséget. Ugyanakkor azért a romák hozzáállására vonatkozó válaszok esetében is pozitív a roma válaszok mérlege.

A roma/cigány népesség körében sokkal magasabb a munkanélküliek aránya, mint az országos átlag. Ön szerint mekkora szerepe van ebben a következőknek?

	nincs szerepe – nagy a szerepe							mérleg
a romák többsége kistelepülésen él, ahol nincs munkahely	3	2	3	7	10	19	57	67 pont
a munkaadók nem szívesen adnak munkát cigányoknak	4	1	2	6	10	23	54	67 pont
a munkaadók inkább feketén foglalkoztatják a romákat	5	3	3	10	13	25	41	55 pont
sokan tanulatlanok, nincs szakmájuk	4	3	5	12	16	27	33	49 pont
sokan nem is keresnek munkát, inkább segélyekből élnek	4	6	13	20	19	17	21	27 pont
a romák nem szeretik a kööttségeket, inkább szabadon akarnak élni	7	6	9	24	18	14	21	22 pont
sok roma lusta, nem akar dolgozni	14	10	11	22	20	11	12	2 pont

Ezek közül melyik a legfontosabb ok?

	százalék
a romák többsége kistelepülésen él, ahol nincs munkahely	32
a munkaadók nem szívesen adnak munkát cigányoknak	31
sokan tanulatlanok, nincs szakmájuk	16
a munkaadók inkább feketén foglalkoztatják a romákat	6
sokan nem is keresnek munkát, inkább segélyekből élnek	6
a romák nem szeretik a kötöttségeket, inkább szabadon akarnak élni	5
sok roma lusta, nem akar dolgozni	4

Iskola

A roma társadalom többsége tisztában van az iskola szocializációs szerepével és a tudástőke megszerzésnek fontosságával. Ugyanakkor a többség azt is gondolja, hogy az igazán fontos dolgokat a családban tanulhatják meg a gyerekek, és hogy a leleményesség fontosabb, mint az, amit az iskolában lehet megtanulni.

Az emberek sokféleképpen gondolkodnak a tanulásról és az iskoláról. Mennyire ért Ön egyet a következő állításokkal?

	teljesen	inkább igen	nt.	inkább nem	egyáltalán nem
Iskolai végzettség nélkül nem boldogulhat az ember az életben.	59	29	1	8	3
Az iskolában nemcsak a tananyagot, hanem a helyes viselkedést is megtanulják a gyerekek.	44	38	2	12	4
Aki nem jár iskolába, az nem tud beilleszkedni a társadalomba.	43	38	2	11	6
Az iskola szabályai mások, mint az élet szabályai.	43	35	3	12	7
Az iskolákban kevesebb hátrányos megkülönböztetés éri a romákat, mint az életben.	28	40	5	20	7

	teljesen	inkább igen	nt.	inkább nem	egyáltalán nem
A boldoguláshoz szükséges dolgokat a családban tanulják meg a gyerekek, nem az iskolában.	27	42	2	23	6
A leleményesség fontosabb, mint az, amit az iskolában lehet megtanulni.	20	37	2	32	9

Ha megvizsgáljuk a válaszok együtt járásait, akkor két attitűd bontakozik ki. Az első faktor alapján képzett skála azt méri, hogy a válaszadók mennyire hisznek az iskolák szocializációs szerepében. Figyelemre méltó, hogy ebben a faktorbán kapott nagy pozitív súlyt az iskolai hátrányos megkülönböztetésre vonatkozó vélemény is. Ez viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy az iskoláknak nagyon is oda kellene figyelniük erre, ha hatékony szerepet kívánnak játszani a roma gyerekek szocializációjában.

<i>1. faktor: iskolai szocializáció</i>	faktor súly	mérleg
Aki nem jár iskolába, az nem tud beilleszkedni a társadalomba.	0,76	51
Az iskolában nemcsak a tananyagot, hanem a helyes viselkedést is megtanulják a gyerekek.	0,76	53
Iskolai végzettség nélkül nem boldogulhat az ember az életben.	0,70	67
Az iskolákban kevesebb hátrányos megkülönböztetés éri a romákat, mint az életben.	0,55	30

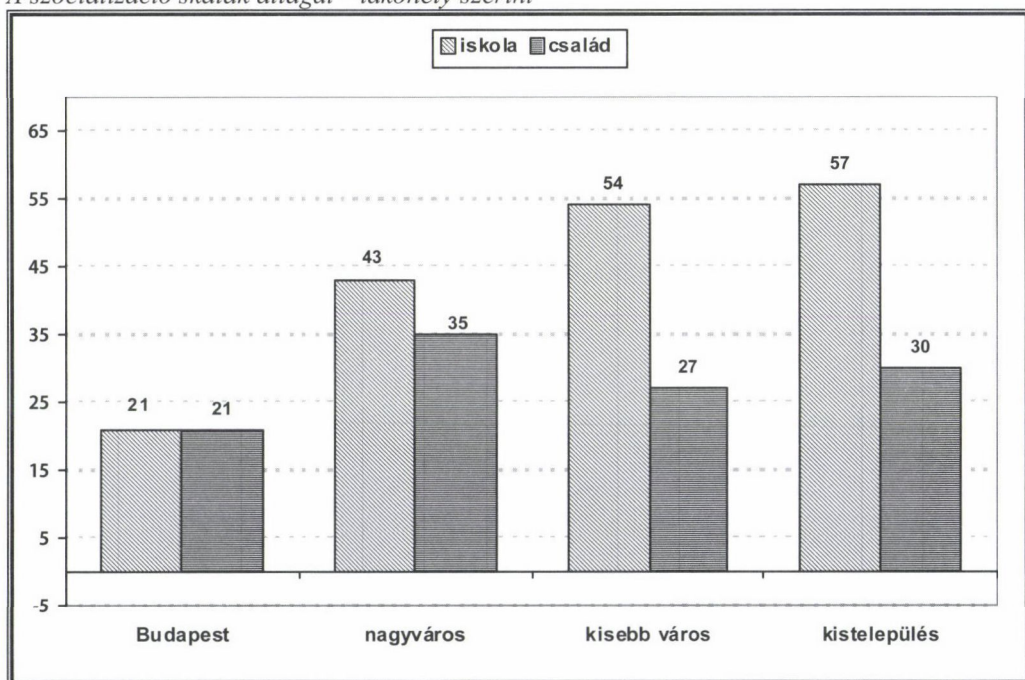
Az iskolai szocializáció skála átlaga +51 pontnak adódott, és a skála értéke a romák 84 százaléka körében határozottan pozitív, miközben csak 9 százaléuk körében negatív (7% körében nulla körüli a skálaérték).

A második faktor alapján képzett skála viszont azt méri, hogy a válaszadók mennyire érzik fontosnak a roma gyerekek életrevalóságra nevelésében azt, amit a családok mintegy az iskolával szemben tudnak megtanítani. A romák 70 százaléka körében ennél a mutatónál is pozitív a skálaérték, a skála átlaga azonban csak 29 pont, és a mutató értéke a megkérdezettek 23 százaléka körében negatív. A két skála között nincs korreláció. Se pozitív, se negatív.

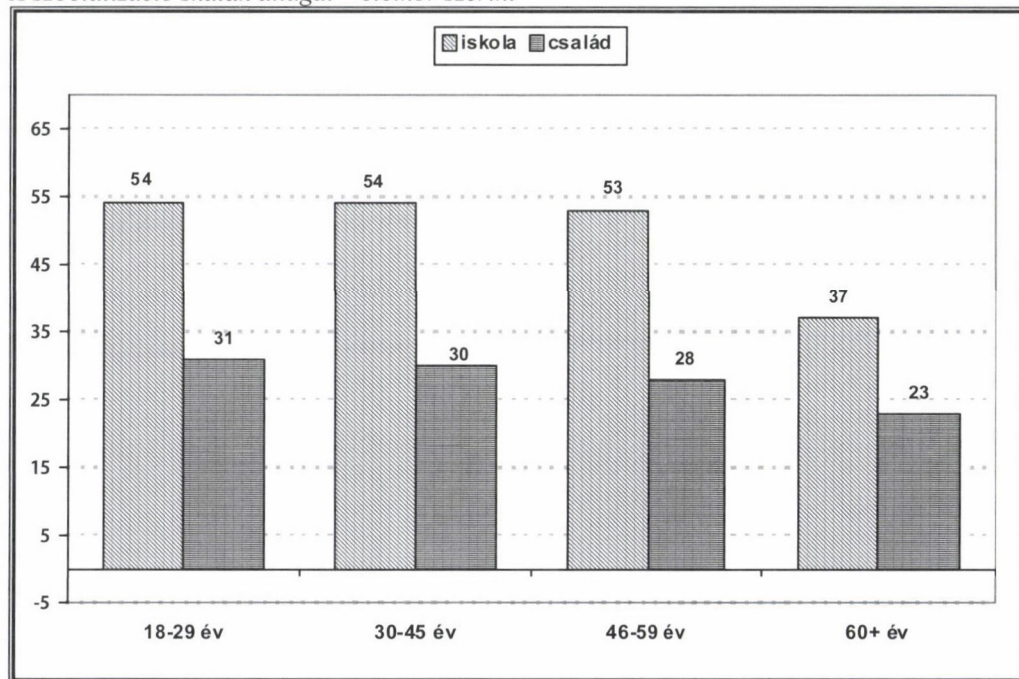
2. faktor: családi szocializáció	faktor súly	mérleg
A leleményesség fontosabb, mint az, amit az iskolában lehet megtanulni.	0,74	13
A boldoguláshoz szükséges dolgokat a családban tanulják meg a gyerekek, nem az iskolában.	0,73	31
Az iskola szabályai mások, mint az élet szabályai.	0,57	47

A skálaátlagokra nem hat a válaszadók iskolai végzettsége, ugyanakkor az iskolai szocializáció skálára erősen hat a lakóhely és az életkor. A vidéken élők és a fiatalabbak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az iskolának a roma gyerekek szocializációjában, mint a budapestiek és a legidősebbek.

A szocializáció skálák átlagai – lakóhely szerint

A szocializáció skálák átlagai – életkor szerint

A megkérdezettek 96 százaléka érdemi válaszokat adott azokra a kérdésekre, melyekkel azt firtattuk, hogy milyen gyakran éri hátrányos megkülönböztetés a roma gyerekeket a környék iskoláiban. Valamilyen iskolai diszkrimináció előfordulásáról a válaszadók 76 százaléka tett említést, és ez azért meglehetősen sötét képet fest a roma gyerekek iskolai helyzetéről. Ugyanakkor azért ritkák ezek az esetek, és a romák 59 százaléka azt is számon tartja, hogy (legalább időnként) a tanárok a kötelességükön túl is segítik a roma gyerekeket.

Azokban az iskolákban, ahol az itt, ezen a környéken élő roma gyerekek tanulnak, előfordul-e, hogy:

	gyakran	ritkán	soha
megkülönböztetik, hogy ki milyen származású?	24	39	37
nem minden diákot a képességei szerint értékelnek a tanárok?	23	45	31
a tanárok a kötelességükön túl is segítik a roma gyerekeket?	18	41	41
származás szerint külön ültetik a tanulókat?	14	28	58
származása miatt bántják, szidalmazzák a gyerekeket?	14	38	48
a többi diák kiközösíti a roma gyerekeket?	13	42	45
származás szerint külön osztályokba irányítják a diákokat?	10	24	66

A hatféle iskolai diszkrimináció előfordulására vonatkozó válasz jól illeszkedik egy skálához, és e skála átlaga 34 pontnak adódott (Cronbach $\alpha=0,90$). A mutató értéke a válaszadók 38 százaléka körében 50 pont fölé került, és ez halmozódó és gyakori eseteket jelez, amelyeket már bizonyosan nem lehet a túlérzékenység számlájára írni. Másrészt a legalább érettségizett válaszadók átlaga 44 pont, míg a kevésbé iskolázottaké csak 34 pont, és ez azt jelenti, hogy a tanult romák érzékenyebbek az iskolai diszkriminációra, mint a kevésbé tanultak.

Ellentétek

A romák kisebbnek érzik a roma – nem roma ellentétet, mint a nem romák, és a politikai megosztottságot sem látják olyan nagynak, mint a többség. Ugyanakkor a szegények – gazdagok, és a Budapest – vidék ellentéteknél a roma válaszadók átlaga a magasabb.

Magyarországon különböző társadalmi helyzetű és felfogású emberek élnek, akik sok kérdésben máshogy gondolkodnak, és esetenként ellentétek alakulnak ki közöttük. Ön szerint mekkora ellentétek vannak ma Magyarországon a következők között?

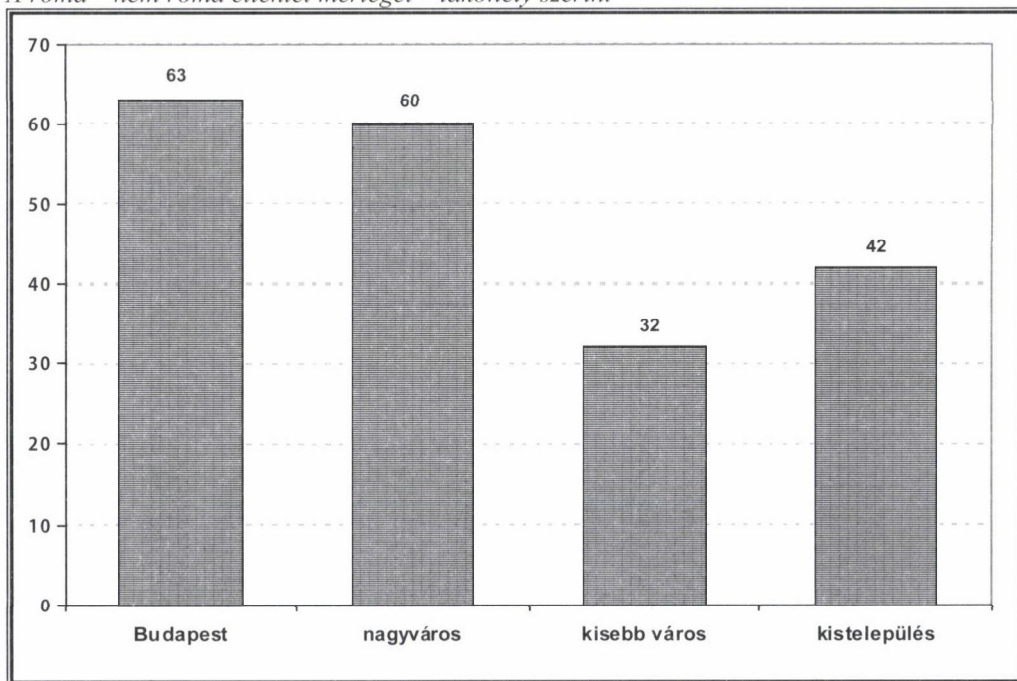
	nagyon kicsi – nagyon nagy							mérleg
szegények – gazdagok	1	1	6	10	15	29	39	59 pont
MSZP-támogatók – Fidesz-támogatók	1	2	4	23	16	22	32	48 pont
romák – nem romák	2	3	7	19	18	22	19	44 pont
budapestiek – vidékiek	8	8	9	24	16	16	19	20 pont
különböző roma csoportok között	7	11	12	29	18	12	11	7 pont

Magyarországon különböző társadalmi helyzetű és felfogású emberek élnek, akik sok kérdésben máshogy gondolkodnak, és esetenként ellentétek alakulnak ki közöttük. Ön szerint mekkora ellentétek vannak ma Magyarországon a következők között?

	lakossági minta 2009. január	roma minta 2009. március
szegények – gazdagok	+53 pont	+59 pont
MSZP támogatók – Fidesz támogatók	+56 pont	+48 pont
romák – nem romák	+50 pont	+44 pont
budapestiek – vidékiek	+12 pont	+20 pont
különböző roma csoportok között	+7 pont	+7 pont

A roma – nem roma ellentéteket a nagyvárosokban élő romák hajlamosabbak nagyobbak érezni, mint a kisebb településeken élők. Egyéb társadalmi – demográfiai eltérések viszont nincsenek a társadalmi ellentétek megítélésében a romák körében.

A roma – nem roma ellentét mérlegei – lakóhely szerint

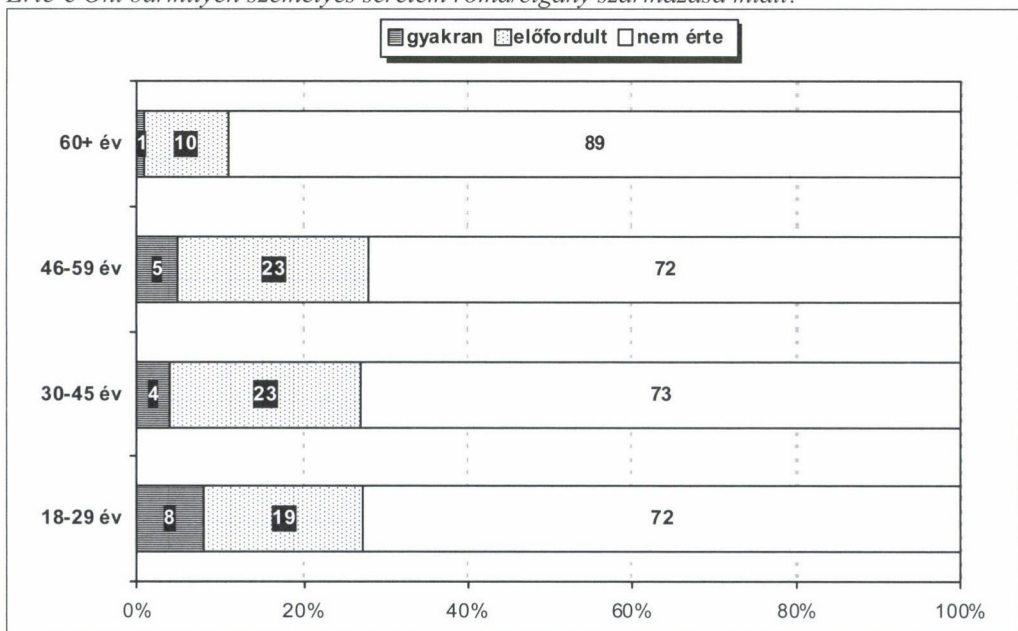
A véletlenszerűen megkérdezett romák 5 százaléka azt mondta: gyakran érte őt valamilyen személyes sérelem a roma/cigány származása miatt, és további 21 százalékkal is előfordult már ilyesmi. 74 százaléuk viszont nemleges választ adott a kérdésre.

A személyes sérelem előfordulása szignifikánsan, de csak lazán korrelál a romák – nem romák közötti ellentétre vonatkozó válaszokkal: $r=0,13$.

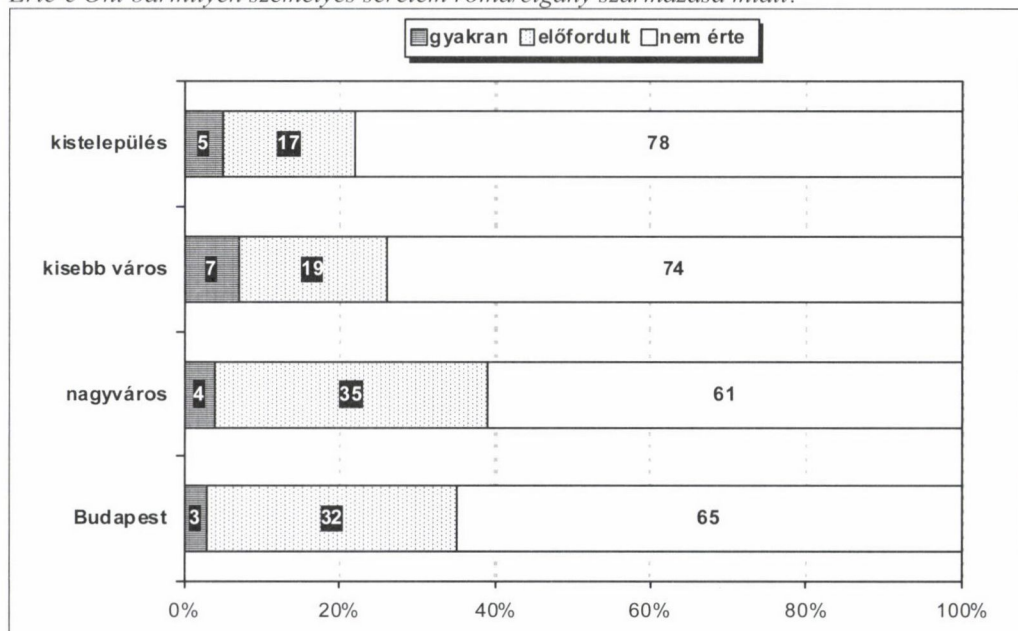
A nagyvárosban élő romák gyakrabban tettek említést személyes sérelmekről, ami a cigány származásuk miatt érte őket, mint a kisebb településeken lakók. Az igazán meglepő adat viszont az, hogy a 60 évnél idősebb romák ritkábban tartanak számon személyes sérelmet, mint a fiatalabbak. Ennek egyfelől az lehet az oka, hogy az idősebbek kevésbé érzékenyek, másfelől viszont az, hogy a rendszerváltás utáni években jobban felszínre került az addig elfojtott cigányellenesség.

Mi történt? Kérem, mondja el a legutóbbi esetet.	említette
nem kapott munkát a származása miatt	49 fő
lecigányozták, szóbeli inzultus	37 fő
iskolai megkülönböztetés, atrocitások	16 fő
nem szolgálták ki, nem engedték be	15 fő
bántalmazás	12 fő
gyanúsítás	12 fő
rendőri ellenőrzés, büntetés	11 fő
munkahelyi diszkrimináció	7 fő
nehézségek hivatali ügyintézésben	7 fő
lenézték, megkülönböztették	7 fő
megkülönböztetés orvosi rendelőben, kórházban	6 fő
nem kapott segílyt, támogatást, hitelt	5 fő
leköpték	2 fő
rendőrségen nem foglalkoztak vele, mikor sérelem érte	2 fő
csalásra akarták rávenni és nem állt kötélnek, fenyegető plakátok, mulatozás közben a biztonsági őrkkel került összetűzésbe, nem fogadott el a magyar lány családja, nem vették fel albérletbe, sorban álláskor kinézték a sorból a magyarok	1-1 fő

Érte-e Önt bármilyen személyes sérelem roma/cigány származása miatt?

Érte-e Önt bármilyen személyes sérelem roma/cigány származása miatt?

Előfordult-e, hogy pusztán azért, mert Ön cigány/roma...?

	gyakran	ritkán	szinte soha
indokolatlanul igazoltatták a rendőrök	8	18	74
sérelem érte Önt vagy a gyermekét az iskolában	5	18	77
nyilvános helyen becsmérelték a cigánysága miatt	4	15	81
nem engedték be valamilyen nyilvános helyre	5	12	83
nem szolgálták ki valahol	3	11	86
nem vizsgálták ki a panaszát a hatóságok	3	8	89

A származás miatti sérelmek mindegyike szignifikánsan korrelál az összes többivel, ám az egyes sérelmek különböző súllyal szerepelnek abban az integrált skálában, amit a válaszok alapján képezhetünk. A 0 és 100 pont közé kalibrált skála átlaga mindössze 11 pont, és a romák 52 százaléka körében 0 pont a skálaérték. 50 pont fölé pedig mindössze 6 százalékuk körében emelkedett a mutató értéke. A magyarországi romák tehát csak ritkán, szórványos előfordulási gyakorisággal tartanak számon olyan személyes sérelmeket, amelyek a származásuk miatt érték őket.

A sérelem skála átlaga a férfiak körében 14 pont, a nők körében viszont csak 9 pont (a különbség szignifikáns). Ezen túlmenően ennél a mutatónál is szignifikáns az életko-

ri és a lakóhelyi hatás. A 60 évnél idősebbek átlaga 6 pont, míg a fiatalabbaké 12 pont. A kistelepülési átlag 10 pont, a budapesti viszont 17 pont.

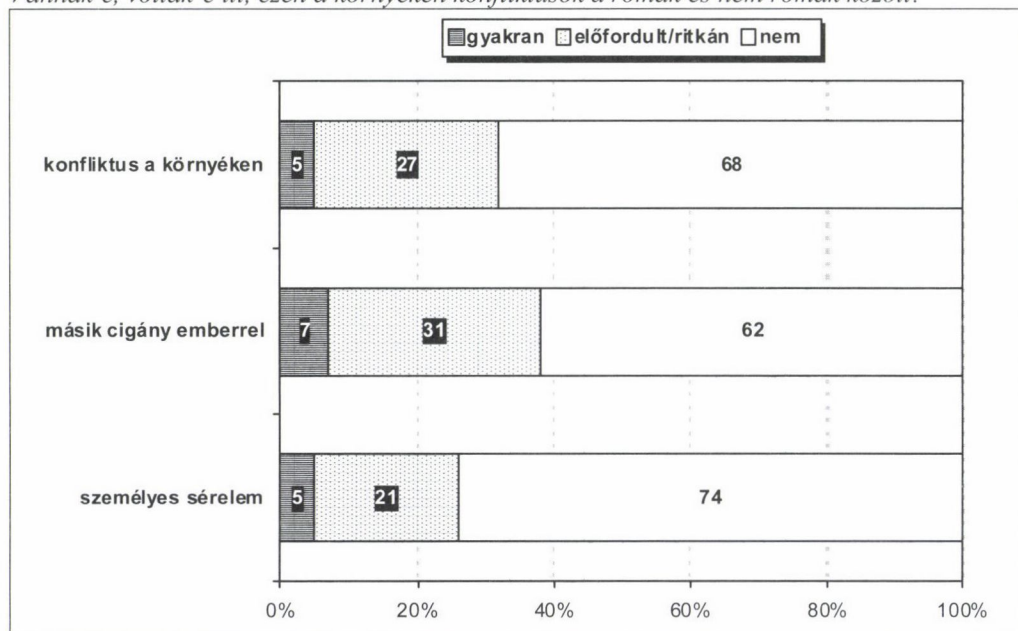
Arról is csak a romák kisebbsége (38 százalékuk) számolt be, hogy látott olyan esetet, amikor hátrányos megkülönböztetés ért egy (másik) cigány embert. Ebből 7% azonban gyakran látott ilyet.

A romák 68 százaléka szerint nincsenek, nem voltak konfliktusok a romák és nem romák között azon a környéken, ahol élnek. Gyakori konfliktust 5% tart számon, eseti konfliktusokat pedig 27%.

Érte-e Önt bármilyen személyes sérelem roma/cigány származása miatt?

Látott-e Ön olyan esetet, amikor hátrányos megkülönböztetés ért egy (másik) cigány embert?

Vannak-e, voltak-e itt, ezen a környéken konfliktusok a romák és nem romák között?

Az elmúlt időszak legsúlyosabb esetei

Mostanában nagyon sok szörnyű eset történ a romákkal, és a felmérés során kitértünk ezek értékelésére is. A tatárszentgyörgyi vérengzés híre gyakorlatilag elérte a teljes roma társadalmat, a valamivel kevésbé súlyos esetek viszont sok románál a közéleti hírekre vonatkozó ingerküszöb alatt maradtak. Igazán drámai adatnak ezeknél a kérdéseknél az tekinthető, hogy a romák jelentős része nem érzi teljesen kizártnak, hogy a saját településükön is megtörténhessen valami hasonló a legszörnyűbb esetekhez.

Hallott Ön arról, hogy egy idős ember áramot vezetett a kerítésébe, és ez megölt valakit, aki uborkát akart lopni a férfitől?

részletesen ismeri az esetet	39%
hallott róla, de nem ismeri részletesen az esetet	43%
nem hallott róla	18%

Ön szerint itt, ezen a környéken is történhetne-e hasonló eset?

történt is már hasonló eset	1%
könnyen elképzelhető	12%
nem valószínű, de előfordulhat	38%
ez itt szinte teljesen kizárt	46%
nem tudja, nem válaszolt	3%

Tavaly júniusban Fényeslitkén egy 40 éves férfi a kocsmá előtt megölt egy 14 éves roma fiút, 16 éves társát pedig súlyosan megsebesítette. Tettére az indította, hogy a roma fiú hátat fordított neki. Hallott Ön erről az esetről?

részletesen ismeri az esetet	12%
hallott róla, de nem ismeri részletesen az esetet	32%
nem hallott róla	56%

Ön szerint itt, ezen a környéken is történhetne-e hasonló eset?

történt is már hasonló eset	1%
könnyen elképzelhető	10%
nem valószínű, de előfordulhat	33%
ez itt szinte teljesen kizárt	48%
nem tudja, nem válaszolt	8%

Tavaly augusztusban egy székesfehérvári roma kislány koponyaalapi sérülést szenvedett, amikor az ablakon át kövekkel dobálták meg. Hallott Ön erről az esetről?

részletesen ismeri az esetet	16%
hallott róla, de nem ismeri részletesen az esetet	43%
nem hallott róla	41%

Ön szerint itt, ezen a környéken is történhetne-e hasonló eset?

történt is már hasonló eset	1%
könnyen elképzelhető	13%
nem valószínű, de előfordulhat	38%
ez itt szinte teljesen kizárt	42%
nem tudja, nem válaszolt	6%

Tatárszentgyörgyön Molotov-koktélt dobtak a romatelep szélén álló házra, a lángok közül menekülő férfit és 5 éves kisfiát lelőtték, kislányát megsebesítették. Hallott Ön erről az esetről?

részletesen ismeri az esetet	60%
hallott róla, de nem ismeri részletesen az esetet	36%
nem hallott róla	4%

Ön szerint itt, ezen a környéken is történhetne-e hasonló eset?

történt is már hasonló eset	1% ¹
könnyen elképzelhető	15%
nem valószínű, de előfordulhat	40%
ez itt szinte teljesen kizárt	41%
nem tudja, nem válaszolt	3%

A szélesebb közvélemény a cigányokat érő atrocitásoknál – kivéve a tatárszentgyörgyi vérengzést – hajlamosabb számon tartani azokat a nagy port kavaró eseteket, ahol romák voltak az elkövetők, és a romák körében is közismertebbek ezek az esetek, mint a romákat érő támadások. Ez elsősorban azt jelzi, hogy nincs külön roma közvélemény. A cigány emberek is ugyanazon hírforrásokból tájékozódnak, mint a többségi társadalom. És ez egyben azt is jelenti, hogy a romák döntő többsége ugyanúgy elítéli a roma elkövetőket, mint a többségi társadalom tagjai.

Ugyanakkor a megkérdezettek fele elképzelhetőnek tartja, hogy náluk is megtörténjen valami olyasféle eset, mint ami Olaszliszkan történt, és a romák 7 százaléka teljesen megérti a balesetet okozó tanáremberrel szembeni gyilkos indulatot.*

* A mintában Tatárszentgyörgy is benne volt, 5 kérdőív készült a településen.

Olaszliszkán egy tanárember az autójával elsodort egy roma kislányt. A kislány rokonai kirángatták az autóból a gázolót és agyonverték. Hallott Ön erről az esetről?

részletesen ismeri az esetet	63%
hallott róla, de nem ismeri részletesen az esetet	33%
nem hallott róla	4%

Ön hogyan vélekedik az ügyben szereplő romákról?

elítéli őket	76%
részben megérti a viselkedésüket	15%
teljesen megérti a felháborodásukat, mert azt hitték, nagy baj történt a kislánnyal	7%
nem tudja, nem válaszolt	2%

Veszprémben egy szórakozóhelyi szóváltást követően roma gyanúsítottak megöltek egy híres kézilabdázót, két másikat pedig súlyosan megsebesítettek. Ön szerint az eset:

rossz fényt vet az összes romára	64%
a rendőrségre vet rossz fényt, hogy szabadon garázdálkodhattak egy cigány bűnbanda tagjai	31%
nem tudja, nem válaszolt	5%

Érte-e Önt személyesen valamilyen méltánytalanság, becsmérlés az eset kapcsán megnövekedett cigányellenesség következtében?

igen, többször is	2%
igen, előfordult ilyen	8%
nem, Önnek nem hánytorgatták fel az esetet	90%

Mennyire tart Ön attól, hogy a veszprémi gyilkosság miatt annyira felerősödhet a cigányellenesség, hogy az már Önt és a családját is veszélyeztetheti?

nagyon,	10%
egy kicsit vagy	39%
egyáltalán nem	49%
nem tudja, nincs válasz	2%

És máskor, amikor egy-egy országos felháborodást kiváltó bűncselekményt cigány emberek követtek el, érte-e Önt valamilyen méltánytalanság, becsmélés?

igen, többször is előfordult ilyen,	2%
igen, előfordult ilyen vagy	8%
nem, Önnel még nem fordult elő ilyen	89%
nem tudja, nincs válasz	1%

A romák és a közbiztonság

A romák kétharmada úgy véli: ott, azon a környéken, ahol él, pont olyan a közbiztonság, mint a legtöbb helyen, és egy kicsivel többen érzik az átlagosnál jobbnak a helyzetet (19%), mint az átlagosnál rosszabbnak (15%). Másrészt mindössze a megkérdezettek 4 százaléka mondta azt, hogy előfordult már valakivel a háztartásukban az, hogy bűncselekmény áldozatává vált. Ha ez tényleg igaz, akkor tényleg nem rossz a roma népesség közbiztonsági helyzete.

Van azonban okunk kételkedni, és azt feltételezni, hogy a romák nem szívesen tesznek említést az őket ért kevésbé súlyos bűncselekményekről, ha a feltételezhető elkövető esetleg szintén roma.

A romák többsége egyáltalán nem tart attól, hogy egy konkrét bűncselekménytípus áldozatává válik, és a legnagyobb aggodalmat a szélsőséges emberek támadásai keltik a romák körében.

Mennyire tart Ön attól, hogy itt a környéken, ahol lakik?

	nagyon	egy kicsit	egyáltalán nem
A Magyar Gárda vagy más szélsőséges emberek megtámadják	15	32	53
hozzátartozói közül megtámadnak valakit	12	35	53
becsapják, megkárosítják	10	36	53
megtámadják, bántalmazták	10	36	54
betörnek a lakásába	9	36	55
kirabolják	9	33	58
ellopják az értékeit	10	31	59

A romaellenesség miatti aggodás

A romákat valamivel jobban aggasztja a szélsőjobb térnyerése, mint a többségi társadalmat, és mindössze 2 százalékuk gondolja azt, hogy Magyarországon egyáltalán nincs szélsőjobboldali veszély.

Sokak szerint aggasztó méreteket öltött Magyarországon a szélsőjobboldali eszmék és szervezetek térnyerése. Ön mit gondol erről?

	lakossági minta 2009. január	roma minta 2009. március
félelmet keltő a jelenség,	18	11
félteni nem kell, de határozottan vissza kell szorítani ezeket	36	43
nincs ok aggodalomra, minden demokráciában vannak ilyenek vagy	28	10
Magyarországon egyáltalán nincs szélsőjobboldali veszély	6	2
<i>rokonszenvezik a szélsőjobboldali eszmékkel</i>	2	0
<i>nem tudja, nem válaszolt</i>	10	0

A romák 70 százaléka hallott arról, hogy az ügyészség a Magyar Gárda feloszlátását kezdeményezte, és 79 százalékuk szerint fel kellene oszlatni a Magyar Gárdát. Ez 35 százalékkal magasabb arány, mint ahányan a teljes lakosság körében osztják ezt a véleményt.

A roma közvélemény többsége úgy érzi, Magyarországon növekszik a cigányellenesség, ám a válaszadók 73 százaléka azzal is hajlik egyetérteni, hogy az etnikumok közti konfliktusok kialakulásáért sokszor a cigányok is felelősek.

Sok mindent lehet hallani a romák és nem romák közötti összeütközésekkel, különbségekkel kapcsolatban. Ön mennyire ért egyet a következő állításokkal?

	teljesen	mérleg
Mindenkinek fel kell emelnie a szavát a kisebbségek megkülönböztetése ellen.	51%	+66 pont
Manapság nagyobb a cigányellenesség Magyarországon, mint régebben volt.	43%	+58 pont
Az etnikumok közti konfliktusok kialakulásáért sokszor a cigányok is felelősek.	19%	+33 pont
A gyűlölködést csak szélsőséges pártok és néhány ember szítja, a többség nem romaellenes.	28%	+32 pont
A romáknak át kéne venniük a nem romák szokásait és életmódját.	17%	+7 pont
Magyarországon nincs cigánykérdés, csak szegénykérdés van.	20%	0 pont

Mi a teendő?

A megkérdezettek 95 százaléka késznek mutatkozott arra, hogy egy 7 fokú skálán értékelje azt, hogy mekkora felelősség terheli a nem romákat és a romákat a romák és nem romák közötti rossz viszonyért. A válaszadók többsége (56 százalékuk) „középre menekült”, azaz egyforma felelősséget tulajdonított a romáknak és a nem romáknak. A válaszadók 24 százaléka viszont inkább a nem romákat okolja, ötödük pedig inkább a romákat. Ugyanakkor a romák többsége szerint inkább a többségi társadalom elnyomása okozza a romák nehéz helyzetét, míg a többség nagy többsége inkább a romákat okolja ugyanezért.

Mindent egybevetve mit gondol, mi az oka annak, hogy a romák nehéz helyzetben vannak?

	lakosság 2009. január	romák 2009. március
inkább a saját tulajdonságaik, hozzáállásuk vagy	80	26
inkább a többségi társadalom diszkriminációja, elnyomása	14	63
nem tudja	6	11

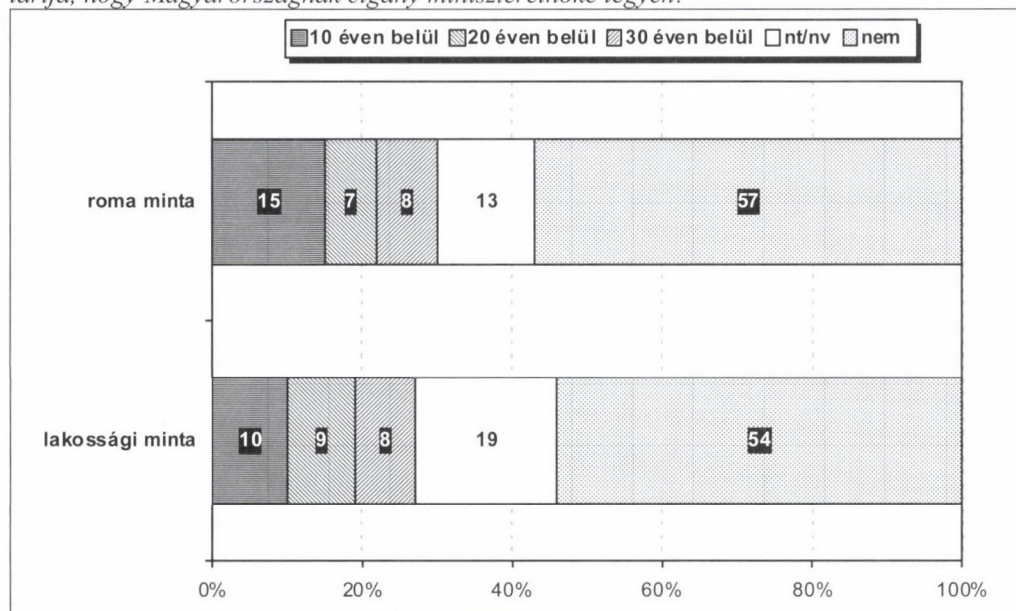
A nem romák körében 23 százalék a szegregációban látja a roma nem roma konfliktusok csökkentésének megoldását, a romák körében viszont az integráció gondolata a legnépszerűbb.

Ön szerint miként csökkennének a leginkább a romák és a többségi társadalom közti konfliktusok?

	romák	nem romák
ha minél inkább elkülönülnének a cigányok	4	23
ha a cigányok beolvadnának, asszimilálódnának a többségi társadalomba	38	38
ha a cigányok úgy integrálódnának, hogy megőrizték a saját kultúrájukat	48	29
nem tudja	10	10

A romák és nem romák viszont gyakorlatilag egyforma valószínűséggel szkeptikusak a tekintetben, hogy lehetne-e Magyarországnak cigány származású miniszterelnöke.

Amerikában az afroamerikai Barack Obamát választották meg elnökké. Elképzelhetőnek tartja, hogy Magyarországnak cigány miniszterelnöke legyen?

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

Julesz Máté

KOROK ÉS JELKÉPEK

A korok és jelképek szoros összefüggésrendszert alkotnak. A jelképek egy-egy kor meghatározó kódjai is lehetnek, de emberi léptékkel mért korszakokon átívelő kódolás is lehetséges.

A kódolás alapja sokrétű. Művészetből merített jelképek, tudományos megalapozottságú kódolás, természetjogi vagy legalizációs kódok stb.: számos útja-módja kínálkozik egy-egy történelmi kor kódolási mechanizmusainak. A hétköznapi *kódolási* és a jogi *kodifikációs* eljárások közt reláció mutatkozik. A kodifikáció és a kódolás lényegében azonos teleológiából indul ki: a közösségi kommunikációt és a társadalomszervezést szolgálják. A jogi kodifikációhoz szofisztikáltabb bázisra van szükség, ezért a hétköznapi kódolás időben megelőzi, és előkészíti hozzá a talajt.

A jogi kodifikáció annyiban más, mint az egyéb kódolás, hogy a társadalmi elismertség és elfogadottság emelkedettebb szintjét jelenti. Azt a szintet, ahol a kód értelmezését külön apparátus szolgáltatja: a jog- és az igazságszolgáltatás.

A hétköznapi kódok használat közben csiszolódnak-formálódnak. Ebbe a használatba azonban nem szól bele senki és semmi a formalitás szempontjából. A jogi kódok ellenben javarészt formalizmusra épülnek. (Ez sincs azonban teljesen így.)

A formalizmus korlátján kívül egyéb jellegzetességek is mutatják a hétköznapi és a jogi kódok rendszere közti minőségi különbséget. Szociológiai szempontból a hétköznapi kódok jóval értékesebbek a kvázi mesterségesen kreált jogi kódoknál, ám a társadalmi-gazdasági folyamatok igénylik a magasabb legitimációs szintű jeleket. Ez kölcsönöz kiemelt biztonságot a jogi mederben zajló folyamatoknak. Olyan fokú biztonságot, amely az utcai kommunikációtól elhatárolja és *intra muros*, a jogi kódok falai közé vonja a fokozott felelősséggel járó processzusokat. Ezek a falak nem tűzfalak: áthatások jönnek létre a jogi létezés falain belül zajló kommunikációs kódok és a falakon kívül maradó társadalom kapcsolati jelei között. Éppen a kódhasználók, tehát a társadalomformáló emberek oltják be a belső kódokba a külső kódokat, és ugyanez visszafelé is igaz.

Autres temps, autres mœurs

A jelképek funkciója kortól és tértől függően változik. A politikai, a művészeti, a spirituális, a tudományos, a jogi és az erkölcsi (stb.) szimbolika történelmi korszakoktól és uralkodó irányzatoktól függően alakult, és talán fejlődött is. Vajnai Attila ügyében láttuk az ötágú vörös csillag megítélésében manifesztálódó plurális értékrendet (vö. Btk. 269/B. §),

árpádsávos zászlók alatt gyülekezik a lakosság másik csoportja. Történelmi jelkép lenne az utóbbi? És történelmünk melyik korszakából? Nemzetközi jelkép az előbbi? Szvasztikát szabad-e importálni Távol-Keletről? (Lásd a közelmúltbeli hazai esetet.) A német Strafgesetzbuch 86. §-a expressis verbis megfogalmazza, hogy horogkeresztet behozni sem szabad Németországba. Szintén hasonló következtetés adódik a magyar büntető törvénykönyv szerint. Németországban videojátékokat kellett elkobozni. Az önkényuralmi jelképek használata a hazai Btk. 269/B. §-ának (3) bekezdése értelmében az államok hatályban lévő hivatalos jelképeire nem vonatkoznak. A finn köztársasági elnöki zászlóban és a finn légierő zászlajában ma is ott van a horogkereszt. Igaz, ez nem a nemzetiszocializmussal való azonosulásra utal.

A jelképek megítélése az *espace-temps*-hoz kötött. Ami egykor mindennapos és uralkodó volt, mára idejétmúlttá, esetleg szalonképtelenné degradálódik. Mint ahogy a letűnt szimbólumhoz köthető letűnt kor is a történelem lábjegyzetébe szorul. Bécsben a szovjet hősi emlékmű előtti gyepen kutyát pisiltet az *örtlicher Bürger*; Dávid-csillagot és félholdat összegez keresztte a modern popzenekar; Mimét kergeti a tornacipős, *T-shirt*ös Siegfried a komolyzenei csatornán.

Amikor a nyolcvanas évek elején iskolánkban megalakult a Mókus örs, hétköznapi a sötétkék egyenköpenyről ismertük fel egymást; tornaórán a vörös ingről és kék rövidnadrágról, ünnepségen pedig az elengedhetetlen kék nyakkendőről. Később nyakkendőnk színe pirosra váltott. A hatodév azzal indult, hogy énektankönyvünkben át kellett húzni az amúri partizánokról és a volgai hajóvontatókról szóló éneket. Az induló traktorról és a selymet szövő elvtársról szóló dalok már nem is szerepeltek a reformtankönyvben. Az Internacionálé határeset volt. (Koestler Rip van Winkle-je¹ sem tudta elfelejteni.) A „Szövetségbe forrt szabad köztársaságok” dallama pedig érvényes himnuszként maradhatott a vékonyka tankönyvben. Az Appassionata első két oldalát ma is le tudom játszani... Hededikesek voltunk, amikor osztályfőnökünk feltette a kérdést: „Ki akar úttörő lenni, és ki cserkész?” Az obligát válasz az utóbbi volt.

Aztán változtak a színek. Bacsó Péter örökbecsű filmjéből átkerült a narancssárga, majd a zöld, a kék, a szegfűszín, utóbb a fekete is a politikai szimbolikába. A szerzetesbarna is feltűnt az utcán. És megérkeztünk egy színes világba: a színek világába és a színes emberek társadalmába. Vidéki nagyvárosainkban mindennapos jelenség lett a külföldi diák, aki nemcsak nyelvével, de öltözködésével és kultúrájával is kitűnt a helybeliek közül, ugyanakkor el- és befogadásra talált.

Egyházak alakultak, minipártok ütötték fel a fejük, a parlamenti pártok száma pedig mind összetévesztőre szaporodott. Az új jelképek állandósulni látszanak, a szlogenek azonban nem. A jelképek a történelmi koordináta-rendszerben konstansnak kellene lennie. A jelző, az más, azt lehet cserélni. Ha új jelképeket alkot egy új történelmi kor társadalma, azt sokkal könnyebb elfogadtatni, mint ha levitézlett szimbólumok kettős beszédét veszi elő.

A kommunikáció alapfeltétele, hogy egységnyi területen egységnyi embertömeg ugyanazokat a szimbólumokat ugyanazzal a jelentésárral fogadja el. Ha pedig ugyanarról a jelképről ugyanazt gondolják „ők” és „mi”, akkor elegendő, ha „mirőlünk” beszélünk. A szimbólumok általános értelmét senki sem vitatja, speciális jelentésüket viszont magyarázzák így is, úgy is. Kérdés, hogy érdemes-e átértékelni a régi jelképeket. Nem éppen ezzel idézünk elő bábeli értetlenséget?

A jelképeknek a politikai szóhasználat sokrétű értelmezést kínál. Voltaképp mindenki úgy magyarázhatja, ahogy neki tetszik, feltéve, hogy nem sért vele jogot. De valóban a jogszerűség jelölné ki a szabad jelképhasználat határvonalát? Az ötágú vörös csillag esetében, az Európai Emberi Jogi Bíróság határozata nyomán, éppen büntetőeljárás kódexünk teszi lehetővé a jogszerűség felülírását. Amelyik jogrend felülírhatóvá teszi önmagát, azaz kellőképpen kritikus saját magát szemben, ott a plurális demokrácia egyértelműen jelen van. Büntetőeljárás törvényünk 416. §-a (1) bekezdésének g) pontja értelmében a bíróság jogerős ügydöntő határozata felülvizsgálatának van helye, ha nemzetközi szerződéssel létrehozott emberi jogi szerv megállapította, hogy a bíróság megsértette a törvényi formában kihirdetett nemzetközi szerződés valamely rendelkezését. (Alapfeltétel, hogy Magyarország alávesse magát ezen szerv joghatóságának.)

A „h” betű és ami körülötte van

A jelképeket gyakorlati használatuk perfekcionalizálja. Egy jelkép önmagában, amikor a semmiből előhúzzuk, *symbolum imperfectum*. A tényleges alkalmazás látja el kifejezőerővel, ez adjusztál jogi vagy/és egyéb hatást a jelképhez, mely ezáltal teljes értékűvé válik.

Ha jelképekről esik szó, többünknek a KRESZ 5. §-ának (6) bekezdése szerinti „H” betű jut eszébe. A KRESZ, azaz az 1/1975 (II. 5.) KPM-BM rendelet hivatkozott szakasza értelmében a külföldre távozó, magyar rendszámú gépjárművet a „H” betűt feltüntető államjelzéssel kell ellátni. Belföldi használatra számos mulatságos „H” betűs matrica készül. Ezek közbotrány előidézésére nemigen alkalmasak. Ellenben egy olyan öntapadós „H” betű, amely Szlovákiát, Románia felét és Horvátországot hazánk részeként tünteti fel, ellenséges jelképpé válhat, kivált az érintett államok területén. Hogy a „H” betű egyértelműen Magyarországhoz kapcsolódik, annak számos jelét láthatjuk: az internetes .hu domain, a postai irányítószámot megelőző H- megjelölés, valamint a „h” betű ilyen vagy olyan, sematizált megjelenítése mint országidentifikáció. Egy jelképpel és főleg egy olyannal, amely hazánkat igen gyakran képviseli az internacionális porondon, nem szabad visszaélni. Azazhogy szabad, csak nem használ nekünk. Tudnunk kell jogainkat rendeltetésszerűen használni. A közúti közlekedés szabályairól szóló rendelet alkalmazása semmiképp sem válhat szélsőséges nézetek csataterévé. A jog egyik fő feladata a nemzetek közötti megbékélés és a stabil, békepárti bel- és külpolitika fenntartása. A közlekedés- és postaügyi miniszter jogalkotói koncepciójában egészen biztosan nem szerepelt a „H” betű hosztilis jelképként ábrázolása.

Németországban a büntető törvénykönyv 86a. §-a alapján, az alkotmánybíróság döntése szerint, egyebek mellett tilos a *Heil Hitler!*, a *Sieg Heil!* köszöntés vagy a *Horst-Wessel* dal.

Speciális jelképbeszéd kialakulásának lehetünk tanúi a civil közélet² internacionálissá expandálódó nacionalista szférájában. A rossz értelművé vált nacionalizmus képviselői már-már kiveszőben lévő tájszavakat, népies kifejezéseket elevenítenek fel, melyeket sajátos kódrendszerük elemeiként használnak. A népies kifejezések – mint a szitokszóként felhozott „suly” vagy „csimasz” – mellett kódolják a támadott közösség lovári, szláv vagy jiddis szavai közül azokat, melyek gyűlölet vagy sértés kifejezésére alkalmasak (pl. goj, biboldó, tirpák). Ez a jelnyelv könnyen desifrizozható, hiszen a jelképbeszédnek éppen

az a lényege, hogy mindenki számára könnyen érthető információt adjon át. Igyekeznek beemelni a közbeszédbe az általuk előidézett kontextusban bántóan ható kifejezéseket: pl. cigány, tót, galíciái stb. Tudatosan profanizált vallási, etnikai jelképekkel élnek: pl. a kereszt, a hal, nemzeti jelképállatok, illetve egyéb vallási vagy nemzeti szimbólumok sértő környezetbe helyezésével.

Az ötlet nem eredeti. Forrása éppen a támadott nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport közösségképző jelhasználatának visszájára fordításából ered. A szélsőségek önmaguk is kisebb csoportokként viselkednek, így legjobb tanítómestereik az általuk támadott minoritások. Tőlük veszik át a jelképzés technikáját, tőlük tanulják el a közösségszervezést és az adhézióképzést. (Természetesen nem kérnek hozzá engedélyt.) A befogadás szimbólumait legtöbbször valóban csak kölcsön veszik (haszonkölcsönbe), de a kirekesztés szimbólumait az extremitások maguk kreálják, és saját maguk gondoskodnak ezen jelképek perfekcionalizálásáról, azaz a minél gyakoribb és minél hangsúlyosabb használatukról.

A „H” betű, tehát Magyarország múltja arra int, hogy nem gyűlölni kell megtanulunk az utcán, valamint az otthon és a közcélú építmények falai között, hanem szeretetet adni és befogadni. **Gyűlölni és szeretni:** hasonló gyökerű, de ellentétes tartalmú igék. A társas létezésben gyűlöletet adni és befogadni annak jelenti a könnyebben emészthető megoldást, aki nem tanulta és nem tapasztalta a társadalom valódi kohéziós erejét. A szeretet a fejlett intelligenciához köthető. Azok intelligenciájához, akik értik és céljuknak megfelelően használják az emberi jelképbeszéd formakincsét. *Iustum amore* – áll a szegedi panteon kapuja felett.

A vizes nyolcas

A jelképeknek érthetőknek és világosaknak kell lenniük. Az érthetőség, az egymás iránti megértés és a tolerancia³ a társadalmi kommunikáció alapfeltétele. E nélkül nem létezne közös nevező: nem lehetne tehát mihez viszonyítani az egyik, a másik vagy a harmadik véleményt. Mert a véleménydifferenciának csak akkor van értelme, azaz csak akkor érthető, ha tudjuk, mitől tér el ez vagy az az álláspont. A társas viselkedés alapszabályait felrúgni nem érdemes. Aki ezt mégis megteszi, nem előre jut, hanem egyre hátrébb a történelemben. Ugyanazokat a hibákat nem szabad elkövetnünk. A meg nem értettség állapot, a meg nem értés *tévedés*. A tévedés pedig jogfogalmilag kizárja a bűnösséget. De aki szándékosan vagy akár csak gondatlanul már átélt téves történelmi helyzetet igyekszik teremteni, aligha hivatkozhat arra, hogy büntelen. Szociológiai értelemben legalábbis semmiképp.

Mi már tagjai vagyunk az Európai Uniónak, így ránk is vonatkozik az az amszterdami vívmány, miszerint a szabadságot, a demokráciát, az emberi jogokat és a jogállamiságot súlyosan és tartósan lábbal tipró tagállam uniós jogait, így többek közt az Európai Tanácsban való szavazás jogát fel lehet függeszteni. Ilyen veszély eddig nem fenyegette hazánkat, betartottuk az európeárság játékszabályait. Az európai közgondolkodásnak viszonylag tág keretei vannak: sokféle eszme elfér benne. Igaz, az *elfér* és a *megfér* nem egészen ugyanazt jelenti. Jelképhasználatunkra feltétlenül ügyelnünk kell. Az ország kifelé

mutatott képe rendkívül fontos hazánk nemzetközi elfogadtatásában. A nemzetközi írott és elektronikus médiában jobbra azok a jelképek képviselik Magyarországot, melyeket az utca embere és az utcai emberek ruhájukra festenek, vagy fejük fölé tartanak.

Nem mindegy, hogy vizes nyolcast sugároznak Budapestről, vagy a demokrácia szimbólumait. A fekete és a fehér kontrasztja érdekesen rajzolódik ki az utcai szimbolikában. Míg a fekete bőrszín taszítja a szélsőségeket, egyenruhájuk alaptónusa a sötét lett. A békétűrés jelképe pedig maradt a fehér szín. Az a fehér, amely más országban a gyászt jelzi. A fekete-fehér ősi ellentéte (l. pl. jin és jang) minden történelmi korban, minden izmus idején a fennálló társadalmi rend és az alkotmányos rend ellen szervezkedők szembenállását fejezte ki.

„Színesedő” közélet

A színek ősi jelentéstartalma azonban új és újabb konnotációkkal bővült. Zöld lámpát kaptak narancsos nézetek, piros lámpát kaptak zöld vélemények. Ősi színekbe burkolják magukat a közszereplők, hogy kifejezzék hovatartozásukat (és hova nem tartozásukat).

És persze színesek a nemzetek (zászlók, címerek), színesek a közjogi felépítmények (közlekedési táblák, viharjelzések, érdemkeresztek), színes a művészet (kék madár, Picasso-kék, Koltai-barna, Paál-zöld), színesek az egyházak (bíbor, püspöklila, pápafehér), színes a természet (égkék, fűzöld, alkonyvörös) és színesek a planéták is (vörös bolygó, kék bolygó, sárga óriás).

A természeti környezet nyomán a környezetépítő ember is szükségesnek érzi, hogy egyértelmű színjelzéseket adjon a környező világnak. Rickert *A filozófia alapproblémái* c. opusa 40. §-ában leszögezi: nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ember természeti létét, amely történetileg egymástól eltérő korokban, fő vonalaiban *változatlan* maradt.⁴ Elgondolkodtató állítás, melynek átütő ereje az empirikus megközelítésben van. Ha az embernek valóban létezik egy lényege, amely – világidőtől függetlenül – sohasem változik, az alkalmas lehet a bionormák, tehát az élet feltételeit megteremtő szabályszerűségek koron átívelő közvetítésére.

A természet alapszíne a zöld. Ezt a környezetvédelmi politizálás is recipiálta. De a természet rengeteg színárnyalatot ismer. Az emberi multikulturalizmus színhasználatára erről a sokszínűségről vette a példát. Nem is vehette volna máshonnan. A társadalmi prizmban jól elkülönülnek egymástól a „zöld” és a „vörös” meg a „kék” nézetek. A közéletben azonban a „zöld” ritkán egészíti ki a „vöröset”, ahogy sokszor a „narancs” sem tud mit kezdeni a „kékkel”. A közélet gyakran szimbólumokban zajló párbeszédei és politológusai csak távolról követik a szintan axiómáit. A jelképbeszéd alapelemei a színek is, de ezekkel a színekkel a természeti környezetben, ilyen összefüggérendszerben ritkán találkozunk.

Accipitur hominibus, ergo accipitur gentibus

A régi korok embere nem ismert a természetben humán személyeken és hozzájuk kapcsolódó humán dolgokon kívül mást, amelyeknek értéket tulajdonított volna. A mai ember ismeri az emberen túli természetet is. Képes felfogni annak jeleit, és képes lehet

maga is jeleket adni ennek a természetnek. Bacon a XVII. század elején, a *Novum Organum*-ban így tréfált: „A természet munkájába csak a gépész, a matematikus, az orvos, az alkimista és a mágus szokott beleszólni, de ez idő szerint csupán felszínes igyekezettel és sovány eredménnyel.”⁵ A szarkazmus találó megállapítást eredményezett. Akkortájt nemigen lehetett szó többről az ember és a természet relációjában. A természetes állapot önszabályozása helyén azonban mára sok helyütt az ember önkifejezésével találkozunk. Hosszú idő múltán a természeti ember kilépett természeti környezetéből, és elkezdett kívülről közeledni a természethez. Mikor a „fejlett” ember már kívül találta magát a környezeten, akkor lett csak figyelmes a természeti erőforrásokban, az élővilágban és egyéb környezeti elemekben megnyilvánuló természeti értékekre. Az ember önmeghatározása leírja azon jelképek rendszerét, mellyel pontosan kijelöli helyét az univerzumban. Amit az emberek közös jelvilágnak fogadnak el, a nemzetek közti és az intranacionális kommunikáció jelrendszerévé válik: *quod accipitur hominibus, accipitur gentibus*.

Az ember mint egocentrikus lény megszűnt létezni, és helyét a környezettudatos polgár kategóriája vette át. Az a polgár, aki lakóhelye környezetének fejlesztésében, konzerválásában és biológiai aktivitásértékének fokozásában érintett és érdekelt. De legalábbis érdekeltté tehető, megfelelő normatív eszközökkel. A környezeti emberben meglévő erkölcsi pluszt normaadekvát módszerekkel lehet hatásosan becsatornázni. A normativitás szüksége, az emberi etika és a környezetkímélet a közös jelképrendszer *confinium triplex*énél találkozik. A szimbolikában mindig is jelen volt a zöld, és mindig ugyanazt fejezte ki. A visszatekinthető időben ennek a zöldnek a spirituális funkciója mindinkább elgyakorlatiasodott. A környezetterhelések folytán a természeti környezet színei változóban vannak. A színmódosulások hívják fel a környezetéért tenni képes ember figyelmét a természetpusztulás küszöbönálló lehetőségére.

Ex uno symbolo nascitur unitas europaea

A 2009. évi VI. törvény kihirdette hazánkban az Európa Tanács Módosított Európai Szociális Kartáját⁶. A karta preambuluma a közös örökséget alkotó eszméket és alapelveket, gazdasági és társadalmi haladást és mindezek érdekében egységet és összefogást hirdet.

Az európai egység közös szimbólumokat követel meg. Az Európai Unióban ilyen az „Örömóda” Beethoven muzsikájával, ilyen a Schuman-nap (május 9.), az uniós zászló és a jelmondat: „Egység a sokféleségben”. Európaiként tehát egységesnek kell mutatkoznunk, de sohasem feledve a sokféleség, a multikulturalizmus fenntartásának alapkövetelményét. Mert a sokból állhat össze az egységes egész. (L. az USA jelmondatát: *e pluribus unum*.) Az Európai Unió határai talán még hosszú ideig nem érhetik el az Európa Tanács országai által képzett határvonalakat, de Európa politikai értelmű kiszélesítése a földrajzi határok kijebbe helyezését is magával hozza.

Az *Europa mixta*, a vegyes Európa érhet annyit, mint az Újvilág. Sokszínű és toleráns Európára van szükségünk, amely nyitott az újra, de védi a régit, amely már jelképeiben is a felvilágosult, befogadó gondolkodást helyezi előtérbe, és ahol a kirekesztők önmagukat rekesztik ki az európai népek otthonából. Hogy melyek számítanak a kirekesztés jelképeinek, az egyes európai államok eltérően ítélik meg. A lényeg azonban nem a

megítélés egységességén van, hanem a mondanivaló minőségén, a demokráciatermelés fokozásán. A konszonancia fenntartása olykor nem kevés munkát ad a közös, európai intézményeknek, de ez a sokféleségből kiemelkedő egység ára. Péter-fillér, amelyért megfizethetetlen értékeket nyer a kontinens és szigetei. Az egységes szimbólumkincs ezeket az értékeket fejezi ki:

- belső használatra, az európai polgárnak és
- külső használatra, az Európát megismerni vágyónak.

Bizalmat vásárolni rabattban nem lehet. A bizalom ára csak további imponderabilitásban exprimálható: a pozitív és megértő hozzáállásban. Nem mindegy, hogy szociális érzékenységünket vörösben vagy pirosban nyilvánítjuk ki. Nem mindegy az sem, hogy szabadságszeretetünket narancsszínbe vagy kékbe öltöztetjük. És az sem irreleváns, hogy zöldben vagy bakancsfeketében őrizzük-e anyagi és immateriális javainkat.

A társadalom közös felelőssége egyetértésre hajló szimbólumrendszert működtetni. A nemzet szocioszférajában a nemzetalkotó etnikai, faji, vallási és nemzeti csoportok kommunikációját a lehető legmagasabb szinten kell működtetni, az európai térségben pedig az európai értékek mentén szükséges kommunikálni. A kommunikáció az elérhető legmagasabb szinten akkor működtethető, ha a lehető legnagyobb gondossággal vigyázunk egymás axiológikus értékeire. Megfelelő reciprocitás kizárólag ekként biztosítható.

A jelképbeszéd szerepe a szimbólumokkal átfogni szándékolt terület nagyságával egyenes arányban nő:

- a lefedni kívánt földrajzi terület nagyságától,
- a kulturális közeg gazdagságától és vegyességétől (nyelvi, művészeti, tudományos stb. vegyesség),
- a közjogi relációk multilaterális jellegétől,
- a privátjogi hétköznapi személyi és vagyoni relációitól,
- a téradatoktól (geodéziai, természet-, gazdaság-, népesség-, település-földrajzi stb. adatok)

és a többi determináns tényezőtől és adattól függően. Minél szélesebb mediális közegben mozgunk, annál általánosabban és könnyebben akceptálható jelképek koherens tárházára van szükségünk a kulturális – tehát értelmes és értékeken nyugvó – interoperabilitás eléréséhez. Megint csak Péter-fillérékért jut a kultúrember felbecsülhetetlen kincsekhez: a kommunikáció kvalitásának kultúrahordozó funkciójához. Most sincs szüksége egyébre, mint közös jelképek feltalálására vagy megtalálására. (*Ex uno symbolo nascitur unitas europaee.*)

A lingua professionalis és a lingua generalis párhuzamos jelképbeszéde

A jelképek ubikvitása térben és időben viszonylagos. A jelképhasználatot alapvetően az emberi kultúrához kötjük. A willendorfi Vénuszt megalkotó, 22-24 ezer év előtti ember kultúrájában éppúgy jelen volt a jelképekkel való kommunikáció, mint a kultúrtörténet mai szakaszában. Az önmagát jelképekkel kifejező ember a *penseur*, tehát a mély értelmű, gondolkodó ember, aki a világ összefüggésrendszerét igyekszik átlátni. Ehhez pedig társas lények, azaz jól szervezett emberi társadalom szükséges. A kommunikáció magasabb és primitívebb (ösi, illetve egyszerűbb) szintjén ugyanúgy jelen vannak a kö-

zös szimbólumok. A gondolatközlés számára a közbeszédben alkalmazott, jelképszintű utalások pont úgy, önmagából kiindulva megújulni képes közeget hoznak létre, mint akár az SMS-kommunikáció vagy például a szakmai közlés, információcsere.

A közbeszéd szimbolikájára jellemző, hogy viszonylag rövid idő alatt nagy változásokon mehet keresztül, ellenben, hosszabb távon, gyakran ismétli a távolabbi korok jelkép-kommunikációját.

Az általában mobiltelefonról küldött rövid üzenetek (SMS = Short Message Sending) jelképrendszere egészen sajátos kapcsolatfelvételt és információközlést tesz lehetővé. A betűtől eltérő jelek – mint a smile-k –, a sajátos abbreviációk, vagy az, hogy a csekély karakterszám az érzelmi töltések minden eddiginél gyorsabb átadására sarkallja a kommunikátort, ha nem is forradalmasította a jelképbeszédet, de mindenképpen újabb irányt rendelt hozzá.

A szakmai kommunikáció az egyik legrégebbi jelképbeszédet használja. Hogy régóta létezik ilyesfajta kommunikáció, arra annak közjogi kodifikáltsága a legkézenfekvőbb bizonyíték. (L. pl. Btk. 180. §.) A szakmai kommunikáció „közjogiasítása” annak ősi karakterét mutatja. A brókernyelv (pl. az áru típusát, vételi vagy eladási szándékot kifejező kézjelek), a sportnyelv (pl. kézjelek, a „bedobott törülköző”), vagy akár a geometria vagy algebra nyelve (szinguláris ógörög betűk, nyilak, %-ok, +ok, =ek, >-ek stb.), mind alkalmasak arra, hogy a professzionális jelkép-kommunikációt magas szintre fejlesszék. A szakzsargon és a szakjelképhasználat azonban kettős beszédet indukálhat:

– a *lingua specialis professionalis* mellett

– egy *lingua generalist*

is fontos működtetni. Az előbbi egymás közt a szakmabeliek használják, az utóbbit pedig az ügyféllel vagy laikus kívülállóval folytatott kommunikáció során.

A szakmai jelképek egy része alkalmazható a laikus jelképbeszédben is, de ez csak egy kisebb szelete. Többnyire magát a professzionális közegeben egyértelműnek számító jelképet is „le kell fordítani”:

– ez történhet újabb jelkép konstruálásával vagy

– magyarázó-értelmező körülírással.

A komprehenzivitás mint cél és eszköz

A szimbólumokkal folytatott kommunikáció mindennapos példája a süketnéma jelbeszéd. Ennek elterjedtsége elsősorban társadalmunk szociális érzékenységének köszönhető: az esélyegyenlőség követelményének. A deszegregáció a komprehenzív társadalmi szemlélet sarokköve.

Jóval régebben elterjedt az oktatási-kutatási vagy a turisztikai erdőkben használt szimbólumkommunikáció. A növények színeihez kapcsolódó társas szokások a természet színkincséből merítenek: a halálkultusz a fehér virágot, az életkultusz a pirosat részesíti előnyben. A növényi színek évezredek óta a társas emberi érintkezések tartozékai.

A jelképek velünk együtt formálódnak. Negatív és pozitív érzelmeink inkluzív kifejezőivé válnak. Vallásunk, gondolataink, szubjektív véleményünk minden nyelvnél pontosabban jelelhető meg általánosan elfogadott és használt jelképek információközvetítő funkciójára.

A közélet és a közjog területe vitathatatlanul a jelképbeszéd egyik fontos színhe-lye. De a közviszonyokon kívül, a magánrelációkban szintén megvan a jelképek helye és szerepe. A bilaterális érintkezésben is alkalmazunk szimbólumokon alapuló közlést, de ezen a téren, éppen a kevés érintett miatt, nehezkesebben fejlődik a jelkép-kommu-nikáció. A közviszonyok szimbólumai hangsúlyosan vannak jelen a privátrelációkban, nagymértékben meghatározzák a magánviszonyok jelképbeszédét. Fordítva ez nem állná meg a helyét. Az individuális kommunikációból ritkán kerülhet át jelképújítás a közviszonyok szimbólumbeszédébe. Míg a közélet a magánviszonyokból meríti leg-főbb példáit, annak jelképrendszerét nemigen fogadja be. A hazai közélet szimboliká-jára inkább a nemzetközi jelképek gyakorolnak hatást. Nemzetközi környezetvédelmi, fogyasztóvédelmi, állat- és természetvédelmi jelképek, de környezetvédelmi és egyéb termékjelzések is határokon átvélő utakat járnak be. Egyetemes intézményes jelzése-ket használ a közúti, a vízi, a légi és a vasúti közlekedés. A cél ugyanaz: a kölcsönös elfogadás talajáról kiindulva biztosítani a globális relevanciájú kommunikációk kom-prehenzivitását. A komprehenzivitás ugyanakkor nemcsak cél, de eszköz gyanánt is hasz-nálható. A komprehenzív szemlélet, a deszegregáció és a társadalmi integráció a szo-cális fejlődés alaplépései.

Nem kell, hogy mindnyájan egy nyelvet beszéljünk. Elég, ha a megértést segítő jelképrendszerek feloldják a nemzetközi kommunikáció esetleges zavarait. Az embe-riség alapértékeit szintén közvetíthetjük jelképek útján. Az alapszintű gondolatcsere nem feltétlenül történik szegényes kultúrközegeben. Az egyszerűsített, sokszor semati-zált szimbólumok segítségével mély és összetett tudás megragadására és átadására is képesek lehetünk.

Minden település életében hosszú ideig jelen vannak a helyi toposzok. A negatív ér-zések, akárcsak a szebb gondolatok, exkluzív lokális kifejezést nyernek. Lekvár Janó, aki lekvárt koldulva járt a házakat a hetvenes-nyolcvanas évekbeli Hajdúságban, akaratán kívül is jelképpé formálódott. A megvetés és kiközösítés szimbolikus kifejezését jelen-tette, ha egy hajdúságit lekvárjanónak neveztek. A globalizációval szélesebb értelmezési spektrumú szimbolikus alakokra van szükség. Ilyenek a nincstelen, árnyékukat áruló schle-mielek (Chamisso *Peter Schlemiel*jéből). Akit schlemielnek neveznek, Európa minden táján megsértődhet, akit viszont lekvárjanónak, az csak a Hajdúságban húzza fel az orrát.

A jogi ember *consuetudója*

Az ember legszívesebben azt látja, amit már ismer, és azt hallja, amit már hallott korábban. Egy-egy jelképalrendszer szimbólumait ezért sem érdemes megváltoztatni. A változtatással elérni szándékolt előny valójában nagyobb hátrányt eredményezhet a ki-alakult szokások lerombolásával. A *gewohnheitstier* megszokásait el lehet törölni, de a társas kommunikációban ez nem képez előnyt.

A jelképek valorizálása éppen a *consuetudo* révén valósulhat meg. A szokások sze-repe a jelkép-kommunikációban különösen fontos. A jelképek világa nem válhat a gyors reformok terepnumává. Egy-egy szimbólum hiánya még akkor is súlyos lehet, ha helyé-be másikat állítunk. A jelképek elsajátítása révén egységes kommunikációs kultúrát állít elő az emberi agy. Ahhoz, hogy a kultúra *dimensio temporalis*ban és *dimensio spatialis*-

ban is koherens maradjon, lényeges, hogy a közös kódrendszer elemei relatív változatlanok mutassanak. Rossz hasonlattal élve: egy velős csonthoz szokott kutyát nem lehet gumicsontra szoktatni.

Mivel a „jog” és a „jelképek” is *nomen abstractum*nak minősülnek, adódik, hogy viselkedésük is hasonló jegyeket hordozhat. Elvont fogalmak, melyek nagyon is konkrét dolgokat, konkrét embereket hoznak mozgásba. Indirekt jelleggel, a tudástársadalmat használva instrumentumként. A jog szimbolikája a közrendi szervezet szimbolikáját követi, mivel a jog – mai felfogásunk szerint – a fennálló államrendet hivatott beépíteni a társadalom testébe. Szimbolikus jogi aktus például, hogy a fuvarjogban a küldemény átvétele a fuvarozás elvállalását jelentheti⁷; a biztosítási kötvény pótolja a biztosító és a biztosított közti írásbeli megállapodást, ill. a biztosító elfogadó nyilatkozatát⁸; közüzemi szerződés (víz, gáz, villamos energia stb. szolgáltatására) létrejöhet a szolgáltatás pusztai igénybevételével⁹; etc.

A jognak azonban ennél szélesebb körű akciórádiusza is lehet. Egyes társadalmakban a *ius publicum* és a *ius privatum* alatt sajátos, lokális jogszokások is kialakulhatnak. Ezekbe még a *lex generalis* szintjén sem mindig avatkozik be az állami jogalkotás. A municipális jognak illeszkednie kell a jogforrási hierarchiába, de a verbálkontraktusos hétköznapiakba unikális jogi kommunikáció is beágyazódhat. (Pl. kézfogás, a kisujjak összekulcsolása, pacsí, a raktár vagy a garázs kulcsának átadása, a termény kévébe kötése, a kiszemelt állat kihajtása az akolból stb.). Piktogramokat nemcsak a KRESZ-ben láthatunk. A tömegkommunikáció alapvető elemeiként ad exemplum az élelmiszer-elárúsító üzletek, közfürdők, játszóterek bejáratánál is találunk tájékoztató piktogramokat: az áthúzott kutyaábrázolás szabálysértés elkövetését hivatott megelőzni¹⁰. Vagy akár buszon, trolibuszon, illetve helyi vasúton a pórázon és szájkosárral festett kutya képe szintén a társadalom általánosan elfogadott együttélési normáinak betartására hív fel¹¹. Egyéb piktogramok további információközlésre lehetnek alkalmasak: jobbára a tiltott magatartással kapcsolatos instrumentum áthúzott képe (keresztülhúzott fagylalttölcsér, fényképezőgép, táskák stb.).

A joghasználat differenciált szintjein eltérő szimbolikájú, de közös jelképi eredetű kommunikációval találkozhatunk. A jog természetéből adódik, hogy a „kisemberek” joghasználatát jogtudományi szempontból semmivel sem értéktelenebb, mint a jogászszakma pallérozott jogalkalmazása, jogszolgáltatása vagy jogalkotása. Kisemberek kapcsán a készre gyártott jogi produktumok használatáról szoktunk beszélni, eltekintve a nem professzionális joghasználat nagyon is valóságos jogalkotó erejétől. Az önbíráskodás kriminalizált keretein kívül is folyik nem állami és nem municipális jogszolgáltatás. Mindig is folyt a történelem során. A joguralom (*rule of law*) nemzetek feletti, emberi jogi alapkövetelménye nem jelenti, hogy – esetleg földrajzilag távol a jogszolgáltató hatalomtól – két szomszéd vitájában egy harmadikat ne hívhatnának döntőbíróra vagy közvetítőre. Egy olyan szomszédot, falubelit, akire a helybeliek általában hallgatni szoktak. Ilyenkor a döntőnk néz, lát és meggyőződik, majd szóval-tettel bizonyít, és igazat ad. A kézmozdulatoknak, a testtartásnak, a fejbólintásnak, az eventuais tárgyhasználatnak (pl. bot, kődarab stb.) megvan a tradicionálisan kialakult koreográfiája: azaz a sajátos szimbolikája. A joghasználatnak ez a minősége legalább annyira fontos jogformáló erővel bír, mint a paragrafusokba és bekezdésekbe csomagolt *top-down* típusú jog.

A jelképek érzelmi és értelmi töltése

A jelképek egyik kiemelkedő hatása lehet a jogban élő, a jogba beágyazva létező ember szubjektív moráljának átformálása. Mégpedig az általános humanitása szabályrendszerének egy cernára fűzésével. Az emberiség nem gondolkodhat teljesen egyformán. (Ez minden utópia rémálma.) A béke igénye, a műveltség követelménye, a közös értékek tisztelete és a normatív alapú szervezettség szükségessége megkövetel egyfajta közös, általános jelképtértelezést. Azaz minden jelkép-kommunikáció alapjául szolgáló, ugyanúgy értett és használt bázisszimbolikát.

A környezetét tisztelő, védő és oltalmazó kultúremlő számára a zöld szín vagy a sematizált fa mint jelkép ugyanazt a gondolatot és voltaképp ugyanazt az érzést hívja elő. A fekete szín és a halálfej mindannyiunkban egyformán negatív emocionális hatást kelt. A piros szín és a szélben lobogó piros posztó (zászló, lobogó, sál stb.) a háborút és forradalmat, azaz a véráldozat pirosba hajló színesztéziáját hívja elő az ember tudatából és a szubkonszciens, a tudatalatti terrénumból. A nagy kékség az óceánt idézi szemünk elé...

Ahhoz, hogy így érezzünk, így lássunk, genetikai örökségre és tanult ismeretekre egyaránt szükségünk van. Hiszen léteznek két alapszint látó állatok, de szintén vannak három helyett négy alapszint látó emberek. A jelképek kapcsán a fő szerep a tanulásé. Nem pusztán az emberöltőben mért edukációé, de az emberiség több évezredes, közös tudásáé is.

Mert a környezeti elemek tisztelete archaikus. A színek centrális társadalomalakító funkciója az időkitérjedés emberi szakaszának legelejére nyúlik vissza. A kultúrtörténet kezdeteitől éltünk szimbólumokkal. (L. pl. a kínai ábécé, naptár.) A szimbólumoknak ki kell tudni fejezniük a rossz és a jó közti cezúrát. Egyértelműen meg kell különböztetni a jó tartományába tartozó szimbólumokat a társadalomromboló negatívumoktól. A rosszat kifejező jelképek a jót hivatottak kiemelni és elhatárolni. A jelképek edukatív funkciója kortól és tértől függően, de bárhol és bármikor, valójában mindig és mindenhol megmutatkozott.

Az egymást érintő ujjbegyek, a szívet formáló összekulcsolt kéz, a szív mint a pozitív érzelem, a szimpátia, az empátia, az át- és az együttérzés jelképe van jelen az emberiség történelmében. Az ősi ábrázolások vagy a heraldika megőrizte azokat az archaikus szimbólumokat, melyeket ma is elfogadunk, jóllehet, értelmünk szerint már másképp fejeznék ki. A szív helyébe a *homo sciens* a fejet helyezné, de a *homo sensuum* továbbra is szívvel szimbolizálja a pozitív érzéseit.

Az érzelmi ember egyúttal a jelképek embere is. Sokkal inkább, mint az adat- és tényyszerű tudásra építő ember. Csakhogy ez a két embertípus egyszerre van inkorporálva, s így a jelképekben raktározott érzelmek az átvitt és az autogén módon szerzett ismeretekkel együtt manifesztálódnak.

A József Attila-i „cicázó csendőrtollak” (*Hazám*, 1937) a mai napig a fasizmust jelentik minden magyar érzelmű és értelmű ember számára. A fejfedő mellé tűzött madártoll persze jóval régebbi jelkép. A Plantagenetek genet-t, azaz rekettyegallyat „plántáltak” a kalapjuk mellé, ami általában a vadászathoz és így a jóléthez köthető. Magyarországon a munkáselit tollal díszített sapkában vadászott, átvéve a jóléti szimbólumot. A csendőrtoll, azaz a darutoll a hideg kegyetlenség jelképe maradt, annak megszüntetése után több mint fél évszázaddal is.

A jelképek a jólét kontrasztolására is alkalmasak. A vadászkalap mint gazdagságjelkép ellentéte a chaplini kopott melonkalap vagy a viseltes kolduskalap. A svájcisapka az élő munkát végző dolgozót szimbolizálja, míg a hengerkalap (a cylinder) a holt munkát bíró milliomos képét festi elénk.

A trófea a vadat legyőző ember jutalma. A valódi jutalom a szőr és a hús, de az állat fejcsontozata szimbolizálja a győzelem nagyságát és jelentőségét. Az ember győzelme a rettegett, ugyanakkor megvetett állat felett biblikus képet idéz fel (Nimródét [Genezis 10,8-9]¹², Ézsauét [Genezis 25,27]¹³...). Az ember és állat küzdelme a természetet leigázó ember heroikus harcának szimbóluma. Az állatviadalt, tehát a gerinces állatok egymás ellen uszítását a fejlett jogállamokban kriminalizálni szokták, annak közbiztonságot sértő jellege miatt. A kultúremler nem szívesen szembesül egykori ősenek cseppet sem kifinomult szokásaival. A jelképek síkján megőrizzük és használjuk a régi ember kultúráját, de, a faktuális valóságban, érzelmi konnotációktól valamelyest megfosztva, pusztán expresszív jelként élünk ezekkel a szimbólumokkal. A jelképek sorsa, hogy általában hosszú idő elteltével érzelmi és értelmi töltésük elválí. Ami megmarad, az az utóbbi, a *homo sciens* jelképkinccse. Érzelmeket ez is evokál, de szekunder jelleggel. A jelképbeszédben egyértelműen tetten érhető az emocionális mutáció. Ez voltaképp a jelkép-kommunikáció túlélésének záloga. Mindaddig, amíg a negatívan kódolt jelképet nem próbáljuk közvetlenül az immanens jó kifejezésére használni, a szimbólumok értelmezésének viszonylag tág határai adódhatnak.

Jelképváltás és civilizációs vákuum

A demokráciadeficitet hozó szimbólumváltás társadalmi kataklizmával jár. Ilyet élt meg a hitleri Németország, a mugabei Zimbabwe, a tálib Afganisztán vagy épp a latin-amerikai junták... A jelképek értelmi és érzelmi töltésében egyaránt a demokratikus állam és a participatív társadalom kell, hogy megmaradjon. Azon rezsimek, ahol a jelképváltás elpusztította a szimbólumok általánosan elfogadott értékrendjét, hosszú távon nem lehetnek életképesek. Nem, mert – többek közt – jelképeikben is elszigetelődnek a földrajzi-politikai környezetüktől. Meg nem értetté válnak, s mindez pszichoszociális folyamatokat indít el, melyeknek mindig és mindenütt ugyanaz a vége: újabb váltás, *vérrel* vagy *bársonnyal*.

A jelképek normativitása a jelképek jurisztikus karakterét vetíti előre. A szabályszerűen fungáló szimbólumok meghatározzák a szociális kooperáció és együttélés fundamentumait, kijelölik az individuum helyét a jelen folyamataiban. A jelképek normatív funkciója, hogy nem helyettesítik sem az írott jogot, sem a szokásjogot, de elősegítik mindkettő érvényre jutását. Szabálpótló szurrogátummá a civilizáció alacsony fokán válhatnak, illetve akkor is, ha egy extraneus – idegen – térben járva civilizációs vákuumot idéz elő az emberi kultúra közegében. Tehát, ha például egy európai turista Ausztráliában, vagy egy amerikai utazó az orosz tajgán próbál tájékozódni, a helyi viszonyokhoz alkalmazkodni. Az ilyen civilizációs vákuum kitöltésére kitűnően applikálható az *ordo symbolon communium*.

A közös jelképek rendszere a legalitás légüres terébe visz szabályozottságot. Éppen annyit, amennyi a társas működés alapfeltételeinek megteremtéséhez nélkülözhetetlen. Tehát – mindenekelőtt – a társadalom lényegét fogalmazza meg: a közös munkával való

értékteremtést. Mert a társadalmi *modusról* mint emberi létformáról akkor beszélhetünk, ha a társadalomnak nevezett rendszer alkalmas és képes értékeket előállítani. Ehhez pedig egységes jelekhez kapcsolt egységes tudásra van szükség.

Symbole boni in loco mali

Az emberi jogok semlyékjére, ingoványos talajra tévedt a nemzetközi közösség által elismert vagy el sem ismert államok a barbarizmus és az ellentétek, ellentmondások területei. Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata ezzel helyezi szembe a jogokra épülő, igazságos társadalmat, ahol az igazság az emberi jogok teljes terjedelmét foglalja magában. A szociális haladás, a nagyobb szabadság és a jobb életfeltételek az 1948-as emberi jogi deklaráció alapértékei közt sorakoznak. A férfiak és nők ellentétéből, valamint az egyéb, a társas létezésből fakadó kontradikciókból a közös emberi tudás és a közös jelképek oktatása-nevelése kínál kiutat. Amikor a deklarációt az Egyesült Nemzetek Szervezete elfogadta, még rávetült Földünkre a második világháború árnyéka. Mindennapos volt a zsarnokság, a nyomor és az elnyomatás fizikai megjelenése. Ezek a negatívumok ma is fellelhetők, de napjainkra a hétköznapi zsarnokoskodás, az érzelmi nyomor és a szellemi értelemben vett szupresszió jelenti a legfőbb veszélyt. A joghoz és szabadsághoz fűződő igény mint emberi jog (28. cikk) megvalósulni látszik. Legalábbis sokkal inkább, mint a XX. század közepén volt tapasztalható. Minél pozitívabb a visszacsatolás, annál lendületesebben terjednek a nemzetközi együttműködés és az emberközeli társadalom eszméi és jelképei. Ahol a vöröskereszt vagy a vörös félhold megjelenik, ahol az ENSZ-jelkép, a kívülről és felülről látott Föld megmutatkozik, a kevésbé fejlett államok is szélesre tárják kapuikat. S ezzel nemcsak a világszervezet nyújtotta élelmiszert, orvosságot és ruhát engedik be, de, először csak szimbólumok formájában, a demokratikus értékek és igazságok szintén beszívárognak. Mert a jelképekhez a jólétet, a jóléthez pedig a fejlettséget, s így végül a fejlettség iránti igényt és vágyat, a fejletté válásért való tenni akarást köti az emberi eszmélet. Nem mindegy tehát, hogy a jogállamiság *terra incognitáján* milyen szimbólumrendszerrel jelenik meg az emberi jogok exportőre. Ezek a jelképek hosszú ideig a *bonumot* fogják ott jelenteni.

A jelképbeszéd praktikus és pragmatikus

A jelképek csaknem észrevétlenül integrálódnak a hétköznapi szabályhasználatba. A kereskedelmi szféra szimbólumai lassan, de biztosan átkerülnek a közbeszédbe, innen pedig az állami és társadalmi folyamatok nyelvébe. A fő csapásirány pont fordítva lenne, de a fejlett piacgazdasággal együtt jár a fogalmi és szimbólumbeli átjárhatóság, azaz a magánszféra és a közszféra intenzív egymásra hatása. Ez a jelkép-kommunikációban is kimutatható. Leggyakrabban a kereskedelem intézményei és szimbólumai kerülnek át a jogalkotás szimbólumhasználatába és institúcióiba. Ilyen például az angol kommerciális jelek és kifejezések szimbólumszerű használata a modern hazai jogi nyelvezetben és szimbolikában. Vagy ilyen egyes elterjedt és a köztudatban régóta jelen lévő márkajelek hivatalos termékjellé vagy egyéb jelképpé válása.

A jelképszerű kulcskondíciója a közérthetőség. Azon jelképek lehetnek alkalmasak mindennapos kommunikatív eszköznek, melyeket az emberek összessége, a társadalom elfogad és használ. Hogy ezt az elfogadottságot *top-down* állami eszközökkel sikerül elérni, vagy a magánszféra elsősorban gazdasági szegmensének, azon belül is főleg a publicitásnak köszönhetően, az a jelképszerű szempontjából kevésbé fontos. A jelkép-kommunikáció eredményorientált, praktikus és pragmatikus, ahol az út és a mód nem sokat számít.

Jelkép és felelősség

A magán- és a közsféra közti jelképpáramlás mellett a közjog és a magánjog közti produktív szimbólumátadás is megfigyelhető. (És nem csak hazánkban.) A magánjogi gyakorlatban többletjelentést nyert jelképek idővel a közjog szimbólumkészletében is felütköztek. A köz- és a magánjog elkülönülése és külön utakon való fejlődése helyett annak lehetünk tanúi, hogy a dinamikus és a statikus jog gyakorlatában és elméletében összeforr, és szerves egységet alkot. Mint ahogy a magán- és a közsféra is egymásba kapcsolódik, és – történelmi távlatokban – összenőni látszik. A társadalomfejlődés nem válhat el, és soha nem is vált el a jogfejlődéstől, miként igaz ez fordított irányban is; a szociális és a jogi institutionális felépítmény fogalmilag és praktikus okokból nem szakadhat kétfelé.

Az egyetlen jogosult és az őt körülvevő kötelezettek társadalma az abszolút jogok relativizálódásában oldódhat fel, gyengülhet vagy épp erősödhet meg. Az egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel kapcsolatba lépő állampolgár (esetleg lakos) és a partnerállam közti jogi reláció a jelenleg abszolútként programozott anyagi jog érvényre jutását erősítheti, de fel is hígíthatja. (Pl. a társadalombiztosítás egyes elemeinek kiszervezése magánbiztosító szervezetekhez; a környezetvédelem szintjének esetlegesen közigazgatási szerződéssel való biztosítása; honvédségi objektumok magáncéggal őrzötése; stb.) Mindez a meglévő relatív szerkezetű jogokkal kapcsolatos diszpozitivitásra is kihathat. A társadalom- és jogfejlődés egyértelműen ebbe az irányba mutat, az azonban ma még nehezen eldönthető kérdés, hogy ez-e a helyes és követendő irány.

A jogi jelképszerű a relativizálódó jogi környezetben nagyobb szerephez jut – ami a relativizálás mellett tör lándzsát. A jelképek egyértelmű társadalomformáló funkciója már bizonyított. A jelkép-kommunikáció pedig a jogszerkezeti relativizálás felé tendál. Az állami szimbolika ma is a közérthetőség és a minél egyszerűbb kifejezőmód mellé áll. Ezt igényli a választópolgár, erre van szüksége az adófizetőnek, és erre tart igényt a társadalomalkotó egyén is. A jelképek használata kölcsönös megértésen alapul, ami az egyenlőképpen jogosítottak és kötelezettek öngondoskodó társadalmát vetíti elénk. Alkotmányunk preambuluma szociális piacgazdaságról szól. Csak hogy piacgazdaságunk szociális érzékenysége nem feltétlenül jelent kizárólag állami és önkormányzati szerepvállalást. Az egyének egymás iránti szociális érzékenysége és az ehhez fűződő társadalmi felelősség is közre kell hasson a „szociális” attribútum kiteljesítésében.

Nem biztos, hogy a jövő a relativizálódásé. Nem biztos továbbá az sem, hogy ez lenne az egyedül üdvözítő megoldás. A legtöbb társadalmi problémára nem létezik panácea. A felmerülő lehetséges irányok és megoldások többnyire mind tartalmaznak jó és hátrányos elemeket. Ezért meg kell őrizni az útválasztás és a későbbi iránymódosítás lehe-

tőségét. Mégis, egy jelképek nélküli szociális felépítmény csak az absztrakt elméletben volna modellezhető. A realitás dimenziójában kizárólag a szimbólumok rendszere mentén képzelhető el fejlődés.

Unitas mixta

Bármilyen fejlődés kulcsa a társadalmi párbeszéd. Az a dialógus, melyet a társadalom két aktora folytat érdekeik egyeztetéséért, valamint az a multilógus, amely a társadalomalkotó tényezők (személyek és személyiség nélküli entitások) közt biztosítja a koncertálás általános rendjét. A gyermekvédelem, a családok védelme, a környezetvédelem, a demokráciaszint fenntartása, az egészségvédelem, a művelődés, a tudomány, a tanszabadság és a tanítás szabadsága, a szociális biztonság, a negatív diszkrimináció tilalma, a kisebbségvédelem, a munkához való jog, továbbá az egyesülési, a gyülekezési, a vallás- és lelkiismereti szabadság, az élethez és emberi méltósághoz való jog és még számos alapérték csak akkor biztosítható hatékonyan, ha a közvetlenül érintettek párbeszéde a közvetve érintettek egymáshoz hangolódásával teljesedik ki. Mindennek alapfeltétele egymás egyszerű megértése, azaz a közös jelrendszer. Egyenlő feltételeket kell nyújtani a társadalmi párbeszéd résztvevői számára. A kölcsönös megértés és egymás gondolatainak percepciója közös gyökerű jelképkincs nélkül elképzelhetetlen volna.

Ezért minél inkább eltávolodnak egymástól a társadalmi aktorok, annál inkább megnő az eltérő kommunikációs jelek száma. Eltérő kommunikációs jelek mentén divergálódik a társadalom, elenyészik a szükséges kötőerő, azaz létrejön az értetlenség és a meg nem értettség állapota, amelyben – előbb vagy utóbb – bármely szociális struktúra szétesik.

Ennek ellenében hat a társadalmi párbeszéd. A társadalomrombolás csökkentését, az egységet, de a vegyes egységet (*unitas mixta*) kell jelszónak választani.

Jelek, állatok, emberek

Fontos különbséget tenni az emberi és az állati szerveződések kommunikációs fejlettsége között. „A szag- és a karomnyomok az állat jelenlétének nem kommunikációs kifejezései, hanem természetes jelei, mondhatni, testének fizikai meghosszabbításai, melyekből mindenféle kommunikációs szándék feltételezése nélkül következik, hogy e területen ő jár körbe. (...) A cerkófmajmok és a csimpánzok vészkiáltásai viszont már meglehetősen határozottan a kommunikáció irányába mutatnak. (...) Persze nem árt óvatosan kezelni az emberi és az állati megnyilvánulások közti hasonlóságokat, hiszen fennáll annak a veszélye, hogy a megfigyelő számára csak azért tűnnek fel racionális indokok és kommunikációs szándékok az állatok viselkedésében, mert rájuk vetíti saját, már számos téren jól bevált intencionális alapállását” – írta Terestyéni Tamás *Kommunikáció és evolúció* című tanulmányában 2006-ban.¹⁴ Az állati kommunikáció vizsgálata elvezet minket az emberi társadalom szintjén zajló kommunikációhoz. Az emberi intelligencia a fejlett szociális információcserében excellál. Az emberi jelképbeszéd és kapcsolatteremtés meglátásához nagyban hozzájárul az állatok szellemiségének elemzése és megértése. Mert az állatvédelem sokcélú jelenség. Az ember – mint önsorsjavító

lény – az állati kommunikáció jeleiből számos következtetést szűrhet le saját szimbólumai használatára vonatkozóan.

Az állatvédelem gyakorlati és közvetlen-azonnali hasznót hoz az emberiség konyhájára. Az állatot dolognak tekintjük ugyan, mégis speciális dologi minősítést társítunk hozzá, mert ez a dolog már csaknem emberi. Birtokba vehető tárgyon kívül mást is jelentenek számunkra. Mintegy tükörbe nézünk, és ha nem is egészen, de majdnem önmagunkat látjuk bennük. Az állati jelbeszéd tanulmányozása számos felfedezésre vezette az embert. Mindössze le kellett hajolnia érte egy kicsit az állatok szintjére.

Az állatvilág a pozitív emberi értékek túlnyomó részét nem ismeri. Azaz hogy valamelyest ismeri, de eltérő intenzitással és kvalitással gyakorolja. Jelkommunikációjuk is fejletlenebb, mégis alkalmas lehet ember-állat reláció létesítésére. A kutya, a macska vagy egyéb házasított állatok egyértelműen tudunkra adják, ha félnek (pl. az ugatás vagy a nyávogás minőségével és hangerejével), ha jól érzik magukat (pl. morgással vagy dorombolással), ha éhesek (pl. heves helyváltoztatással) stb. Ezeket a jeleket nemcsak a jó gazda érti, de bárki más is az állat környezetében. Jelbeszédük nyelvpótló fogalmakat kódol, melyeket egyszerű megfejtani. Előfordul, hogy az emberi jelképbeszédbe is keverednek állati kódok. Ilyenkor nem biztos, hogy a közös biológiai eredetre kell gondolnunk. Sokszor mindössze arról van szó, hogy az ember is tanul az állatoktól. Alkalomadtán akár kommunikációs jeleket is. Példákat keresve elég, ha a mindennapok történéseiből válogatunk. Judiciálisan ezek értékelése kell, hogy jelentse a legkisebb feladatot, ennek ellenére, a nagy számok törvénye alapján, mindig adódnak nehezen megítélhető kódolt aktusok, melyek eldöntéséhez társadalmunknak a jó bíró gondosságára (*bonus et diligens iudex*) lehet szüksége.

A másik ember és a többi ember

A politikai szerveződések a társadalom integritásának fenntartásán kell, hogy dolgozzanak. A közjogi *aedificium* – benne a politikai pártok és az egyéb politizáló szervezetek – ebben az irányban mozdul el. Az egységes egész, azaz a társadalom nem aprózódhat fel a belső viták megosztó hatása folyamán. A **politizálás** nem a **megosztás** szinonimája, hanem éppen ellenkezőleg. A demokratikus vitatérben alakul ki a társas kölcsönhatások szociális energiája. Az a többlet, ami a konfliktusfeloldás nyomán előáll, és ami szoros egységben tartja a társadalom egészének atomjait, a családokat és az individuumot.

Az Ézsau és Jákob ellentétében feszülő tanulság a szimbolika síkjára emelte az ószövetségi hősöket. Ézsau az ember rossz tulajdonságait jeleníti meg, Jákob pedig a jót. (Akárcsak Káin és Ábel.) Hogy léteztek-e, és ha igen, mikor és hol, biztosan nem tudhatjuk. Mégis, aki Ézsaut emleget, **rosszra** gondol, aki viszont Jákobot jeleníti meg, a követendő **jó** kódképével él. Az igazi, élő ember Jákob és Ézsau is egyszerre. Csak éppen van, akiben több a jákobi, és van, akiben az ézsaui kerekedik felül. Régi szimbólumok, melyekről nem tudjuk, meddig élnek még a kommunikációnkban. Helyüket idővel más jelképek vehetik át, de meglehet, hogy továbbra is az emberi **jó** és az emberi **rossz** szimbólumai maradnak.

Jelképeink megköphatnak, és akár ki is veszhetnek a mindennapos információcsere szimbólumkincsei közül. A lényeg az általuk közvetített ősi tudás, a **jó** és a **rossz** közt

különbséget tevő ember tudása. Az emberé, aki gondolatot közöl, és véleményt cserél. Mindezt pedig a lehető legrövidebb idő alatt, az elérhető végtelenségig sematizált jelek segítségével. Saját sorsát alakítja, melyben **a másik emberre** vagy **a többi ember** formálta közösségre számít:

- **a másik emberre**, akitől jogokat kap, és akinek kötelezettséggel fizet; illetve
- **a többi emberre**, akiktől abszolút (emberi) jogait nyeri.

Összegzés

A jelképek korok szerint változhatnak, és a korokat maguk a jelképek formálják. A korformáló jelképek időtlenül léteznek az általános térben, ellenben az egyes korokhoz köthető szimbólumok historikus felfogásban efemer jelenségeket kódolnak. Az emberi egzisztencia minőségi kiterjesztései egyes korokhoz köthetők. A jelképek az emberi létezéshez kapcsolnak minőségi tényezőket. A temporálisan független jelekből építkező társas kommunikáció pedig nem szűnik meg a humán kultúra újabb és újabb produktumait kódolni.

A kódolás mint emberi magatartás a szimplifikáció inherens szükségéből származik. Az egyszerűsítés azonban a jelek szintjén megy végbe, nem pedig a gondolkodásban. Az ember számára talán az egyik legfontosabb, hogy gondolatai komplexitását minél kisebbre össze tudja hajtogatni. A lehető legkisebb felületűre összehajtott jeleket tértől és időtől függő modális csomagolásban nyújtjuk át egymásnak. S ezzel létrejön a jelképbeszéd bonyolult rendszere, azaz a társas kultúra mindenkorai lokális optimuma.

Az emberiség fejlettségének jelenlegi szintjén minden kommunikáció legfontosabb közvetítenivalója az ember alkotó munkájához, értékkeremtő funkciójához kapcsolódik. A jelekben kódolt tudás kreatív tudás, amely rombolhat is. Hogy tudásunkat alkotásra vagy pusztításra fordítjuk, rajtunk múlik. Nekünk kell eldöntenünk, hogy a jövő generációk érdekét helyezzük-e a pillanatnyi profitorientáció elé, avagy feléljük az emberi jövőt. Jövő mindig lesz, de nekünk, embereknek kell biztosítanunk benne a helyünket. Az embertelen jövő vagy az ember nélküli jövő a ma kódolt jelentéstartalmak elérvénytelenedését hozná magával. Az emberhez méltó létezés, azaz a magas fokú civilizáltság derelikciója értékvesztéssel jár.

Szimbolikusan már döntöttünk – azonban hátravan még a döntés a szimbólumok átfogalmazása, átszabása terén. Új tudástartalmat kell kódolnunk, amelyhez újfajta kommunikációra lesz szükség. Ehhez pedig meg kell erősíteni a maradandó értékek konzerválására tett erőfeszítéseket. Át kell tudni menteni a szolidaritást, a közösségi összetartást, a javító szándékot, a racionális empátiát, a tárgyi-történelmi tudásanyagot, a külső és belső szép iránti fogékonyságot, az emberek iránti toleranciát és az *extra homines* környezet iránti tiszteletet.

Az ember a múlt és a jövő találkozási pontjában jelöli ki saját helyét. Abban a hosszabb vagy rövidebb konkrét, történeti időpontban, melyet éppen átél, és abban a térben, melyet tudatával átfog. Ez a pont valójában egy idővonalszakasz, illetve többdimenziós térszelet. A felsorolt emberi többlet ebben a térben és időben definiálható. A temporális pont végtelen vonallá nyúlásával, valamint a térszeletnek a térbe való reintegrációjával az enumerált emberi értékek relativizálódnak, és elfoglalják az őket megillető pozíciót a

történelem egészében. A jelekbe foglalt kollektív emberi tudás beolvad az újabb és újabb jelrendszerekbe.

A megbocsátás, a türelem, a magvetés, a tükör által homályosan látók segítése, fizikai megpróbáltatás felvállalása, távoli célokért való küzdés, a nagyot legyőző kicsiny példája, a minoritást magához emelő többség, a társadalmi hasznosságra törekvés, mind megannyi emberi minőség, melyeket jelképeink időn és téren át nem vihetnek magukkal. Vannak alapértékek, melyek egy-egy konkrét civilizációhoz kötődnek. Ahhoz a civilizációhoz, amely kódolja őket.

JEGYZETEK

- 1 L. Koestler, Arthur (1940): *Darkness at noon (Sötétség délben)*. Az eredeti történet Washington Irvingtől származik, 1819-ből.
- 2 Civil közélet alatt a civil szervezetek – tehát egyesületek, alapítványok – keretében folyó közéletformálást értem.
- 3 Vö. 341/2008. (XI. 14.) OVB határozat.
- 4 Rickert, Heinrich (1934): *A filozófia alapproblémái (Grundprobleme der Philosophie)*. Fordította Simon Ferenc. Európa Kiadó, Budapest, 1987. 201.
- 5 Bacon, Francis (1620): *Novum Organum*. Fordította Csatlós János. Lazi Bt., Szeged, 2001. 56.
- 6 A kartát Strasbourgbán, 1996. május 3-án írták alá.
- 7 Ptk. (a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény) 488. §-ának (2) bekezdése.
- 8 Ptk. 538. §-ának (1) bekezdése.
- 9 Ptk. 388. §-ának (1) bekezdése.
- 10 Az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet 3. §-a (1) bekezdésének d) pontja.
- 11 A 218/1999. (XII. 28.) kormányrendelet 3. §-a (1) bekezdésének c) pontja.
- 12 *Kus nemzette Nimródot. Ez volt az első uralkodó a földön. Nagy vadász volt az Úr előtt. Innen a szólás: nagy vadász az Úr előtt, mint Nimród.*
- 13 ... Ézsau bátor vadász lett, a puszta embere ...
- 14 Terestyéni Tamás (2006): Kommunikáció és evolúció. *Jel-Kép*, 2006/2. 76–77.

Bernschütz Mária

FILMEK FELIRATOZÁSÁNAK EMPIRIKUS ELEMZÉSE

„Míg itthon tanulás, máshol szórakozás.”

A 2008. végén és 2009. elején szakmai javaslatként megfogalmazódott új média-törvény-tervezetek szerint „a meghatározó médiaszolgáltató (Tv2, RTL Klub, Viasat3) összes csatornáját köteles feliratozni 18 és este 22 óra között (magyar hang – magyar felirat), sőt ugyanebben az időszámban vásárolt műsorainak legalább 25 százalékát köteles eredeti nyelven, magyar felirattal is elérhetővé tenni”.¹ Bár a szakmai javaslatok egymást követő változatai körül heves szakmai viták dúltak, ezek ezt a rendelkezést nem érintették.

A magyarországi munkaadók többsége panaszkodik a kezdő munkavállalók nyelvtudásihiányára, vagy tudásuk használhatatlanságára, ezt több felmérés tanúsítja. Úgy tűnik, a panaszok valóságok, hisz’ az Eurobarometer 2005-ös uniós felmérésében a magyaroknak csak 29 százaléka bizonyult képesnek anyanyelvén kívül legalább még egy nyelven megértetni magát, és ezzel a legutolsó helyen végeztünk: a magyarokat a csehek (60%) és a lengyelek (49%), de még a legelterjedtebb világnyelvet anyanyelvként beszélő britek (30%) is megelőzték.

Mindezek tudatában merült fel bennünk a kérdés, hogy Magyarországon hogyan vélekednek a fiatalok a külföldi programok magyar feliratozásáról? Milyen lesz, lenne a fogadtatása a fiatalok körében? Lenne-e kereslet az ilyen típusú programokra? És ha igen, milyen filmeket feliratozzanak?

Külföldi filmek lefordítása

A 20. század elején a tömegmédiák használatának elterjedésével megnőtt a kereslet a külföldi alkotások, hírek iránt. Az 1920-as 30-as évekre megindult a fordítási láz. Később a televíziókészülékek elterjedésével Németország, Olaszország, Franciaország, Spanyolország először a szinkronizálás mellett döntött, míg Európa többi országa feliratozott. A döntés hátterében a szinkronizálás magas költsége állt, amihez kellő számú televíziónézőt kellett megnyerni, hogy ne váljon deficitessé, a fordításba befektetett költség megtérüljön.

A hirtelen megnőtt importfilmkereslet problémáját háromféle módon lehet orvosolni:

- szinkronizálással,
- alámondással,
- feliratozással.

Szinkronizálás

A szinkronizálás során a lefordított szöveget az adott nemzet színészei vagy szinkronszínészei mondják fel.

A film eredeti hanganyagát effekteket, párbeszédeket, aláfestő zörejeket, zajokat szinkronizálnak alá, vagy pótolják ki más hanganyaggal². Nehéz elérni a fordító számára, hogy olyan szöveget alkosson, ami még a szájmozgásokat is követi. A jobb fordítók még el is „játsszák”, ki is „mondják” (lipsynchronization) a szöveget, hogy közel hasonló szájmozgások legyenek. Fontos a kiejtés is, hiszen nem beszélhet sem többet, sem kevesebbet mint az eredeti színész (Yvane, 1995 in Cintas, Anderman, 2008).

A szinkronizálás költségvonzata

Szinkronizáláskor a filmkészítő stúdióktól kapnak script-et a magyar televíziós csatornák, amikor filmeket vásárolnak. Ezt a kéziratot továbbküldik egy szinkronstúdiónak. „Így olcsóbb és gyorsabb” – ahogy a Viasat3 munkatársa fogalmazott.

A szinkronizált filmek nem kötik le annyira a néző figyelmét, és a párbeszéd sokkal érthetőbb. Azonban nagyságrenddel több költség szinkronizálni, mint feliratozni.

A fordítás kulturális kötöttségei

A szinkronanyag megfogalmazásánál nem az eredeti írásos filmszöveg tükörfordításáról van szó, hanem a nyelv kulturális adaptálásáról (Luyken, 1991).

1. ábra

A fordítási problémák ábrázolása

Forrás: Luyken, 1991.

A fordítási folyamat összetettsége miatt több kutató a *műfordítói munkával* egyenértékűnek tekinti a filmfordítást (Luyken, 1991). Ha mindkét kultúrát jól ismeri a fordító, csökkenhet a kockázat, sőt ha írói készsége is van, az még jobb.

A különböző kultúrák nyelvi, képi, párbeszédes megjelenésének fordítási nehézségeiről.

Amiről a filmben beszélnek, hiába fordítják le, és adják a szereplők szájába, sokszor nem válik ezáltal sem érthetővé, sem hitelessé. Továbbmennénk, a HUMOR (sitcom³ sorozatok, pl.: Jóbarátok, ami a kutatásban is kiemelt szerepet kap) fordításának lehetősége csekély, szinte újra elő kell állítani a poénokat.

A humor fordításának nehézségeivel Antonini (2005) foglalkozott. Ő több, az olasz és angol kultúrából származó sitcom sorozatból emelt ki példákat, amelyeken bemutatja, mennyire félre lehet fordítani, avagy „teljesen meg lehet ölni egy poént”. A szinkronizálás során a szóvicc⁴ visszaadása nehézkes vagy lehetetlen. A beépített nevetéshanghatás (laughter on screen) sokszor elveszti jelentését.

Hangalámondás

A hangalámondásos programok, amelyben az eredeti hang mellett egy narrátor vagy riporter szólal meg. A televízióban látottak megértéséhez segít a narráció. A következő okai lehetnek a hangalámondásnak:

- több információval látja el a nézőt, például a sporteseményeknél,
- ok-okozat feltárására használják, például a dokumentumfilmeknél.

A narrátor ebben a szerepben teljesen hiteles, mert a nézők elsőszámú forrásnak tekintik. Sokszor nem is a képeknek hisz a néző, hanem a narrátor által átadott információknak.

Feliratozás

A feliratos filmek tulajdonképpen kétnyelvűek: az eredeti nyelv mellett a célország nyelve jelenik meg.

Gottlieb a saját kutatási adatai alapján két csoportba osztotta az országokat: a tradicionális feliratozókra – skandináv országok, Hollandia, Portugália, Görögország, Izrael, Egyiptom, és az arab területek. A feliratozó országok köre azóta kibővült⁵

A másik csoport a *megrögzött szinkronizálók*: Franciaország, Németország, Olaszország, Spanyolország (Dries, 1995).

Magyarországon feliratozott filmekről való tartózkodás valószínűleg összefüggésben áll a nyelvtudás szintjével, valamint azzal a ténnyel, hogy a televíziós műsorokban 1957 óta 99%-ban szinkronizálva sugároznak műsorokat.

A feliratozás költségvonzata

A költségekről összefoglalóan azt lehet mondani, hogy mivel egy másfél órás mozifilm magyarítása 2,5–4 millió forint között mozog, az évi körülbelül 220 külföldi mozifilmnek csak 15-20 százaléka kerül szinkronnal a mozikba, a többi esetében a

forgalmazók nem vállalják a pluszköltségekből származó kockázatot: feliratoztatnak (Antenna Magazin, 2007).

Romániában a kilencvenes évek elején-közepén sokan azért nézték a dél-amerikai szappanoperákat meg az olasz adók műsorait, hogy megtanulják a másik két újlatin nyelvet, a spanyolt meg az olaszt, így azokon a területeken, ahol olaszul és/vagy spanyolul beszélnek, könnyebben álltak munkába.

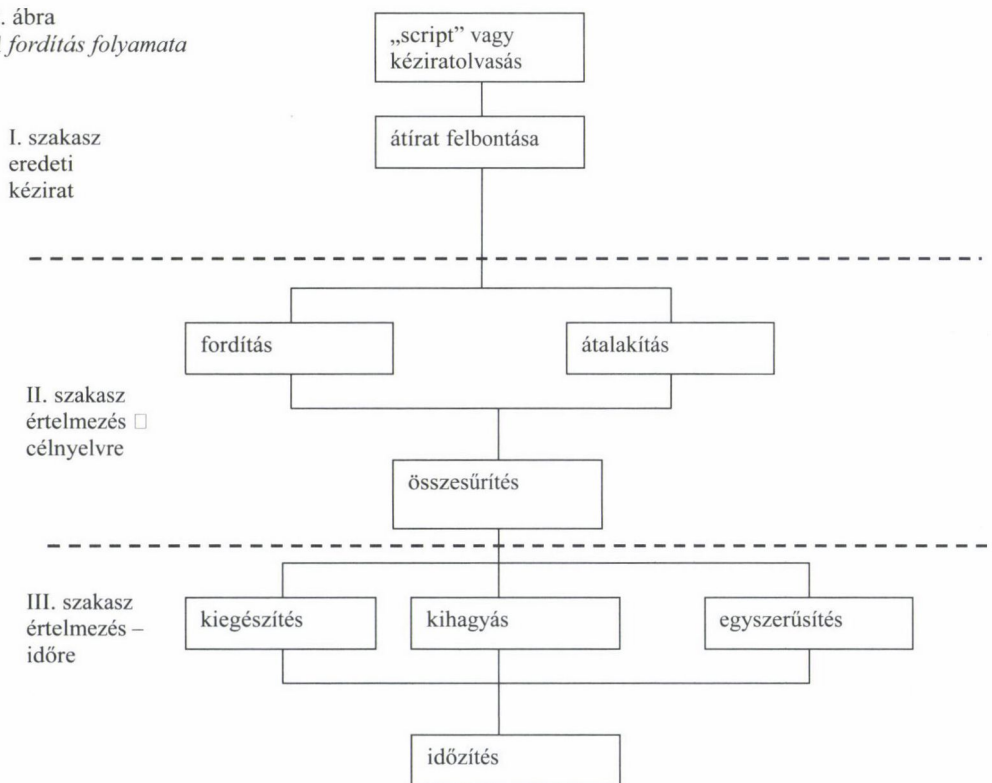
Jakabffy Samu, egy filmforgalmazással és -feliratozással foglalkozó vállalkozás vezetője, a Filmtett folyóirat egyik alapítója szerint több pénz volt és van a magyarországi tévéiparban és mozifilm-forgalmazásban, mint a romániaiában (Transindex, 2008).

A feliratozás folyamata

A filmek fordítását három szakaszra lehet bontani. Az első szakaszban az eredeti nyelvű kéziratot (a scriptet), bontják fel jelenetekre. A második szakaszban értelmezik és lefordítják a szöveget. A harmadik szakaszban történik az érdemi rész: megpróbálják a lefordított részt filmre időzíteni.

A szinkronnál fontosabbá válik a szájmozgás, míg a feliratkészítésnél az értelmezés az elsőrendű, amelyet a közönség összetétele is befolyásol (például másképp feliratoznak a nagyothallóknak).

2. ábra
A fordítás folyamata

A program feliratozása után a felirat sorsa lehet: *kötött* – következésképp a filmet úgy sugározzák, hogy nem lehet kikapcsolni a feliratozást, valamint lehet *választott*: a digitális televíziózás esetén a nézőtől függ, kér-e feliratot (és milyen nyelvű feliratot).⁶

A kutatási probléma: A nézők feliratos filmekhez fűződő attitűdje

A feliratos filmekkel kapcsolatos attitűd vizsgálatáról nem jelent meg még kutatás a nemzetközi irodalomban.⁷ Többször említették a tévénézés pozitívum externáliaként, mert azzal, hogy sok feliratos filmet néztek a gyerekek, például javultak az olvasási nehézségeket jelző indexek Hollandiában (Kolstra, van der Voort, van der Kamp, 1997). A feliratos filmek befogadására jellemző, hogy gyorsan és pontosan kell olvasni a szövegeket.

Hobbs (1998) a televíziót olyan médiumnak tekintette, amely segíthet a tanulásban. A kutatónő felteszi a kérdést, mennyivel jobb könyvet olvasni, mint a televízió képernyőjét?

A feliratozással még talán a gyermekek fejlődésére ártalmas programok megtekintését is ki lehetne kerülni (médiaerőszak, agresszió, szexualitás), hiszen amíg a gyermek nem tud olvasni, nem is érti, miről van szó (csak (?) vizuális hatások érik).

A nézők feliratos filmekhez fűződő attitűdjének kutatási módszere és mintavétele

1. táblázat

A 2007-es kutatás mintanagysága és módszertana

KVALITATÍV MÓDSZER	MINTA
fókuszcsoport	17 fő (4 online fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés)
nyitott kérdések (online)	5 finn (HSE tanár és hallgató)
KVANTITATÍV MÓDSZER	
kérdőív	413 fő BCE hallgató

Forrás: saját kutatás.

A mintavétel során csak fiatalokat kérdeztünk meg, mert számukra fontos a nyelvtudás, másrészt a technológiai haladás miatt egyre többen interneten keresztül informálódnak, szinte mindennapossá vált számukra a külföldi nyelv használata. A kutatásban csak olyanok szerepelhettek, kik angolul tudtak, mert az elemzésben részt vevő filmrészlet is angol volt.

Az *angol* nyelv választását alátámasztja az OKM által készített „Reformok az oktatásban” tanulmány, amelyben megjelent eredmények szerint a gimnazisták és a szakközépiskolák 67%-ában angolul, míg 31%-ában németül tanulnak.

Az online fókuszcsoporthoz megszervezésében, lebonyolításában sok segítséget kaptunk egy kvalitatív kutatást végző cégtől⁸. A kvantitatív kutatás adatait SPSS szoftver segítségével elemeztük.

A kvalitatív vélemények vizualizációja, a miértek részletes bemutatása után, konkrét számokkal a vizsgálat kvantitatív részében szolgálunk.

A kvantitatív kérdőív kérdései közel megegyeztek az online fókuszcsoporton belül megfogalmazottakkal.

I. KVALITATÍV KUTATÁS A FELIRATOS FILMEKKEL KAPCSOLATBAN

Az interneten keresztül levezetett fókuszcsoportos beszélgetés online felülete lehetőséget adott több olyan interaktív eszköz alkalmazására (például filmvetítés és szemantikus differenciálskálán való értékelése), amely a hagyományos fókuszcsoport esetén nehézkes lett volna, esetleg kivitelezhetetlen. Az online fókuszcsoportos beszélgetés úgynevezett chatszobában folyik. A chatszoba felület megengedi a belépőknek, felhasználóknak, hogy azonnal lássák egymás véleményét és reagáljanak rá, csakúgy, mint az igazi fókuszcsoport esetében. Ugyanakkor az internetes megjelenés – mivel nem látják egymást – lehetővé teszi, hogy szabadabban fogalmazzanak, amelyet a személyes találkozó alkalmával talán nem tennének meg.

Negatívuma azonban a gyorsaság, csak olyanok között lehet ilyen gyors chatszerű véleménylekérdezést végrehajtani, akik ezt jól kezelik, különben nehezen veszik fel a tempót, elvész a mondanivaló. Erre a toborzásnál és a moderálásnál is figyelniünk kellett.

A fókuszcsoportos beszélgetés kérdéseinek vázlata:

1. általános kérdések a tévézéssel kapcsolatosan,
2. feliratos filmekkel kapcsolatos nyitott kérdések,
3. szemantikus differenciál kérdések (feliratos filmekkel kapcsolatosan),
4. szórakoztató film (Friends-ből részlet – angol hang, magyar felirattal) megtekintése és szemantikus differenciál kérdések, valamint nyitott kérdések,
5. az informatív film vetítése és nyitott kérdések (A sivatagi show-ból részlet, angol hang-magyar felirat),
6. kérdések a nyelvtanulással, feliratozással, külföldi kiutazással kapcsolatosan,
7. médiahasználati szokásokról mondat-kiegészítő kérdések.

A fókuszcsoportban egy szórakoztató témájú filmsorozatot, Jóbarátok (Friends) és egy informatív feliratos dokumentumfilmet (A sivatagi show) teszteltünk. Ezzel mérhetővé vált az információs és szórakoztató programok feliratozásának kedveltsége.

Szinkronizálva és feliratozva mutattunk be részleteket, majd skálán értékeltettük a benyomásokat.

A fókuszcsoportos beszélgetések eredménye

Miles és Huberman (1994) a kvalitatív kutatás adatainak elemzésére négy szintet különböztetett meg:

1. az adatok szűkítésének szakaszát,
2. az adatok megjelenítésének szakaszát,
3. a konklúziók levonásának szakaszát.

1. Az adatok szűkítése

A vizuális megjelenítés és ábrázolás szubjektív kódolás eredménye. Az adatokat, válaszokat véleményeket kategóriákba rendeztük, relációkat felrajzoltuk.

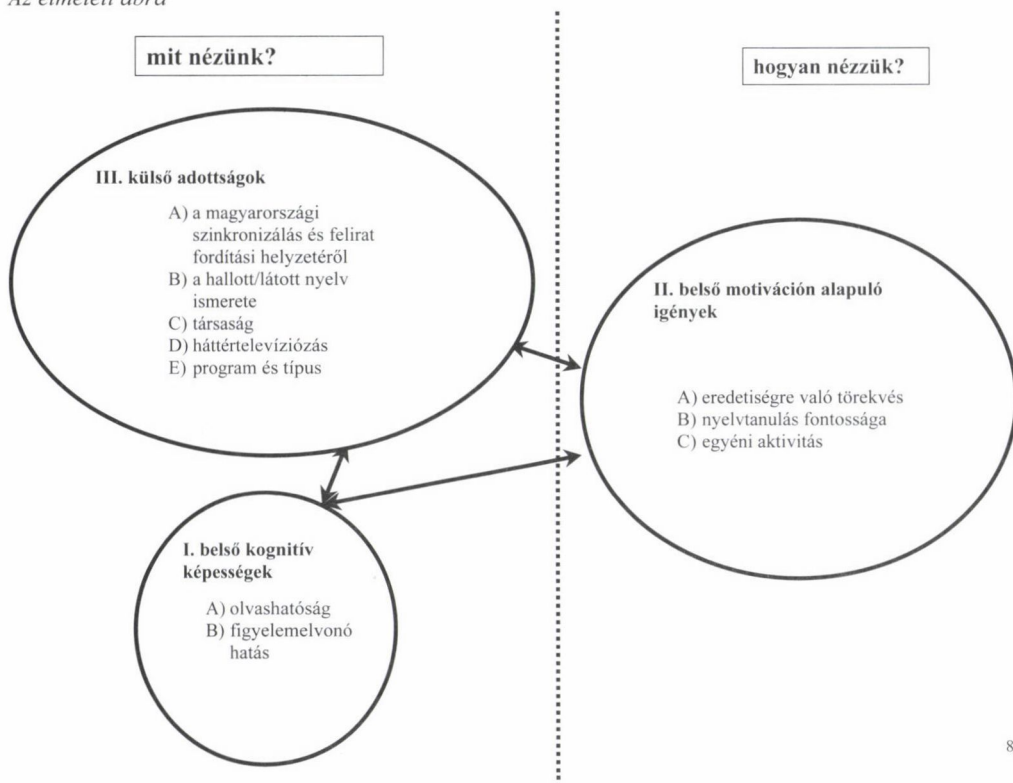
2. A megjelenítés szakasza

A feliratos filmek kedveltsége függ attól, mit nézünk (milyen belső és külső befolyásoló változók adódnak), és attól, hogy hogyan nézünk tévét.

A körök nagyságát tetszőlegesen alakítottuk ki, nem hordoz információt. Emellett nem foglalkoztunk a kölcsönös hatások erősségével, nem határoztuk meg egymáshoz viszonyítottan a feltüntetett körök szerepét.

3. ábra

Az elméleti ábra

8

3. Az online fókuszcsoportos beszélgetés elemzése

A feliratos filmekkel kapcsolatosan elhangzott véleményeket három alcsoportra bontottuk (lásd: 3. ábra):

- I. Belső kognitív képességre,
- II. Belső motiváción alapuló igényekre,
- III. Külső adottságokra.

Az elemzésekhez a fókuszcsoporthból, a témára vonatkozólag idézeteket emeltünk ki.

I. Belső kognitív képesség

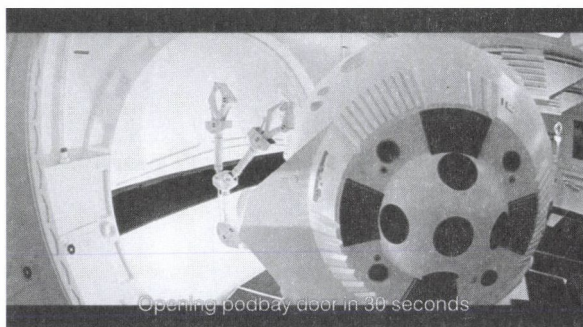
A kognitív képességek kategóriába azon tényezők kerültek, amelyek befolyásolják az információfeldolgozást. A kép felfogása egyrészt gyorsabb, másrészt a kép tömörebb információt tartalmaz, mint a szöveg.

A feliratozásnál maximum negyven karakter (szám, betű, írásjel) értelmezhető egy sorban.

A feliratok (betű)formája is országfüggő, például a magyar feliratok nemigen olvashatók a megkérdezettek szerint (lásd: 1–2. kép)

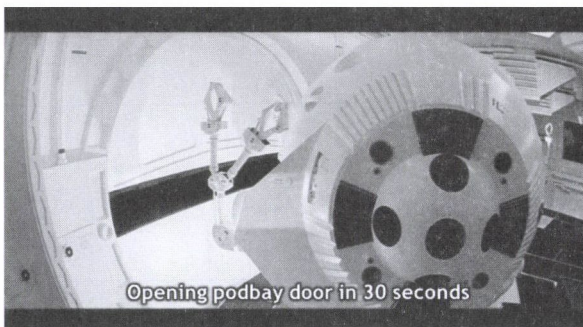
I/A Az olvashatóságról⁹

Az olvashatósággal kapcsolatosan nemcsak a beszédtempót, de a betűformát is figyelembe kell venni. Ezért szeretnénk bemutatni két példát, egyet a könnyen/nehezen olvasható feliratozásra. Elvárások: „jól van időzítve, elmondja, amit el kell, de mégis el lehet olvasni a rendelkezésre álló idő alatt”; „ne legyen túl sok minden kiírva, ne legyen miniatűr, jól különüljön el”.

1. kép

A rosszabb minőségű felirat bemutatása

2. kép

A jobb minőség, olvashatóbb felirat bemutatása

I/B A felirat figyelemelvonó hatásáról

Az olvasás és a nézés, a látottak értelmezése egy időben zajlik, így könnyen zavaróvá válhat, főleg egy teljesen ismeretlen film, avagy egy szórakoztató műsor (például sitcom) megtekintése során.

„néha elveszi a film élményét az olvasás”

II. A belső motiváción alapuló igény

Ezzel a címmel ruháztuk fel a második nagy kódolási egységet. Itt elsősorban a néző aktivitását, motivációját vettük figyelembe.

Ebbe a kódolási egységbe tartozik:

- A) az eredetiségre (a film esztétikai egységére) irányuló törekvések,
- B) a nyelvtanulás iránti elkötelezettség,
- C) valamint az egyéni aktivitás, amely a következő alkategóriákra válik szét:

- saját feliratkészítésre: a néző kész arra is, hogy maga készítsen feliratokat, különböző szoftverek segítségével,
- egyéni változókra: olvasási nehézség, gyenge látás, fáradtság stb.

II/A – Az eredetiségre (a film esztétikai egységére) irányuló törekvések

Analógiát lehet vonni a magyar és a finn helyzet között, hiszen kis lélekszámú ország (Finnország) és egyedi a nyelv. De Finnországban, az utóbbi 17 év óta (mióta kötelező eredeti nyelven sugározni a műsort) felnőtt egy teljesen új generáció, s elérték, hogy a finnek többsége kiválóan beszéli az angolt, megkönnyítve a (gazdasági) életüket. Finnországban a feliratozást a közszolgálati csatorna kezdte el, és onnan terjedt el a kereskedelmi csatornákra is. Emiatt kértünk fel öt interjúalanyt arra, hogy fejtse ki álláspontját a feliratozásról.

„Feliratozás jó dolog. Engedik, hogy élvezd és hallgasd az eredeti hangot. Mindemelt a nyelvtudásod is fejlődik.” (finn válaszoló)

„Nem szeretem a szinkronizált filmeket. Nem természetes, mikor valaki más beszél, valaki helyett, és még hülyén is hangzik.” (finn válaszoló)

A finnek a film részének tartották magát a nyelvet is, függetlenül attól, hogy angol vagy japán a film, ők a filmet önmagában, ahogy megszületett, úgy szeretik nézni. Nemcsak a színész eredeti hangjára kíváncsiak, hanem az egész filmre. Számukra az eredeti hangeffektussal együtt létezik a film.

„Szeretem a feliratokat, mert mindent érteni és élvezni akarok, amit mondanak. Emelt hallani szeretném az eredeti hangot, ami ugyanolyan fontos. Könnyű egyszerre nézni és értelmezni a filmet!” (finn válaszoló)

A magyar válaszadók többsége a feliratos filmeket egyértelműen a nyelvtanulással kapcsolatosan említette meg, ezzel szemben a finnek többsége a film eredetiségére utalt. A magyarok között a művészfilmek esetében jelenik meg még ezenkívül a mű egységességének az igénye, azaz, hogy egy film művészi hangulatához maga a hang is szorosan hozzátartozik.

„A feliratozásra sosem figyeltem különösebben, inkább a film élvezetére.” (magyar válaszoló)

II/B – A nyelvtanulás iránti elkötelezettség

A kutatás elkészítésének az ötletét pont az adta, hogy mennyit is jelenthetne a magyar néző számára a feliratos filmek – elsősorban angol eredetű filmek – sugárzása. S mindkét kutatási eredmény megerősítette azt, hogy a magyar fiatalok elsősorban az idegen nyelv tanulása miatt nézik a feliratos filmeket.

„veszélyes a feliratos, mert folyton azt nézi az ember, de kezdetnek jó lehet nyelvtanulásra.”

„találkozol az élő nyelvvel, közelebb hozza hozzád a nyelvtanulás értelmét.”

„én néztem angolul filmeket feliratosan. és csak olvastam mindig, aztán elkezdtem olyan sorozatokat szedni, amikhez nem volt akkor még felirat, és kapásból megtanultam, mert kell némi kényszer is.”

A francia tévécsatornákon franciául feliratoznak (pl. TV5), ennek fő oka a francia nyelv kiejtési sajátosságaiban keresendő. Az BBC adásai is sokszor feliratozottak, egyrészt az angol nyelvterületen a kiejtés javítása miatt, másrészt a nagyothallók számára az értelmezést segítik elő. A volt angol gyarmatokon a nyelvtanulás miatt néznek angol felirattal filmeket, például Indiában is (Kothari, Pandey, Chudgar, 2005), mert ott több mint harminc dialektus él, és az angol mint közvetítő nyelv segíti megérteniük egymást.

II/C – Az egyéni aktivitási szint

Léteznek olyan szoftverprogramok, amelyek segítségével a nézők maguk készíthetnek feliratokat, ezért fordul elő gyakran, hogy a lelkes rajongók az elsők, akik lefordítják a kedvenc programjuk legújabb szériáját (például: Southpark, Pokémon, Szívek szállodája: saját feliratozást kínálnak a rajongótábor számára – a jelenség neve: fansubs.). A kutatás előtt nem gondoltuk, hogy ez már lefedi a megkérdezettek közel 10%-át.

III. A harmadik kódolási egység: a külső adottságok

A feliratos filmekhez kapcsolódóan a következő külső változókat különböztettük meg:

- A) a magyarországi szinkronizálás és felirat fordítási helyzetéről,
- B) a hallott/látott nyelv ismerete,
- C) társaság,
- D) háttértelevíziózás,
- E) program és típus.

III/A. – A magyarországi szinkron helyzete – A fókuszcsoporthól:

2. táblázat

A feliratozás és szinkron kvalitatív csoporton belüli megítélése

a szinkronnal kapcsolatos vélemények	a magyar szinkronhelyeztetel kapcsolatos vélemények
„Jobb a szinkron, kényelmesebb, szeretem, ha elbűtítanak.”	„Szeretem az eredeti nyelvet hallani, még akkor is, ha történetesen kínai a film, és nem bírom a magyar szinkront, eltekintve a régi jó szinkronoktól.”
„Egyáltalán nem szoktam hozzá, hogy természetfilmeket felirattal nézzek, ezeket szinkronnal szeretem. A narrátor hangja hozzátartozik ezekhez, jobban szeretem a filmet nézni ahelyett, hogy a feliratot olvasnám, itt fárasztó a felirat.”	„Jók a magyar szinkronszínészek, de általában az eredeti hang verhetetlen.”
„Sokszor inkább a szinkron menti meg a filmet.”	„Szerintem világszínvonalú szinkronhangjaink vannak.”
„Ma a szinkronba beesik a színész, és rutinból lenyomja, azt sem tudja, miről szól a szerepe.”	„Rajzfilmeknél klasszis szinkronjaink vannak.”

Forrás: saját kutatás

A válaszokból kiolvasható, hogy a magyar szinkron megítélése kicsit bizonytalan, hiszen régi korok minőségi szinkronjait hasonlítják össze a mai tömeges sorozatszinkronizálással. Tény, hogy a kereskedelmi csatornák műsorprogramjai miatt sok sorozatot kell gyorsan fordítani és szinkronizálni, piacra dobni (pl. Jóbarátok, Született feleségek, Szívek szállodája). A filmkínálat átalakult, drasztikusan megnőtt az egyesült államokbeli gyártású filmek, sorozatok importja (Terestyéni, 2004).

A feliratfordítással kapcsolatosan a válaszadók szerint nem fektetnek a fordítók komolyabb munkát a feliratozásba. Ezzel ellentétes eredmények is születtek, szinte művészetnek tekintve a feliratfordítást.

III/B. A harmadik – az ismeretlen – nyelv esete

Eddig általánosságban az angolról beszéltünk, s a fókuszcsoporthoz is úgy alakítottuk, hogy a csoport tagja legalább alapszinten, de beszéljen angolul, mert a filmek angol nyelvűek voltak.

Mi történik, ha a nézett program szinkron- és feliratnyelve sem a néző anyanyelve, és csak az egyik nyelvet ismeri?

„Prágába utazván a buszon cseh felirattal élvezhettem a Jóbarátokat, ami még mindig jobb, volt, mint a másik variáció: cseh hang + angol felirat.”

Mérlegelni lehet, és további kutatás alapját képezheti, hogy melyik változó jelentősebb egy külföldi nyelv értelmezésében: a hang vagy az írott szöveg? Ha az előbbi példát vesszük, angol hang és cseh felirat, akkor jobban lehetett volna értelmezni a programot, mint fordítva? Az olvasott szöveg, avagy a beszélt nyelv (hang) fontosabb-e az értelmezésben?

III/C – A társas tévénézés

Társaságban csökken az esély arra, hogy feliratosan nézzenek filmet, például valaki nem beszél a nyelvet, vagy zavarja, hogy olvasni kell barátok között. Következésképpen az, hogy kivel nézik a filmet, befolyásolja azt, hogy miként nézik.

„Engem nem, de a barátaimat igen. Néhányan sajnos nem hajlandók feliratosot nézni.”

„Romantikust valószínűleg nem haverral nézem meg, hanem barátnővel, tehát az legyen szinkronos inkább.”

III/D A televíziónézés intenzitása – a háttértelevíziózás

A tévénézés intenzitását három kategóriába sorolhatjuk (a felületes, a figyelmes és az odaadó tévénézésre ([Gálik-Urbán], 2008). Az odaadó, beleélő nézésnek azt tekintjük, amikor semmi mást nem csinálunk, és nem is akarunk mást csinálni mint tévézni. A feliratos filmek nézése a harmadik csoportba tartozik, hiszen a feliratok olvasása, nyomon követése egyfajta aktív befogadói közreműködést is kíván. (Némely kutatás kitért a feliratozásnak arra a formájára, amikor a telefonbeszélgetés miatt csak feliratozva nézik a filmet.)

III/E. Program és típus

Megvizsgáltuk, hogyan értékelik a megkérdezettek a feliratozást a műsorprogram és műsortípus vetületében.

A kutatásban használt kategóriákat Terestyéni (2004) tanulmányából¹⁰ vettük át, kiegészítve a művészfilmmel.

A program és a felirat összefüggése

A következő műsorprogram-kategóriákat alkalmaztuk.¹¹

3. táblázat

A műsorprogram szerinti besorolás

Politikai hírműsor	Rajzfilm
Színházi közvetítés	Valóság-show
Show-műsor	Zenei műsor
Gazdasági műsor	Kulturális magazin
Vetélkedő, kvíz	Ismeretterjesztő műsor
Talk-show	Információs műsor
Mozi-, tévéfilm	Vallási műsor
Ifjúsági műsor	Sportműsor
Szappanopera	Művészfilm
Filmsorozat	

Forrás: Terestyéni, 2004

„Dokumentumfilmeket szerintem még hitelesebbé teszi, ha nem szinkronizált, hanem feliratos.”

„Minden eredetileg idegen nyelvű filmet idegen nyelven kellene nézni. Max felirattal. Szerintem.”

„Szórakoztató, tehát leginkább film (és ideértem a művészi alkotás értékkel bíró filmeket is).”

Az informatív programok mellé a megkérdezettek értékelnék a feliratot, mert sokkal hitelesebb lenne, habár sokkal szélesebb körhöz szólna, ha szinkronizálnák, mert így pedig mindenki érti (gyerek, idős).

A művészfilmek feliratozásával kapcsolatos vélemények

Kiemelnénk a művészfilmek helyzetét, mert eltéréseket tapasztaltunk nemcsak a négy fókuszcsoport között (Miles és Huberman, 1994), hanem a csoportokon belül is. Például a művészfilmek megítélése – a feliratozás hasznos-e vagy sem – a fókuszcsoporton belül is vitát eredményezett. A kvantitatív eredmények is ezt a kettősséget hordozzák, egyrészt sokan nem tudják, milyen egy művészfilm, másrészt, ha tudják, akkor a bizonytalanság oka a film érthetősége. Bonyolultabbnak vélik az eredeti művészfilmet, emiatt ajánlják a szinkronizálást, hogy mindent megértsenek. Azonban a kérdőív során harmadik helyet foglalta el, a történelmi film, vígjáték mögött a művészfilm kategória.

„Nem ajánlanám, amiben fő szerepet kap a beszéd. Egy művészfilmben sok minden más is fontos, nem csak a beszéd. Hangulatok, hangok, színek. A beszéd elenyésző – legalábbis nekem ilyen tapasztalataim voltak. Itt nem annyira fontos a felirat.”

„Egy művészfilmnél sokszor a hangulat többet mond, mint a szöveg, ezért jobb eredetiben hallgatni.”

„Más a helyzet egy művészfilmmel, ahol fontosak a párbeszéddek. Erről jut eszembe egyébként egy új szempont: annak, aki nem tud az eredeti nyelven, sokszor fontos lehet a fordítás (szinkron), különösen színháznál, művészfilmnél, hiszen jelentősége van a mondatoknak.”

A filmtípus és a felirat összefüggése

Nemcsak a műsorprogramokra terjedt ki a kutatás, hanem a műsortípusokra is.

A következő típusokat különböztettük meg (és értékeltettük a válaszadókkal):

4. táblázat

A műsortípus szerinti besorolás

Akcio	Western
Krimi	Vígjáték
Thriller	Gyermekfilm
Kalandfilm	Társadalmi dráma
Sci-fi	Dokumentumfilm
Romantikus, szerelmes	Erotikus film
Családi	Zenés film (musical)
Történelmi	Dél-Amerikai sorozat
Háborús	Észak- Amerikai sorozat

Forrás: Terestyéni, 2004

„Amihez a legnehezebb, az a *vígjáték* szerintem, mert elröhögik a felét, és nem tudnak olvasni.”

„Az *informatív*nál néha bonyolult lehet felirattal megoldani a fordítást, mert a legfurább nyelv is, amiből egy kanyi szót sem értesz, iszonyat sokat tesz hozzá például egy film hangulatához, mondanivalójához.”

A típus szerinti értékelés alapján a dokumentumfilm és a vígjáték között fej-fej melletti verseny alakult ki, de nemcsak a kvalitatív, hanem a kvantitatív kutatás során is.

A feliratos filmekkel kapcsolatos attitűdök értékelése¹²

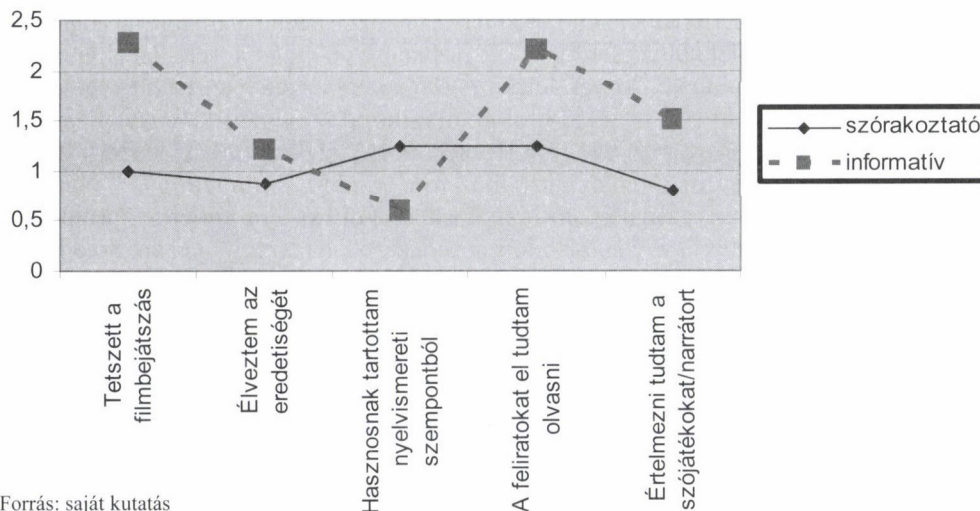
A következő ábrában a szórakoztató (Friends) és az informatív filmbejátszásokra (A sivatagi show) adott értékek jelennek meg. Ahogy a táblázat is mutatja, a szórakoztató filmekre adott összpontszám elmarad az informatívétól.

A következőkre kérdeztünk rá a fókuszcsoporton:

- Tetszett-e a filmbejátszás?
- Élvezte-e az eredetiségét?
- Hasznosnak tartotta-e nyelvismereti szempontból?
- A feliratokat el tudta-e olvasni?
- Értelmezni tudta-e a szójátékokat/a narrátort?

4. ábra

A szórakoztató (szaggatott vonal) és az informatív bejátszásokra adott válaszok

Forrás: saját kutatás
n=17

A szórakoztató filmbejátszásokat a válaszadók csak a hasznosság szempontjából jeölték jobbnak az informatívval szemben. A hasznosság kimerülhet a mindennapi nyelvhasználat megismertetésében, illetve az argó vagy szleng szavak tolmácsolásában.

A nézők feliratos filmekhez fűződő attitűdjének kvantitatív kutatása

A kérdőívet 413 Budapesti Corvinus Egyetem harmadéves hallgatói töltötték ki. A megkérdezettek 63 százaléka nő volt, 37 százaléka férfi. A megkérdezett korosztály átlagosan 21 éves.

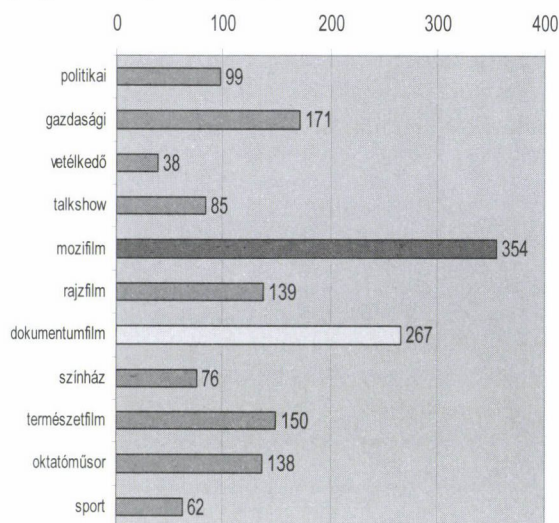
Az általános megoszlások mellett faktor, illetve klaszterelemzés is segítette eme jelenség kiértékelését.

A feliratos filmekkel kapcsolatos nézői attitűdök kutatásának eredménye

Milyen programhoz, típushoz ajánlanád?

A megkérdezetteknek arra kellett válaszolniuk, hogy melyik műsorprogramhoz ajánlanák a feliratot. Az ábrában az igenek számát tüntettük fel, kumuláltan. A minta 86%-a gondolja azt, hogy a mozifilm mellé megfelelő a feliratozás. Kevésbé népszerű a dokumentumfilm feliratozása (a minta 65%-a ajánlotta).¹³

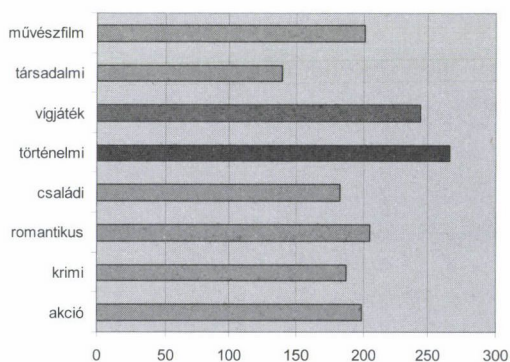
5. ábra

Melyik műsorprogramhoz ajánlanál feliratot?

Forrás: saját kutatás

A feliratozás melyik *műsортípushoz* illik kérdésnél a legtöbben a történelmi filmekhez ajánlották a feliratozást (a minta 65%-a), amit a vígjáték követett (a minta 60%-a jelölte be).

6. ábra

Melyik műsортípushoz ajánlanál feliratot?

Forrás: saját kutatás

A művészfilmek előkelő pozíciója itt is megfigyelhető. A vígjáték besorolása a második, pedig az online fókuszcsoporton nem ért el kedvező eredményeket (a sitcom műfaj).

A nézők feliratos filmekhez fűződő attitűdjének faktoranalízise

A faktoranalízist az adatredundancia miatt alkalmazzák előszeretettel. Segítségével a kérdőívben feltett állításokat több kisebb faktorra csökkentettük.¹⁴

5.táblázat
Rotált faktorok

	FAKTOROK				
változók	feliratozás véleményezése	eredetiség	feliratolvasás megítélése	nyelvtanulás	magyar nyelv nehézsége
Több feliratos filmet	,849	,182	,157	,031	-,012
Keresem a feliratos filmeket	,747	,283	,196	,110	-,025
Moziban is keresem	,724	,287	,200	,128	-,043
Nézném azt a csatornát	,692	,088	,181	,153	-,032
Számomra sokat jelentenek a feliratos filmek	,644	,374	,204	-,038	-,025
DVD-t is feliratosan	,635	,290	,216	,121	,088
Fizetnék a csatornáért	,606	-,029	-,115	,165	,229
Kíváncsi vagyok az eredeti párbeszédre	,332	,737	,111	,085	,030
Kíváncsi vagyok a színész hangjára	,262	,724	,209	-,010	-,111
Régi és új film összehasonlítás	,086	,703	-,185	,144	,048
Az eredeti szlenget szeretem	,396	,469	,175	,320	,162
Nehéz követni a feliratokat	-,096	-,066	-,872	,009	-,053
Könnyű követni a feliratokat	,243	,029	,803	,025	,079
Rögtön elkapcsolom	-,256	-,117	-,506	-,302	,167

Fontosnak tartom a nyelvtanulást	,095	,014	,142	,765	-,088
Feliratos filmekkel könnyebben lehet nyelvet tanulni	,405	,036	,181	,624	-,017
Nyelvtanulást segíti	,273	,192	,017	,534	,288
Felirat mást ír le	-,166	,150	-,319	,518	-,035
Nehéznek tartom a magyart	,030	,004	,049	-,029	,901

A 6. táblázat összefoglalja a kapott faktorokat és jellemzőiket:

6. táblázat
A faktorok jellemzése

faktor neve	a faktor erőssége függ
1. feliratozás véleményezése	mennyire involvált a néző
2. eredetiség	mennyiben tartja fontosnak az eredeti színészi alakítást, hangot
3. feliratosítás megítélése	olvashatóság könnyűsége
4. nyelvtanulást elősegíti	mennyiben gondolja azt, hogy a nyelvtanulást elősegíti
5. magyar nyelv nehézsége	egyedüli változóként állt, hogy mennyiben tartja fontosnak a magyar nyelv sajátosságát, szemben a nyelvtanulási lehetőségekkel

Forrás: saját kutatás

A nézők feliratos filmekhez fűződő attitűdjének klaszterelemzése

A faktorok segítségével kisebb csoportokat, klasztereket lehet alkotni a mintán belül. Az így kapott klaszterek további almintát jelentenek. A faktorok segítségével a 413 válaszadót három klaszterbe tudtuk rendezni. A nők magas arányát az magyarázza, hogy több nő töltötte ki a kérdőívet, mint férfi.

A klaszterek jellemzése a megadott független változók alapján a 7. táblázaton látható.

7. táblázat
A klaszterek jellemzése

	első klaszter	második klaszter	harmadik klaszter
klaszter elnevezés	szinkronizálást kedvelők csoportja	Feliratozást kedvelő, könnyen nyelvet tanulók csoportja	feliratozást kedvelő, nehezen nyelvet tanulók csoportja
fő	91	152	194
nemek aránya	nők 59 %-ban férfiak 41 %-ban	nők 65%-ban férfiak 35%-ban	nők 70 %-ban férfiak 30%-ban

Forrás: saját kutatás

Az első klaszterbe soroltak a feliratozásról, az eredeti filmekről és a feliratolvasás jelenségéről negatívan nyilatkoznak, mindemellett pozitívnak ítélik meg azt, hogy a feliratos filmekkel könnyebben lehet nyelvet tanulni.

A második klaszterbe tartozók az eredetiséget (a hangot, szöveget) sokra értékelték, de negatívan nyilatkoztak a feliratok olvasásával kapcsolatosan, és nem tartják nehéznek a magyar nyelvet.

A harmadik klaszterbe tartozók szinte minden aspektust pozitívan ítélték meg, kivéve azt, hogy a feliratozás elősegíti a nyelvtudást. Emögött az eredetiségre adott magas pontszám állhat, ők elsősorban az eredeti filmet (hangot vagy/és szöveget) többnek értékelik, mint pusztán egy eszközt a nyelvtanuláshoz.

A faktorok között az első faktor értelmezése tér el szignifikánsan. Azaz a feliratozás megítélése az egyetlen, amelyben a klaszterek úgymond „egyétértenek”.

8. táblázat
A faktorok eltéréseinek bemutatása

	Wilks' Lambda	F	df1	df2	Sig.
feliratozás véleményezése	,989	2,307	2	407	,101
eredetiség	,489	212,902	2	407	,000
feliratolvasás megítélése	,923	16,862	2	407	,000
nyelvtanulás	,959	8,726	2	407	,000
magyar nyelv nehézsége	,597	137,214	2	407	,000

Forrás: saját kutatás

A 9. táblázat arról informál, hogy a függvényben a faktorok mekkora súllyal szerepelnek. Itt látható a legérdekesebb felfedezés, éspedig az, hogy döntő, hogy az eredetiség faktorra (több változót tartalmaz) hogyan válaszol egy új belépő, válaszoló. Következésképpen, az eredetiség vízválasztó abban a kérdésben, hogy az új válaszoló melyik klaszterbe kerüljön.

9. táblázat

A diszkriminancia-függvényekben szereplő faktorok jellemzése

	függvény	
	1	2
eredetiség	,708	,652
magyar nyelv nehézsége	,522	,591
feliratolvasás megítélése	,146	,247
nyelvtanulás	-,047	-,211
feliratozás véleményezése	-,013	,111

Forrás: saját kutatás

Jövőkép és lehetőség egyben: feliratos tévécsatorna – csak olvasóknak!

A feliratos film sugárzása a nyelvtanulásra kifejtett hatás miatt lehetne-e az edutainment modern kor új zászlaja?

A feliratos tévézés aktivitást vár el a nézőtől, ebben az esetben a fiataloktól, energiát és időt emészt fel, de ha ezt a nyelvtanulás vagy az eredeti film élvezetével párosítanak, akkor potenciális kereslet lenne rá.

Kutatásunk végén két stratégiát vázolunk fel.

1. Tematikus csatornák

A tematikus csatornák nagy előnye az általános műsorkínálatúakéhoz képest, hogy a programkínálatot a megfelelő pozicionálás után maximálisan a nézők igényéhez lehet alakítani (magas a célcsoport affinitási indexe). Így az egyébként is nézett sorozatokat, filmeket feliratosan is lehetne vetíteni.

A kialakított idősavok nézettségét, amelyekben amerikai, brit, német, francia, olasz sorozatokat, filmeket sugároznak, az erre szakosodott kutatócég mérné. Így lehetségessé válna – alternatívaként – a feliratos filmek számára (az esetleges magas nézettségi adatok következtében) bekerülni az országos kereskedelmi csatornák vérkeringésébe.

Külön opciót jelentene a digitális televíziózás eszközeinek segítségével az, ha a tévécsatornák rendelkezésre bocsátanák a filmjeiket feliratosan. S ezeket a feliratokat a nézők lehívhatnák, a kutató cégek mérnék a gyakoriságukat.

2. A közszolgálatiág újraértelmezése

Ahogy a Magyar Rádió vezetősége újraértelmezte a hazai rádiózás közszolgálatiágát, úgy mint „ne egy rádiófrekvencián kínáljunk minden, általunk fontosnak tartott célcsoportnak formatot (programot)”, úgy a Magyar Televízióknak sem lenne a kenyere az M1, avagy zömében M1 ismétléseket tartalmazó M2 műsorprogram hasonlóságának a szinten tartása. A kisebb nézettséggel bíró M2 csatornát fiatalosabbá lehetne formálni úgy, hogy átalakítanák a műsorkínálatot. Az M2 csatornán elsősorban olyan programot sugároznának (pontos és tiszta pozicionálás után), amely a fiatalok, ezen esetben a 14–35 évesek figyelmét kötné le. Akár napok szerint is lehetne – az esti főműsoridő (prime-time) időszakban – szegmentálni, például hétfőn szórakoztató filmek, kedden művészfilmek, szerdán feliratos filmek lennének.

IRODALOM

- Antoinini, R (2005). The perception of subtitled humor in Italy. Humor.
- Dries, J (1995). Dubbing and subtitling. Guidelines for production and distribution. The European Institute for the Media.
- Cintas, J. D., Anderman, G (2008). Audiovisual Translation. Palgrave MacMillan.
- Gálik M. – Urbán, Á. (2008). Bevezetés a Médiagazdaságtanba. AULA, Budapest.
- Hobbs, R (1998). Teaching with and about film and television.
- Koolstra, C. M., van der Voort, T. H. A., van der Kamp, L. J Th. (1997). Reading Research Quarterly.
- Luyken, G.–M. (1991). Overcoming language barriers in television: dubbing and subtitling for the European audience. Manchester, European Institute for the Media.
- Miles, M. B. – Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis. Thousand Oaks, CA: SAGE
- Terestyéni, T. (2004). A magyarországi országos tévécsatornák műsorkínálata 2003-ban. Jel-Kép, 2004/1. 27–58.

INTERNETES FORRÁSOK

- A nyilvános konzultáció alapján átdolgozott szakmai javaslat a médiaszolgáltatásokról szóló törvény egy lehetséges tervezetéhez, 2009. február <http://www.parlament.hu/aktual/szakmaitervezet.pdf>
- Eurobarométer Tanulmány (2005) http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb64/eb64_hu_nat.pdf
- HVG hírmagazin Trend mellékletéből 2007/45. szám, letöltés ideje: 2008. 06. 15.
- OKM-jelentés (2006) http://www.okm.gov.hu/letolt/reformok_az_oktatasban_2002_2006_05_fejezet_nyelvoktatas.pdf
- Origo hírportál (2008): Nem szeret olvasni a magyar. 2008. június 21.
- ORTT, televíziós műsorok bekategorizálása http://www.ortt.hu/elvihet.php?elvhathat=63&menu_id=40
- Sipos, G. – Bernschütz, M (2008): Csajozós filmre nem kell felirat, Transindex, 2008 <http://eletmod.transindex.ro/?cikk=6733>

JEGYZETEK

- 1 A nyilvános konzultáció alapján átdolgozott szakmai javaslat a médiaszolgáltatásokról szóló törvény egy lehetséges tervezetéhez, 2009. február (részlet).
- 2 Így lehetséges, hogy több hangeffekt el is tűnik, vagy átalakul, adaptálják a kultúrához pl. csip-csip csóka valószínűleg másként hangzik más kultúrákban, más gyermekmondókát tartanak fontosnak. De a különlegességeket pl. a halloween-i mondókák
- 3 Sitcom: szituációs helyzeteken alapuló komédia (általában rövid, 20 perces műsorok)
- 4 Verbally Expressed Humor. Itt megjelenik a fordító, mint műfordító szerepe, a történet érthetősége, avagy pontos fordításának kérdése. A fókuszcsoportban résztvevők közül sokan pont a humor miatt hanyagolnák a szinkronizálást, mert szerintük félreviszi a történetet a nem megfelelő fordítói hozzáállás, szaktudás.
- 5 Albánia, Arab Emírségek, Argentína, Ausztrália, Belgium (Flamand területeken – flamand, és holland – Vallon területen holland, és francia), Bosznia, Hercegovina, Brazília, Bulgária, Kuba, Horvátország, Ciprus, Hong Kong, Izland, Japán (csak az élő adásokat), Macedónia, Montenegro, Peru, Románia, Szerbia, Szlovénia, Dél-Afrikai Köztársaság, Thaiföld, Ukrajna (orosz adásokat ukrán felirattal közvetítenek, bár nincs akkora különbség), Nagy-Britannia (Walesben walesi nyelven és angolul)
- 6 A kutatás kiterjedt arra a kérdésre is, hogy melyik nyelvet tartják a megkérdezettek fontosnak Magyarországon. Hogyan alakuljon a DVD-ken megjelenő nyelvek kínálata. Milyen nyelveket vegyen fel a gyártó, ha DVD-t bocsát ki Magyarországon?
- 7 A kutatás időpontjában, 2007-es év végén
- 8 Meroving Kft. által kifejlesztett szoftvert használtuk. Dr. Síklaki István és Borbély Viktor, valamint Balog Márton segített nekünk, hogy online körülmények között vezessük le a fókusz.
- 9 A szó szerinti idézés miatt a mondatkezdetek és -végek kis betűvel szerepelnek (végig a kutatás során).
- 10 Az ORTT tartalmi besorolása: Nem zenés fikció, dráma, irodalom, Nem zenei szórakoztatás, Zene, Sport, Hírek, aktuális politika, gazdaság, Információ, Művészet, tudomány, kultúra, Oktatás, Vallás, Egyéb
- 11 Külön a kategóriák bemutatására nem térünk ki.
- 12 Az állításokra adott válaszokat 1 és 7 között adhatták meg (Likert hétfokú skála)
- 13 A megkérdezettek több választ is bejelölhettek egyszerre. Az ábrán az összesített válaszok láthatók.
- 14 A faktoranalízis végrehajtásához a minimális követelmény az, hogy a Kaiser-Meyer-Olkin mutatószám magasabb legyen, mint 0,5, és a Bartlett szfericitás teszt szignifikáns legyen. Mindkét feltétel teljesült. A faktoranalízis rotált táblázata a következő eredményt hozta.

KITEKINTÉS

Pléh Csaba

A PSZICHOLOGIA FÉL ÉVSZÁZADA*

II. RÉSZ

3. AZ EZREDFORDULÓ PSZICHOLOGIAJA

3.1. A mai elvek és irányzatok kibontakozása

Az 1980-as évektől a pszicholingvisztika egészét többarcúság jellemzi, legyen szó akár a nyelvfeldolgozás kísérleti pszicholingvisztikájáról, akár a gyermeknyelvi kutatásról. Az egyik megosztó tényező a nyelvtan önálló mentális realitásként való tekintése, vagyis a modularitási kérdéskör, egy másik a kognitív visszavezetés és beágyazás, a harmadik pedig a társas visszavezetés.

A. *A nyelvtan önállósága és a modularitás.* A nyelvfeldolgozásban és a gyermeknyelv kutatásában egyaránt egyre több vita érinti a modularitás kérdését. Megfogalmazódnak azok az elképzelések, amelyek a generatív nyelvészet ekkorra klasszikus hagyományának megfelelően önmagában, modulárisan tekintik a nyelvi feldolgozást is, folytatva a szintaxis elsőbbségének elvét. Ekkorra teljesen világossá válik, hogy a moduláris elképzelés a nyelvben (egyszerre) többféle felfogást jelent:

- feldolgozási modell: az egyes megismerési rendszerek egymástól függetlenül működnek;
- idegrendszeri dekompozíció: ezeknek egymástól független agykérgi alrendszerek, idegrendszeri modulok felelnek meg;
- fejlődési disszociáció: a fejlődés során ezek egymástól függetlenül is sérülhetnek. Ebbe illeszkedne a sajátosan csak nyelvi fejlődési zavar elve, vagy az autistákra jellemző pragmatikai zavar, ami a gondolatulajdonítás zavaraira lenne visszavezethető. (Lásd lentebb)
- evolúciós dekompozíció: az egyes alrendszerek sajátos evolúciós nyomásokra alakultak volna ki.

Megjelennek ennek ellenhatásaként olyan elvek és kísérletek, amelyek állandó kölcsönhatást képzelnek el a különböző nyelvi szintek között a feldolgozásban, s amelyek „a jelentés mindent visz” elvétől eljutnak oda, hogy a forma mint külön szerveződési szint

* A dolgozat egy hosszabb, a pszicholingvisztika történetével foglalkozó tanulmány része. A szerzőt munkájában az OTKA Tudományos Iskola pályázata (TS 049840) támogatta. A tanulmány első része a Jel-Kép előző, 2009/1. számában olvasható.

nem is játszik szerepet a feldolgozásban. A Garfield (1989), valamint a Marslen-Wilson (1989) szerkesztette kötetek jól bemutatják ezeket a felfogásokat.

A fejlődést tekintve is megfogalmazódnak a moduláris elvvel vitázó alternatív elképzelések, mint Karmiloff-Smith (1996) vagy Elman, Bates, Johnson, Karmiloff-Smith, Parisi és Plunkett (1996) felfogása, melyek kiinduló feladatspecifikus rendszerek, modulok helyett általános tanulási elvek segítségével a fejlődés során kialakuló modularizációról beszélnek.

Vagyis a moduláris felfogás, miközben egy sajátos gondolkodási felépítést és működést feltételez, egyben egy idegrendszeri szerveződésmódot is sugall, s egy ennek megfelelő fejlődési elképzelés és patológiás felfogás mellett is érvel.

B. Mindez érinti a nyelv feltételezett biológiai szerveződését is. A moduláris felfogás dekompozíciós elképzeléseit (Pinker, 1991, 1999) sokszor megkérdőjelezik neurobiológiai alapon is. Müller (1996) például részletesen érvelt a neurális modularitással és az ennek megfelelő naiv fejlődésképpel szemben. Müller (1996) érvelése szerint a szigorú területspecifikus moduláris felfogás, melyet a Chomskyra építők képviselnek, egy sor, eredetileg általuk bevezetett okból tarthatatlan.

- *Logikai ellenérvek.* Abból, hogy egy neurológiai rendszer közvetít két másik között, még nem következik, hogy autonóm abban az értelemben, hogy önállóan is működőképes lenne. A premotoros terület például, miközben „közvetít” a prefrontális területen kialakult mozgástervek és a motoros végrehajtás között, még nem válik autonómmá. Önmagában, a másik kettő kiesésekor például semmilyen viselkedést nem képes produkálni.

- *Evolúciós adatok.* A chomskyánus felfogás lényegében mutációkat feltételez az emberi *faculté de langage* mögött, s a nyelvi szerveződést kizárólagosan fajspecifikus vonásunknak tartja. A 6. táblázat mutatja Müller összefoglalását ennek tényleges megnyilvánulásairól s az általa hangoztatott ellentétes adatokról.

6. táblázat

A modularitás evolúciós szerveződése és az ennek ellentmondó adatok Müller (1996) összefoglalásában (Pléh, 2003 nyomán)

CHOMSKYÁNUS MODULARITÁS	EVOLÚCIÓS ELLENÉRVEK
főemlős hangadás ösztönös, érzelmi, szubkortikális, kéreg alatti	szubcortex embernél is kell, s a primáták néha referenciális és szándékos hangadást mutatnak
kérgi aszimmetria csak embernél, nyelvi területek a kéregben	általános enkefalizáció az emberré válással, aszimmetria majmoknál is elkezdődik
főemlősök nem tudnak szintaktikailag szervezett nyelvet megtanulni, sok az ismétlés	bonobo valódi kombinatorika kezdeteit mutatja, ismétlés talán igazolás igény.

Chomsky maga igyekezett ekkoriban pontosan behatárolni, mit is ért az emberi elme természeti, naturalista felfogásán. Ennek során, már csak az erőforrásokért folyó mai küzdelem logikájának megfelelően is, egyszerre próbálja meg elhatárolni a generatív felfogás implikációit a „szimpla” gépies kognitivizmustól, mely az emberi elmét egy számí-

tógépprogram rendszerének tekinti, de ugyanígy a naiv biologizmustól is, mely nem is lát magyarázni valót az emberi elmében (Chomsky, 1997, 2000, róla lásd Gervain, 2002, Zemplén és Gervain, 2008). Érzékeny lavírozás mindez, mely összefügg Chomsky emberképével. A nyelvtan mint nyitott rendszer továbbra is alapvető kulcsa és biztosítéka az ember szabadságának. A mai kognitív elméletek pedig abban tévednek, s ott árulják el évtizedekkel ezelőtti ígéretüket, amikor gépi vagy neurobiológiai értelemben önhitt redukcionista: nem veszik észre, hogy a nyelv rendszerében, így az emberi értelemben is van még megmagyarázandó dolog. Attól válik Chomsky attitűdje izgalmas navigációs kérdés-sé, hogy ezzel együtt továbbra sem akar a dualista vagy hermeneutikai emberértelmezés táborába kerülni. Számára az embertudomány s különösen a nyelvészet továbbra is természetstudomány, csak világosan kell látnia pillanatnyi vagy egyáltalán lehetséges tudományos tudása határait. Hauser, Chomsky és Finch (2002, Chomsky, 2004) azután újrafogalmazták a generatív tábor biológiai elkötelezettségét, s rendezni próbálják Chomsky kezdetiől meglévő biológiai kétarcúságát. Chomskynak ez a legújabb szintézise (lásd még Chomsky, 2004), melyet a 7. táblázat foglal össze, szintézist kísérel meg. A nyelv megjelenésének, a tágon vett nyelvi készségnek a kereteit – az emberi légzést, hangadást, az e fölött ellenőrzést gyakorló finom mozgásszervezést, a szándékutalajdonítást és szándékértelmezést – a sokrétű darwini folyamatok alakították. Ez azonban nem magyarázza a szűken vett nyelvi készséget, mely a mondattani szerveződéshez, a szabad, rekurzív, önmagába visszatérő szerkesztési elveket tartalmazó jeladást eredményezte. Ez utóbbi tekintetben az ember egyedülálló lény, s ennek a képességnek az eredeti funkciója kérdéses.

7. táblázat

A Szűken vett nyelvkészség (NyKSZ) és a Tágon értelmezett nyelvkészség (NyKT) viszonya a nyelv keletkezésében Hauser, Chomsky és Finch, 2004 nyomán

Külső környezet változásai	Belső változások	
Ökológiai Fizikai Kulturális Társas	NyKT	NyKSZ
	Légzési – kilégzéskontroll Koponya – sokféle hang Szenzoros – hangészlelés Motoros – hangképzés Emlékezet – hangrögzítés Fogalmi – kategóriák Szándék – másik ember értelmezése	Mondattani rekurzió: Mondattani rekurzió: A ₁ B A ₂ A fiú, aki alszik, felébredt. $\begin{array}{ccc} A_1 & \triangle & A_2 \\ & B & \end{array}$

C. *Kognitív visszavezethetőség.* A megosztás a kognitív architektúrára vonatkoztatva is megjelenik. Vajon honnak erednek a nyelvi kategóriák? Önmagukban s önmaguktól vannak, hasonlóak más rendszerekhez, pl. a zenéhez, a társas világhoz, a téri tájékozódáshoz (Jackendoff, 1992, 1994), vagy visszavezethetők alapvető kognitív elvekre vagy asszociatív tanulási folyamatokra (konnekcionista)?

D. *Szociális beágyazás.* A nyelv megértéséhez mégiscsak a kommunikációból kell a pszichológiában is kiindulni. A társas pragmatika adná e szerint a nyelv mozgató keretét, az osztozkodás és együttműködés kereteiből fakadna minden nyelvi kategória és folyamat.

Ezzel a sokarcúvá válással együtt a *magyarázatok* is diverzifikálódnak. Egyszerre van ebben sokféle tájékozódás, de végső magyarázatokért való versengés is. Az Ann Cutler (2005) szerkesztette perspektíva elemző kötet is a sokarcúságát emeli ki. A négy kulcs mozzanatnak a nyelvészetet, a biológiát, a produkció és megértés (kísérleti) vizsgálatát s a modellálás és kísérletezés viszonyát tartja. Az alábbi magyarázattípusok ismerhetők fel a mai pszicholingvisztikában:

- Belső, nyelvészeti-pszichológiai magyarázat. A nyelvi „számítások”, illetve a kognitív átalakítások feltárása mint magyarázat jelenik meg. Például a mondatmegértés nehézségeit magyarázza a szerephozzárendelés algoritmusai vagy éppen a munkaemlékezet szerkezete. Az 1970-es évektől idesorolhatók a részletes mondat szerkezeti elemzési (parsing) modellek, de a különböző emlékezeti felfogások is.

- Neurális magyarázat. Különösen az agyi képalkotó eljárások megjelenése s a kiváltott potenciál módszerek technikai könnyebbé válása révén a magyarázat az elkülönített helyi és idői idegrendszeri komponensekben kereshető. Szemantika és szintaxis feldolgozási elválása például megjelenik kétféle latenciájú agyi hullámformában, s a moduláris elméletnek megfelelően a pusztán formán alapuló lesz a rövidebb lappangási idejű.

- Komputációs-konnekcionista. Továbbra is igen erős a komputációs felfogás, mely a nyelvi teljesítményeket is – legyen szó feldolgozásról vagy fejlődésről – nagy hatásfokú általános mintaleképző tanulási algoritmusok segítségével értelmezi. Ez a feldolgozást tekintve az interakciós megoldások szélsőséges változata, a fejlődésben pedig a tanulási alapú általános kognitív modelleknek felel meg, szemben a moduláris innátizmussal.

- Evolúciós. A végső magyarázat evolúciósan kialakult mechanizmusokban keresendő.

- Társas. A feldolgozás és a fejlődés is alapvetően pragmatikai keretekben értelmezendő. Ezek a keretek pedig – akár evolúciósan értelmezve is, mint Sperber (2001) munkáiban – végül is a nyelv közlési és viselkedés-összehangolási szerepében gyökereznek. Ez egészül ki egy sajátos ok és szándék tulajdonítási naiv pszichológia magyarázó értékének bevezetésével is.

3.2. A mai kísérleti pszicholingvisztika

A megértési folyamat elemzésében, a mondatfeldolgozásban számos új mozzanat bontakozik ki.

1. Általánossá válnak az egyre közvetettebb on-line módszerek.

Ez a folyamat már az 1970-es években elkezdődik. Az első nemzedék *A cica ellökte a macit* mondat lejátszása során még egyszerűen megkérdezi a gyerektől, „Ki lökte el a macit”, míg ma már szemmozgásokat, viselkedésregisztrációt s bioelektromos módszereket alkalmazunk. Ezzel a kutatás logikájában egyre közvetettebb lesz s egyre elegánsabb. Ez a folyamat a kognitív pszichológia egészére is jellemző.

2. Nyelvközi összehasonlítás

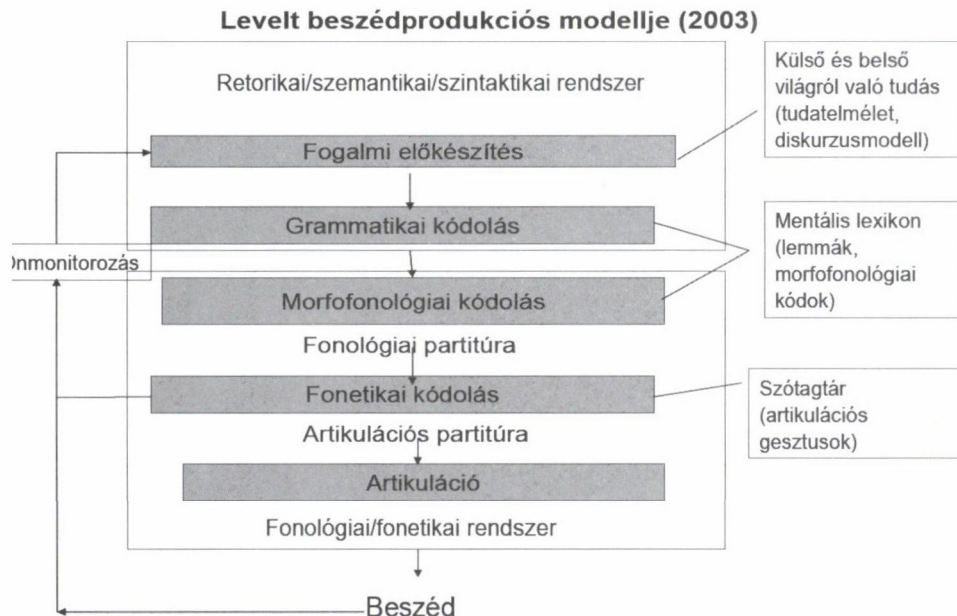
Akár csak a nyelvészetben, a pszicholingvisztikában is sok nyelven születnek kísérleti eredmények s ezeket értelmező modellek. Ez a folyamat már elkezdődik az 1980-as években, de mára központi jellemző lesz. Slobin és Bever (1982) kanonikus formák hipotézise

szerint a megértéshez egészen legjobb, prototipikus mondatmintákhoz viszonyítunk. Az angolban a tranzitív mondat sémája például a magyarban az NVN → Cselekvő Cselekvés Cél, az $N_{\text{nom}} VN_{\text{acc}} \rightarrow \text{Cselekvő Cselekvés Cél}$. MacWhinney és Bates (1989) versengési elmélete pedig egyedi támpontok perceptuális érvényének elsajátítását, s ezen alapuló leképezést hirdet. A generatív táborban a nyelvközi eltérések feldolgozási értelmezést is kapnak. A paraméter-beállítással operáló modellek lesznek ennek a metaelméletei. A mai kutatásban ez összekapcsolódik a legkorábbi szakaszokban zajló fejlődési adaptáció gondolatával is (Mehler, Dupoux és Gervain, 2008). Maga a sok nyelv használata elmélet függetlenül is felvet számos új nyelvi tényezőt.

3. Gazdagodik a nyelvi szintek használata a kutatásban.

Megjelenik a kutatásokban a morfológia. Általában is az egyes lehetséges nyelvi mozzanatok közötti illesztés lesz a nagy téma a megértés kutatásában is. A tematikus szerepek mint különösen fontos új illeszkedési lehetőség jelennek meg. Ezek a szerepek a nyelvtani vonzatok és a szemantikailag értelmezett szerepek közötti sajátos áthallásokat biztosítják. Olyan mondatmegértési modellek jelennek meg, amelyek a szemantika-szintaxis áthallást magában a szerkezetben biztosítják (lásd a Carlson és Tanenhaus, 1989, szerkesztette kötetet, ill. Tanenhaus és mtsai, 1989 kísérleteit). Soktényezős produkciós modellek is megjelennek, amelyek a beszédprodukcióban a habozási és hibázási jelenségek elemzése mellett pontos „produkciókiváltó kísérletezést” használnak. Ezek alapján alakul ki az olyan összetett modellek rendszere, mint Levelt (1989, 1999) nevezetes felfogása. Ezt a 18. ábrán bemutatott modellt a sokszintű döntések és állandó visszacsatolások jellemzik.

18. ábra

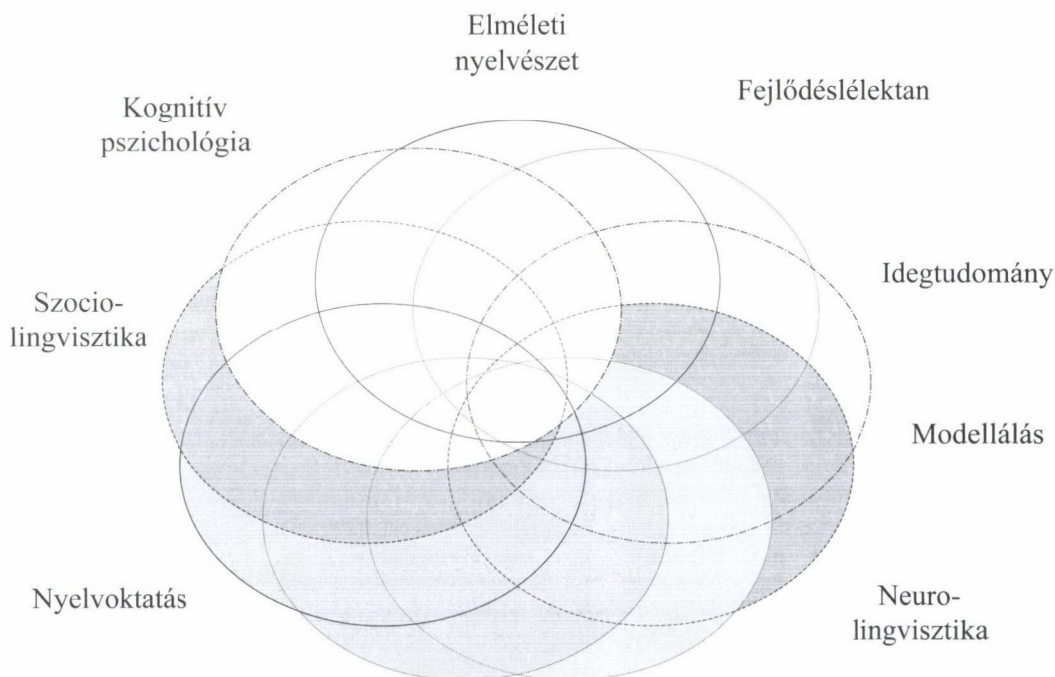

4. Integráltabb pszicholingvisztika jött létre.

A kezdeti, fél évszázad előtti években a nyelvészeti indítás a pszicholingvisztikát elkülönítette az érintkező területektől. A mai pszicholingvisztika viszont határozottan kilép az észlelés és a gondolkodás világa felé. A beszédészlelés, az olvasási mechanizmusok, az emlékezet kutatása nem zavaró peremfeltételek figyelembevétele, amelyeknek hatását ki kell iktatni a pszicholingvisztika mondandójának valódi kibontakoztatásához, hanem szerves illeszkedések. A pszicholingvisztika egy fejezet az ember lelki jelenségeinek teljes megértésében. Komplex, mai beágyazását a 19. ábra érzékelteti. Ez a kép a pszicholingvisztika megengedő, bennfoglaló értelmezése. Magam s könyvünk is ezt a hozzáállást képviseli. Vannak azonban olyan terminológiák, s mögöttük álló fülkésítő felfogások is, amelyek a gyermeknyelvi kutatást külön fejezetnek tartják, s a pszicholingvisztikát lényegében a nyelvfeldolgozás, a produkció és a megértés elemzésére szűkítik le. Az alkalmazott érintkezéseket – különösen a nyelvoktatást – pedig sokan nem sorolnák be a pszicholingvisztikába.

19. ábra

A mai pszicholingvisztika kapcsolatrendszerei és átfedései más szakágakkal

Ennek az integráltabb felfogásnak egyik vonatkozása az is, hogy a nyelvi feldolgozás értelmezésben is megnő az érdeklődés *a szó szerinti és a metaforikus nyelv viszonya* iránt. A kognitív alapú metaforaelméletek megjelennek a pszicholingvisztikában is, számos el-

méleti megoldást körvonalazva (Gibbs, 1994, 2006). Hasonló módon a nyelv-gondolkodás illesztés kitérítetett területévé válik a téri nyelv vizsgálata (lásd a Lukács és mtsai, 2003 szerkesztette kötetet). Ebben a korszakban válik újra a korábbinál sokkal kifinomultabb érdeklődés tárgyává a *nyelvi relativizmus* kérdésfeltevése is. Vajon adott kognitív alterületeken (számolás, téri megismerés és hasonló) a nyelvi rendszer eltérései befolyásolják-e a kognitív fejlődést? Akár abban a radikális értelemben, hogy a nyelvi kategóriák hiánya a kognitív megkülönböztetés hiányához vezetne, akár úgy, hogy a nyelvi kategorizáció a maga kötelező kognitív elkülönítéseivel segíti, sietteti az elsajátítást.

Ez az integráltabb pszicholingvisztika az érintett folyamatok kontextusfüggését és automatizáltságát is egyre kifinomultabban értelmezi. (8. táblázat)

8. táblázat

Néhány megértési folyamat a felhasznált információforrások szerint

Folyamat	Szófelismerés	Mondatmegértés	Szövegértelmezés
automatikusság	automatikus	automatikus	szándékos
Sebesség	gyors	gyors	lassú
Intelligencia	buta	buta	okos
Kontextushatás	független (?)	független	függő
Rugalmasság	merev	merev	hajlékony

Ennek a megengedőbb koncepciónak sok értelmezésben az a fejleménye, hogy a *megértést három szinten értelmezzük*. Asszociatív, propozicionális és intencionális-integratív szinteket vagy folyamatokat egymás mellett képzelünk el. Az asszociatív viszonyok nemcsak a konnekcionista kifejtette szubszimbolikus szintre jellemzőek, hanem a gondolatok, a sémák és minden egyéb szerveződési csomag szintjén vannak ostoba és automatikusan kialakuló asszociatív kapcsolatok. Dennett (1996) megfogalmazásában az ABC (association-behaviorism-connectionism) típusú tanulás a nyelvfeldolgozásban is érvényesül.

A második, a nyelvre sajátos szint a *propozicionális szerveződés szintje*. Amit megértünk, azt kijelentésekbe szervezzük. Ha nem tudtuk kijelentésekbe szervezni, akkor nem tudtuk megérteni. Utána sok mindent csinálhatunk vele, asszociatív kapcsolatokat teremtünk közöttük vagy koherenciát, de ez a közbülső szint, a propozicionális szint a legsajátosabban nyelvi. Fodor (1975) ezt a koncepciót mint a reprezentáció szintaktikai elméletét hirdeti. A feldolgozás harmadik szintje a szociális tartalomba és kontextusba illesztő, interpretáló *relevancia és koherencia-teremtő intencionális értelmezés*. Ennek kiindulása, hogy a propozíciókhoz, melyek mint (bizonyos szempontokból) attitűdök tárgyát képező „javaslatok” léteznek a nyelvben reprezentált világ rendjére nézve sajátos választásokat kapcsol a beszélő. A propozicionális attitűdök analógak az illokúciós indikátorokkal. A reprezentációs elme-elmélet két összetevőjének viszonyát (propozíciók és propozicionális attitűdök viszonyát) úgy képzelhetjük el, hogy a gondolati magot, a kijelentést, mintegy körülvesz, bizonyos módon mutat be, sajátos cselekvési érvénnyel

egy illokúciós indikátor, mely megmondja, hogy ezt most ítéletként, ígéretként, fenyegetésként stb. kell-e értelmezni.

A motiváció felől fogalmazva a vágyak, a nyelv felől fogalmazva pedig a cselekvésérték, az illokúciós erő társas világa sajátos koherenciateremtő mozzanat a proposíciók világában. Hiszen nemcsak az elementarisztikus asszociatív rendszer zűrzavaros, hanem önmagában a proposíciók tömkelege is zűrzavaros. Tengernyi következtetési kapcsolatot tartalmaz, de nincsen egy vezető erő, mely ezek közül válogatna. Ebben a rendteremtésben nemcsak a konstruktív szándékok és a vágyak formáló ereje játszik szerepet, hanem egy további kognitív tényező is. Ez a *koherencia igénye*. Ez teremt adekvát összefüggést a nyelv s a szociálisan is konstruált vágyak és intenciók világa között. Ez az a felület, ahol a cselekvésközpontú nyelvszemlélet szükségszerű kiegészítőjévé válik a pusztán reprezentációs szimbólumközpontú felfogásnak.

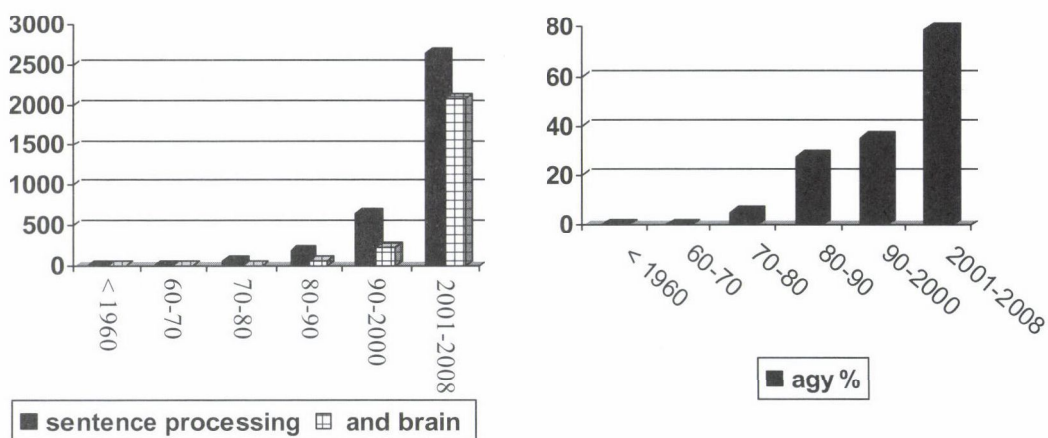
Ez a mai felfogás a Winograd (1980) bemutatta leíró nyelvszemléleten alapuló szimbólum-manipulációs emberkép és gépies logika egyedülállóságát mind alulról (a percepció és a hálózatok világát tekintve), mind felülről (a kultúra és a koherencia felől) meghaladja s összekapcsolja a cselekvéses felfogással. Egy telített, értelmezett reprezentációkkal felruházott, szigorúan propozicionális rendszernek további mozzanatokra van szüksége ahhoz, hogy tényleg élővé váljon.

5. Egyre szorosabb a kapcsolat az idegtudománnyal.

Az 1990-es évektől a pszicholingvisztika egyre szorosabb kapcsolatba kerül a neurolingvisztikával s az idegtudomány egészével. Ennek legfőbb oka a módszertani változás az idegtudományban. Hiszen elvi szinten, pl. a féltekei aszimmetriák kapcsán (pl. Bever, 1980) már évtizedekkel ezelőtt megvolt az igény a neurologizálásra. Mára azonban ez a kiváltott potenciál kutatástechnikai egyszerűsödésével és a funkcionális agyi képalkotó módszerek megjelenésével köznapi gyakorlattá válik. A 20. ábra mutatja ezt a „köznapi” változást a megértés kutatásában.

20. ábra

A mondatfeldolgozás (sentence processing) kifejezést, illetve az ezt s az agy (brain) kifejezéssel együtt tartalmazó közlemények a PsychInf adatbázisban, illetve az agyat is tartalmazó közlemények százalékaránya

3.3. A gyermeknyelv kutatás mai irányzatai

Itt is a diverzifikáció a jellemző. Megjelenik a sokféleség mind a kutatási mondanóban s modellekben, mind a fontos gyakorlati illeszkedésekben. Az utóbbi fél évszázadban megújult gyermeknyelvi kutatás mára a 9. táblázat három alsó sorának megfelelő rivális elméleti modelleket fogalmazza meg. A táblázat természetesen leegyszerűsítő. A kognitív elméletek között is vannak innátisták, melyek azonban a kognitív kategóriákat, (pl. az ÉLŐSÉG, a TARTÁLY, a FELÜLET stb.) veszik eleve, az evolúciós szelekció révén adottnak, vagy legalábbis előkészítettnek.

9. táblázat

Változások a gyermeknyelv modelljeiben (Pléh, 2003b nyomán)

Szakasz	Gyermek szerepe	Környezet szerepe
klasszikus felfogás	aktív munka, nyelvalkotás	csekély formáló erő
behaviorizmus	passzív tanulás	szokásrendező
nyelvészeti innátizmus	aktív biológiai építkezés	jelentéktelen
kognitív elméletek	aktív, megismerés alapú	kategóriák alapját adja
szociális elméletek	társas világban építkező	tanító környezet

Ugyanakkor mindegyik elméleti táborban jellemző néhány, a viták kezdetekor, az 1970-es években még nem kiugró mozzanat.

a. A legkorábbi szakaszok, akár a preverbális gyermek jelentősége. A gyermeknyelv innátista felfogásának kereteit keresve merül fel az érés és a korai tapasztalatszerzés jelentősége. A kommunikatív nyelvhasználat előtti szakaszokban nagyfokú akusztikai és mozgásos stabilizáció megy végbe például a hangrendszerben, s elkezdődik az adott nyelvfonológiai és intonációs mintázatainak kiemelése. Ez a későbbiekben fontos segítő, Pinker (1999) szóhasználatával: csizmahúzó tényező lesz magának a nyelvtnak a kibontakozásában (Mehler, Dupoux és Gervain, 2008).

b. Kísérleti és megfigyeléses módszertan egyaránt megjelenik. Váltakozik, hogy a nyelvészeti tábor melyiket használja kedvencként. Vannak, akik számára a megfigyelés az igazi próbája a már az 1970-es években elindult nyelvtanítói megközelítésnek. Ez Roger Brown, (1970, 1973, valamint Brown és Bellugi, 1964/1980) úttörő munkáitól kezdve az intenzív gyermeknyelvi megfigyelésből indul ki. Ahhoz próbál növekvő összetettségű nyelvtanokat illeszteni. Később azonban a gazdagon értelmezett felvételek s a gyermeknyelv gazdag értelmezési hagyományának megjelenésével (l. erről Pléh, 1984), ahol a környezet szándékértelmezéseit s magát a környezetet is kódolják, a spontán anyag éppen a kognitív és kommunikációs-cselekvési-társalgási modellek támaszává válik. Ekkor,

az 1980-as évektől sokak számára a nyelvtani alapú, innátista érvelés igazi bizonyítékai a kísérletezésben rejlenek. Mindhárom tábor hosszú távon felhasználja mindkét típusú módszert

c. Több nyelv használata. Bár ez a mozzanat már az 1980-as évektől jellemző, mára az egész gyermeknyelvi kutatás egyik fő vezérelve lesz. Gondolkodás és nyelv illesztése például korábban igen keveset vizsgált nyelveken, a koreaiiban jelenik meg újszerű módon (Choi és Bowerman, 1991). Ez csupán egy kiemelt példa. Általában is érvényes azonban, hogy a szakmában természetessé válik a sokféle nyelv használata.

d. A határhelyzetek, a fejlődési patológia felhasználása. Az innátista program már Lenneberg (1967, 1974) indításában érdeklődött a nyelvpatológia iránt. Ennek új fejleményei azután Pinker (1991, 1999) kibontásában a nyelvre sajátos elmaradást a moduláris nyelvi szerveződés, a nyelvi modul, az agyi faculté de langage melletti érvként kezelik. Azóta egy sajátos elméleti és igencsak fontos gyakorlati kérdéskörként fogalmazódott meg a Specifikus Nyelvi Zavar elve. Mint a 10. táblázat mutatja, ennek is kialakultak a specifikitást képviselő moduláris változatai, valamint átfogóbb kognitív elméletei.

10. táblázat

Az SLI magyarázó elméletei (Pléh, Kas és Lukács 2008 nyomán)

Nyelvtani elméletek Moduláris zavar	Feldolgozási – nyelvi – elméletek	Általánosabb kognitív elméletek
Egyeztetési hiány (Gopnik, Clahsen)	Sekély morfológia és morfológiai feldolgozási problémák (Leonard)	Akusztikus szekvenciális feldolgozás zavara (Tallal)
Szabályformálási zavar (Gopnik, Pinker)	Szintaxis-alaktan illesztés (Fletcher)	Munkaemlékezeti zavar (Gathercole)
Fennmaradó opcionális infinitivuszi korszak (Wexler)	Szótanulási nehézséghez vezető feldolgozási deficit (Marchman és Bates)	Procedurális emlékezeti rendszer abnormális fejlődése (Ullman)
Reprezentációs zavar (van der Lely)		Többtényezős (Bishop)

e. A gyermeknyelvi kutatás is többcélúvá válik. Természetesen kezdetektől, az 1960-as évektől megvolt a többféle beágyazás lehetősége a gyermeknyelv kutatásában. Mára azonban ez egy nyíltan vállalt sokarcúsággá vált. Mint a 11. táblázat összefoglalja, a gyermeknyelvi adatok, modellek és érvelés számos területen vált központivá a modern pszichológiában.

Kutatási irány	Jellegzetes motivációk és célok
Nyelvészeti indítás: generatív nyelvtan	A grammatika mentalista és innátista felfogásának igazolása. Ez számos alternatív modellt is elindít.
Pszichológiai indítás	A kognitív pszichológia mentális modelláló felfogásának kiterjesztése a nyelvre. A fejlődés-érés-tanulás értelmezési terepe.
Klinikai indítás	A sajátosan grammatikai fejlődési zavarok értelmezése.
Pedagógiai indítás	A nyelv másodlagos, metanyelvi használatának, valamint az olvasás és írás tanításának a segítése, a zavarok korrigálása. A nyelv mint szocializációs eszköz és keret. Az iskolai nyelvoktatás.
Szociológiai indítás	A kétnyelvűség pszichológiai beágyazása. A társalgási kompetencia fejlődési értelmezése. Sajátos nyelvi szociális hátrányok elemzése.

3.4 Kognitív tudomány és a pszicholingvisztika

A 20. század nyolcvanas éveitől világossá vált az is, hogy a modern pszicholingvisztika a mai tudományrendszertanban s a diszciplínák közötti kölcsönhatásban a megismeréskutatás átfogó mozgalmához is illeszkedik. A folyamat itt hasonlít a kognitív szemlélet egészének terjedéséhez. Először az 1960-as, 1970-es években létrejönnek a sajátos kognitív aldiszciplínák, majd ezt követi ezek szemléleti keresztbeszélgetése a kognitív tudomány keretében (Pléh, 2008).

Itt az első lépés az volt, hogy a pszicholingvisztika művelői észrevették, mivel maguk is részei voltak a folyamatnak, hogy a (generatív) nyelvészet hatása a pszichológiára nem egyedülálló „sziget”. Az 1960-as évtizedben az amerikai pszichológiában más kérdésekből kiindulva is megjelentek a behaviorista-neobehaviorista elméletekkel elégedetlen törekvések, melyek mind ihletésükben, mind fogalmaikban és modelljeikben jól párhuzamosíthatók voltak a generatív nyelvészetre építő pszichológiai elképzelésekkel. Egyszerűen kiderült, hogy a Chomsky által emlegetett „emberi kognitív pszichológia” már létező dolog, s a generatív nyelvészet pszichológiai ambícióinak ehhez viszonyítva kell megtalálniuk a helyüket.

A „belső pszicholingvisztika” kidolgozása közben a kutatók egyre inkább a jól körülírható nyelvi teljesítményekért (mondatok megértése, megjegyzése stb.) felelős pszichológiai stratégiákra kíváncsiak. Ezzel a hangsúlyváltással megnyílik az út a nyelvi jellegű s az „egyéb” pszichológiai folyamatok közötti kapcsolatteremtésre.

A pszicholingvisztika az 1980-as évektől megerősödő általános kognitív tudományi szemléletben is a viták és alternatív megoldásmódok gyűjtőpontjába kerül. Az egyik ilyen gyűjtőpont a moduláris architektúrák vitája. Egy másik a reprezentációselméletek világa. A pszicholingvisztika klasszikus felfogása itt a reprezentációs elme teóriát képviseli. Ez a Fodor kibontakoztatta felfogás az egész megismerést nyelvi folyamatként értelmezi (l. Clark, 1999 kritikáját). Kiinduló mozzanatként feltételezi, hogy minden megismerési folyamat tulajdonképpen fordítás, s ennek a fordításnak egy utolsó lépéseként a végtelen regresszust elkerülendő fel kell tételeznünk, hogy magának az elmenek is nyelvszerű szerveződése van. Ez a híres LOT, *Language of Thought*, vagyis a „gondolat nyelve” koncepció (Fodor, 1975). A gondolkodás is mintegy szintaktikailag szervezett, kompozicionalitást mutató és formaérzékeny szintaktikai szerveződéssel jellemezhető. Ez a felfogás lesz a dekontextualizált szintaktikai központú megismeréstudomány alapgondolata is. Fodor fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy maga az „elme nyelve” koncepció is feltételezi azt, hogy a gondolatok, melyeknek ez a formáját adná, két értelemben is szintaktikailag szerveződtek:

(i) szerkezeteket alkotnak, a jelek és a műveletek struktúrafüggőek, a szerkezeteken érvényesülnek, nem pusztán jelek listáján;

(ii) szintaxisukból következik egy lehetséges propozicionális kalkulus. A gondolkodás logikai szerveződését az elme szintaktikai elmélete biztosítja.

Ez a gondolatmenet a pszicholingvisztika klasszikus kiindulópontja a reprezentációs elmeteória révén a kognitív tudomány egészéhez. Az 1980-as évektől ennek alternatívája a konnekcionista felfogás, mely az egész szimbólumfeldolgozó elméletet megkérdőjelezi. A modell lényege a mi szempontunkból:

(1) A megismerés egységei nem önálló referenciával bíró vagy felruházható szimbólumok, hanem interpretálatlan „csomópontok”.

(2) A tudást a csomópontok közötti hálózatok aktiválása reprezentálja. Egy-egy ismeretfoslány sok-sok csomópont összekötése révén alakul ki.

(3) A hálózatok – a valóságos ideghálózatok mintájára – csak különböző súlyozottságú ingerlést és gátlást hordoznak, címkézetlenek, tartalmuk nincsen.

(4) A rendszer egyszerre képviseli a reprezentációt és a tanulást: a tudás a hálózat egy részének aktiválása, a tanulás pedig a hálózat egy részének súlyeloszlásában beállott változás.

(5) Működésének alapelve a párhuzamos szerveződés, szemben a hagyományos (sokban nyelvészeti ihletésű) szekvenciális felfogással. A párhuzamosság magyarázza a feldolgozás gyorsaságát és jellegzetes hibázásait is.

(6) Számos alternatív megoldást kínálnak ezek a rendszerek a tanulási algoritmusokra. Ezek kiindulópontja a Hebb-szabály: a meglévő kapcsolatok minden újabb aktiváláskor erősödnek, az eredeti kapcsolaterősség függvényében.

Mindennek számos részlete bontakozik ki, mint tanuláselvű, nem reprezentációs felfogás a fejlődésre, a nyelvfeldolgozásra, s ezen keresztül mintaként a megismerés egészére (Rumelhart és McClelland, 1986, Elman és mtsai., 1996).

Az 1990-es évektől a megismeréskutatás egészében, elsősorban a látáskutatás felismerései révén megjelennek az egyéb, neurobiológiai alapú nem reprezentációs, készség alapú és elvű modellek. A nyelv ezeknek az értelmezésében is központi szerepet játszik.

Az egyik visszatérő elképzelés szerint kettőseink alapvető dichotómiája azzal függ össze, amit az *észlelési-kategoriális-fogalmi* (MIT) és az *észlelési-cselekvési-eljárásmódbeli* (HOGYAN) dimenzió szembenállásának nevezhetnénk. A fogalmi tudás világa, amit a moduláris koncepció és a tudás leírási felfogása képvisel, Leibniztől Fodorig, Platontól Herbert Simonig. A TUDNI MIT világa ez Ryle (1999) klasszikus kettőseinek rendszerében. A TUDNI HOGYAN világa áll vele szemben, a készségek és sémák s a hallgatólagos tudás implicit rendszere. Mai felfogásunk szerint a megismerés teljes értékű adaptív működéséhez mindkettő kell: az észlelés és a hogyan világa közösen s egymásra vonatkoztatva valósítja meg a magasabb megismerést (Kovács, 2003). Újabb megfogalmazásaiban Jeannerod (1994) úgy beszél e kettősségről, mint a *szemantikai* és *pragmatikai tudások* kettősségéről. A szemantikus világ lenne a ventrális látórendszer megfelelője, amely tárgyközpontú perspektívából ad leírászerű reprezentációt a világról. A pragmatikus tudás pedig a dorzális látórendszer megfelelője lenne, mely a cselekvéses testi szerveződéssel, a parietális lebennyel kapcsolódik össze.

A mai kognitív kutatás világában, mint a szabály vita kapcsán láttuk, a pszicholingvisztika mind az explicit, mind az implicit tudásrendszerekhez illeszkedik. Izgalmas kérdés a jövőre nézve, hogyan tudja majd ezt a kettősséget összekapcsolni a humán megismerés keletkezésének elméleteivel.

IRODALOM

- Amy, G. (1973): Reference points for understanding the evolution of psycholinguistics. *Cahiers de Psychologie*, 16(2–4), 93–130.
- Anderson, J. R. és Bower, G.H. (1973): *Human associative memory*. New York, Wiley.
- Bartlett, F. C. (1932/1985): *Az emlékezés*. Budapest, Gondolat.
- Bence György – Kis János (1970): A nyelv a mindennapi élet elméletében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VII*, 17–55.
- Bever, T. G. (1980): A nyelvi viselkedés összetett vizsgálata, in Pléh Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Bever, T. G. – Lackner, J. R.; Kirk, R. (1969): The underlying structures of sentences are the primary units of immediate speech processing. *Perception and Psychophysics*, 5, 225–234.
- Bródy Mihály (1996): Van-e tűz Varsóban? *BUKSZ*, 8, 379–380.
- Brown, R. (1958): *Words and things*. New York, Free Press.
- Brown, R. (1970): *Psycholinguistics: Selected papers*. New York, Free Press.
- Brown, R. (1973): *A first language: The early stages*. Cambridge, Mass, Harvard University Press.
- Brown, R. – Bellugi, U. (1964/1980): Three processes in the child's acquisition of syntax. In Lenneberg, E. (szerk.): *New directions in the study of language*. M.I.T. Press, Cambridge, Mass. 131–161; magyarul: In Pléh Csaba (szerk.), *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Tankönyvkiadó, Budapest. 395–415.
- Bruner, J. S. (1974): From communication to language. A psychological perspective. *Cognition*, 3. 225–287. Magyarul: In Pléh Csaba (szerk.) *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Tankönyvkiadó, Budapest. 455–486.

- Bruner, J. S. (1975): The ontogenesis of speech acts. *J. Child. Lang.* 2, 1–19.
- Bühler, K. (1934): *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena.
- Bybee, J. – Slobin, D. (1982): Rules and schemas in the development and use of the English past tense. *Language*, 58, 265–289.
- Carlson, G. N. – Tanenhaus, M. K. (1989, szerk.): *Linguistic structure in language processing*. Dordrecht, Kluwer.
- Choi, S. – Bowerman, M. (1991): Learning to Express Motion Events in English and Korean. *Cognition*, 41, 83–121.
- Chomsky, N. (1957): *Syntactic structures*. Hága, Mouton.
- Chomsky, N. (1959): Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior. *Language*, 35, 26–58.
- Chomsky, N. (1965): *Aspects of a theory of syntax*. Cambridge, MIT Press.
- Chomsky, N. (1968): *Language and mind*. New York, Holt. Magyarul: *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris–Századvég, 1995.
- Chomsky, N. (1973): A nyelv formális természete. In Szépe György (szerk.): *A nyelvtudomány ma*. Budapest, Gondolat, 215–283.
- Chomsky, N. (1975): *Logical Structure of Linguistic Theory: Excerpted Manuscript*. New York, Plenum.
- Chomsky, N. (1980): *Rules and representations*. New York, Columbia University Press.
- Chomsky, N. (1981): *Lectures on government and binding*. Plenum Press.
- Chomsky, N. (1986): *Knowledge of language*. New York, Praeger.
- Chomsky, N. (1988): *Language and problems of knowledge*. Cambridge, MIT Press.
- Chomsky, N. (1995): *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Budapest, Osiris–Századvég.
- Chomsky, N. (1995): *The Minimalist Program*. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Chomsky, N. (1997): Language and cognition. In Johnson, D. M. – Erneling, C.E. (szerk.): *The future of the cognitive revolution*. New York, Oxford University Press, 15–32.
- Chomsky, N. (2000): *New horizons in the study of language and mind*. Cambridge, Ma., Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2004): A biolingvisztika és az emberi minőség. *Magyar Tudomány*, 12, 1354–1377.
- Clahsen, H. (1999): Lexical entries and rules of language: a multidisciplinary study of German inflection. *Behavioral and Brain sciences*, 22, 991–1060.
- Clark, A. (1999): *A megismerés építőkövei*. Budapest, Osiris.
- Clark, H. – Clark, E. (1977): *Psychology and language: An introduction to psycholinguistics*. New York, Harcourt.
- Clark, H. H. – Chase, W. G. (1972): On the process of comparing sentences against pictures. *Cognitive Psychology*, 3, 472–517.
- Cooper, W. E. – Walker, E.C.T. (1979, szerk.): *Sentence processing*. Hillsdale, Erlbaum.
- Cutler, A. (2005, szerk.): *Twenty-first century psycholinguistics: Four cornerstones*. Mahwah, NJ, Erlbaum.
- Dennett, D. (1996): *Micsoda elmék*. Bp: Kulturtrade.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (2003): *Új magyar nyelvtan*. 3. kiadás, Budapest, Osiris.
- Elman, J. L. – E. A. Bates – M. H. Johnson – A. Karmiloff-Smith – D. Parisi – K. Plunkett (1996): *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development*. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Eysenck, M. W. – Keane, M. T. (1997): *Kognitív pszichológia*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fillmore, C. (1968): The case for case. In Bach, E. – Harms, E. J. (szerk.): *Universals in linguistic theory*. New York, Holt, 1–90.
- Fodor, J. (1975): *The language of thought*. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Fodor, J. (1983): *The modularity of mind*. Cambridge, MA, MIT Press.
- Frege, G. (1980): *Logika, szemantika, matematika*. Budapest, Gondolat.

- Garfield, J. L. (1989, ed.): *Modularity in knowledge representation and language processing*. Cambridge, Mass, MIT Press.
- Gaskell, G. (2007, szerk.): *Oxford Handbook of Psycholinguistics*. Oxford, Oxford University Press.
- Gergely György – Pléh Csaba (1994): Lexical processing in an agglutinative language and the organization of the lexicon. *Folia Linguistica*, 1994, 28, 175–204.
- Gergely György – Pléh Csaba (1995): Alaktani kétértelműségek és a morfológiai feldolgozás a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 51: 1–27.
- Gernsbacher, M. A (1994, szerk.): *Handbook of psycholinguistics*. San Diego, CA, US, Academic Press.
- Gervain Judit (2002): Hol tart ma a generatív nyelvészet? *Magyar Pszichológiai Szemle*, 57, 512–514.
- Gibbs, R. W. Jr. (1994): *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gibbs, R. W. Jr. (2006): *Embodiment and Cognitive Science*. New York, Cambridge University Press.
- Goffman, E. (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat.
- Hauser, M. D. – Chomsky, N. – Finch, W. T. (2002): The faculty of language: What is it, who has it, and how did it evolve? *Science*, 298, 1569–1579.
- History of Psycholinguistics* edited by R. W. Rieber (1980). The
- Hymes, D. (1978): A kommunikációs kompetenciáról. In: Horányi Özséb (szerk.) *Kommunikáció II*. Budapest, Közgazdasági, 334–356.
- Jackendoff, R. (1992): *Languages of the mind: Essays on mental representation*. Cambridge, MIT Press.
- Jackendoff, R. (1994): *Patterns in the mind*. New York, Basic Books.
- Jeannerod, M. (1994): The representing brain: neural correlates of motor intention and imagery. *Behavior and Brain Sciences*, 17, 187–246.
- Kálmán László (1996): Varsóban nem volt tűz. *BUKSZ*, 8, 130–134.
- Karmiloff-Smith, A. (1996): Túl a modularitáson: A kognitív tudomány fejlődésméleti megközelítése. In Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Budapest, Osiris.
- Katz, J. J. – Fodor, J. A. (1963): The Structure of a Semantic Theory. *Language*, 39, 170–210.
- Kintsch, N. (1974): *The representation of meaning in memory*. Hillsdale, Erlbaum.
- Kovács Ilona (1991): Egy tudományos vízió. *Pszichológia*, 11, 77–126.
- Kovács Ilona (2003): A látás fejlődése. In Pléh Csaba, Gulyás Balázs, Kovács Gyula (szerk.): *Kognitív Idegtudomány*, Budapest, Osiris.
- Lenneberg, E. (1967): *Biological foundations of language*. New York, Wiley.
- Lenneberg, E. (1974): A nyelv biológiai szempontból. In Pap M. (szerk.): *A nyelv keletkezése*. Budapest, Kossuth, 310–330.
- Levelt, W. (1989): *Speaking*. Cambridge, MIT Press.
- Levelt, W. J. M. (1999): Models of word production. *Trends in Cognitive Sciences*, 3 (6), 223–232.
- Lukács Ágnes – Király Ildikó – Racsmány Mihály – Pléh Csaba (2003): *A téri megismerés és a nyelv*. Budapest, Gondolat.
- MacWhinney, B. (1999, szerk.): *The emergence of Language*. Hillsdale, NJ, Lawrence Earlbaum Associates.
- MacWhinney, B. – Bates, E. (1989, szerk.): *The crosslinguistic study of sentence processing*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Marr, D. (1982): *Vision*. San Francisco, Freeman.
- Marslen-Wilson, W. D. (1975): Sentence perception as an interactive parallel process. *Science*, 189, 226–228.
- Marslen-Wilson, W. D. (1989, ed.): *Lexical representation and process*. Cambridge, Mass, MIT Press.

- Marslen-Wilson, W. D. – Tyler, L. K. (1980): The temporal structure of spoken language understanding. *Cognition*, 8, 1–71.
- Marslen-Wilson, W. D. – Tyler, L. K. – Waksler, R. – Older, L. (1994): Morphology and meaning in the English mental lexicon. *Psychological Review*, 101, 3–33.
- Martin, E. (1970): Toward an analysis of subjective phrase structure. *Psychol. Bulletin*, 74, 153–166.
- Mehler, J. – Dupoux, E. – Gervain, J. (2008): *Ember születik*. Budapest, Gondolat.
- Miller, G. A. (1962/1980): Some psychological studies of grammar. *American Psychologist*, 17, 748–762.
- Magyarul: A nyelvtan pszichológiai vizsgálata. In *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Miller, G. – Chomsky, N. (1963/1980): A nyelvhasználók véges modelljei. In Pléh Csaba (szerk.): *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Müller, R. A. (1996): Innateness, autonomy, universality? Neurological approaches to language. *Behavior & Brain Sciences*, 19, 611–675.
- Osgood, C. – Sebeok, T. (1954): *Psycholinguistics: A survey of theory and research problems*. Bloomington, Indiana University Press.
- Paivio, A. (1971): *Imagery and verbal processes*. New York, Holt.
- Paivio, A. (2006): *Mind and Its Evolution: A Dual Coding Theoretical Approach*. Mahlah, Erlbaum.
- Pinker, S. (1991): Rules of language. *Science*, 253, 530–535.
- Pinker, S. (1999): *A nyelvi ösztön*. Budapest, Typotex.
- Pinker, S. (2002): *Hogyan működik az elme?* Budapest, Osiris.
- Pléh Csaba (1980): *A pszicholingvisztika horizontja*. Budapest, Akadémiai.
- Pléh Csaba (1980b, szerk.): *Szöveggyűjtemény a pszicholingvisztika tanulmányozásához*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Pléh Csaba (1985): A gyermeknyelv fejlődésének és kutatásának modelljeiről. *Pszichológiai Tanulmányok*, XVI, 105–188.
- Pléh Csaba (1986): *A történet szerkezet és az emlékezeti sémák*. Budapest, Akadémiai.
- Pléh Csaba (1987): A nyelvi kompetencia evolúciója. In Balogh Tibor (szerk.): *A tudat evolúciója mai szemmel*. Budapest, Akadémiai, 43–48.
- Pléh Csaba (1989): The development of sentence interpretation in Hungarian. In MacWhinney, B. – Bates, E. (eds.): *The crosslinguistic study of sentence processing*. Cambridge, Cambridge University Press, 158–184.
- Pléh Csaba (1997): Hozzájárulhatnak-e az empirikus pszichológiai kutatások a nyelv-gondolkodás viszony filozófiai problémájának megoldásához? *Magyar Filozófiai Szemle*, 41, 439–540.
- Pléh Csaba (1997, szerk.): *A megismeréskutatás egy új modellje: A párhuzamos feldolgozás*. Budapest, Typotex.
- Pléh Csaba (1998a): *Bevezetés a megismeréstudományba*. Budapest, Typotex.
- Pléh Csaba (1998b): *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest, Osiris.
- Pléh Csaba (1998c): *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest, Balassi.
- Pléh Csaba (2000a): A magyar morfológia pszicholingvisztikai aspektusai. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 951–1020.
- Pléh Csaba (2000b): A szabály fogalma Wittgenstein munkáiban és a mai pszicholingvisztikában. *Kellék*, 15–16, 81–100.
- Pléh Csaba (2003a): *A természet és a lélek*. Budapest, Osiris.
- Pléh Csaba (2003b): *Gyermeknyelv és Pszicholingvisztika*. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai.
- Pléh Csaba (2008): *A lélek és a lélektan örömei*. Budapest, Gondolat.
- Pléh Csaba – Czigler István (1999): A pszichológia jövője, avagy „látták-e, hogy jön” 1970-ben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 54, 245–258.
- Pléh Csaba – Györi Miklós (2004, szerk.): *Olvasmányok a kísérleti pszichológia történetéhez*. Budapest, Osiris.

- Pléh Csaba – Ivády Rozália Eszter – Nagy-György Judit (2001): Tartalmi és formai tényezők kölcsönhatása a nyelvi ítéletekben. In Pléh Cs. – László J. – Oláh A. (szerk.): *Tanulás, kezdeményezés, alkotás*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 262–285.
- Pléh, Csaba – Kas, Bence – Lukács, Ágnes (2008): A nyelvi fejlődés zavarain. In Kálai, J. – Bende, I. – Karádi, K. – Racsmány, M. (szerk.): *Bevezetés a neuropszichológiába*. Budapest, Medicina, 287–334.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes (2002): A szabályok és a kettős disszociációs elv a nyelv agyi reprezentációjában. In Vizi E. Szilveszter – Altrichter Ferenc – Nyíri Kristóf – Pléh Csaba (szerk.): *Agy és tudat*. Budapest, BIP, 153–168.
- Pléh Csaba – Siklaki István – Terestyéni Tamás (2001, szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest, Osiris.
- Reber, A. S. (1987): The rise and (surprisingly rapid) fall of psycholinguistics. *Synthese*, 72, 325–339.
- Rosch, E. (1975/2004): Egyetemes és kulturálisan specifikus jegyek az emberi kategorizációban. In Pléh Csaba – Boross Ottilia (szerk.): *Bevezetés a pszichológiába*. Budapest, Osiris, 379–404.
- Rumelhart, D. E. – McClelland, J. L. (1986): *Parallel distributed processing*. Cambridge, MIT Press.
- Ryle, G. (1999): *A szellem fogalma*. Budapest, Osiris.
- Saporta, S. (1961, szerk.): *Psycholinguistics: A book of readings*. New York, Holt.
- Schank, R. (1972): Conceptual dependency: A theory of natural language understanding. *Cognitive Psychology*, 3, 552–631.
- Schank, R. – Abelson, R. P. (1977): *Scripts, plans, goals, and understanding*. Hillsdale, Erlbaum.
- Slobin, D. – Bever, T. (1982): Children use canonical sentence schemes: A cross-linguistic study of word order and inflections. *Cognition*, 12, 229–265.
- Smith, E. E. – Shoben, E. J. – Rips L. J. (1974): Structure and process in semantic memory: A featural model for semantic decisions. *Psychological Review*, 81, 214–224.
- Sperber, D. (2001): *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Budapest, Osiris.
- Tanenhaus, M. K. – Carlson, G. – Trueswell, J. C. (1989): The role of thematic structures in interpretation and parsing. *Language and Cognitive Processes*, 4, 211–234.
- Tomasello, M. (2002): *Gondolkodás és kultúra*. Budapest, Osiris.
- Townsend, D. – Bever, Thomas G. (2001): *Sentence comprehension: The integration of habits and rules*. Cambridge, MA, US, The MIT Press.
- Traxler, M. – Gernsbacher, M. (2006, szerk.): *Handbook of psycholinguistics*. 2. kiadás, San Diego, CA, US, Academic Press.
- Ullman, M. T. (2001): A neurocognitive perspective on language: the declarative/procedural model. *Nature*, 717–726.
- Ullmann, T. – Ciorkin, S. – Copolla, M. – Hickok, G. – Growdon, J. – Koroshetz – Pinker, S. (1999): Neurológiai szétválás a nyelven belül: bizonyítékok arra, hogy a mentális szótár a deklaratív memória része, a nyelvtani szabályokat pedig a procedurális rendszer működteti. In Bánréti Zoltán (1998, szerk.): *Nyelvi struktúrák és az agy*. Budapest, Corvina, 443–467.
- Winograd, T. (1980): What does it mean to understand language? *Cognitive Science*, 4, 209–241.
- Zemplén Gábor – Gervain Judit (2008): Miért (nem) empirikus tudomány a generatív nyelvészet? In Gervain Judit – Pléh Csaba (szerk.): *A láthatatlan nyelv*. Budapest, Gondolat, 134–169.

SZOCIOLÓGIAI SZEMLÉLET A KOMMUNIKÁCIÓ MEGÉRTÉSÉBEN

SYI: CSELEKVÉSELMÉLET DIÓHÉJBAN. JÁTÉK,
ELMÉLET, MÓDSZER, TAN – WEBER ÚJRATÖLTVE.

Typotex, Budapest, 2008. 254 old. Baccalaureus Scientiae sorozat (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdasági és Társadalomtudományi Kar)

Ára: 2600 Ft.

Szakadát István ismert szakértő az internet és más, új, elektronikus kommunikációs technikák és azok társadalmi hatásainak kutatásában. 2007-ben nagyhatású könyve jelent meg, (ugyancsak a Typotex Kiadónál), a digitális, multimédiás kommunikációs rendszerekről (*Egyben az egész egytől egyig* – címen). Ez a könyv a sokat emlegetett e-kultúra, ill. a tudás alapú társadalom szervezetéről adott összefoglalást, különösen kiemelve az itt megnyilvánuló, szinte beláthatatlan távlatú fejlődési lehetőségeket. E könyvében már a Syi szerzői nevet használja, amellyel nyilván saját e-mail címére utal, kifejezve ezzel, hogy ő is egyike a sok kortársnak, aki új, „hálós” világunk szabályszerűségeit kutatja. E szerzői név korábbi könyve nyomán garancia lehet az olvasónak, hogy az így fémjelzett szövegben újat, izgalmasat, valamilyen szintézist olvashat a kommunikáció témakörében.

Ezt a várakozást igazolja ez a kötete, amely az egykori „műegyetem” Társadalomismereti Intézete, ezen belül a Kognitív Tudományok Tanszék számára készült tankönyvnek. A szerző itt is bizonyítja, hogy nem szokványos utakon jár. Nem egyszerűen „tankönyvi” képet akar adni a hallgatóknak, hanem a szakterület gondolkodásmódjába kívánja bevezetni, annak belső logikáját próbálja bemutatni. Kommunikációt tanuló hallgatók számára akart tankönyvet írni a szociológiáról, középpontba állítva a kulcsproblémát, a társadalmi cselekvések elméletét. Ő is a szociológia elmélet klasszikusaiból indul ki, elsősorban Max Weberből, kisebb mértékben Durkheimből, mert úgy ítéli meg, hogy a klasszikus elméletek kiaknázatlan szemléleti lehetőségeket rejtenek magukban. Mint módszertani bevezetőjében elmondja, a „módszertani individualizmus” talaján áll, ez nála azt jelenti, hogy azt dolgozza ki, amit ő tart tudományosnak és fontosnak, és ehhez sajátos módszertant választ. A módszertan a fogalmak pontos definíciója, az elméleti elemzés, a klasszikus szociológia megértő és értelmező hagyománya, sajátos hermeneutikája, amely azt a kötöttséget próbálja egyszerre felhasználni és meghaladni, hogy a vizsgált jelenségek gondolkodásunk szerves részei, amelyeket nagyon nehéz kritikus fénybe állítani. A szerző

azt írja le, ami neki most szintetizálható. Mindent egyes szám első személyben ír, szinte felkínálva téziseit a vitára.

Valószínű, hogy ez a megközelítés ma a tankönyv igazán korszerű formája a társadalomtudományokban. Itt lehet történeti leírást adni a tudományokról, nem kanonizálhatók, nem véglegesek az elméleti keretek vagy akár a fogalmi kategóriák. Itt jogosult mindent újra definiálni, értelmezni és argumentálni. Ezt kísérli meg a szerző a cselekmény – kommunikációs szempontú – vizsgálata során.

A nagyon tömör bevezető érzékelteti, hogy ez nem a „fősodor” a mai megközelítésekben, és hogy ezt nem tekinti véglegesnek. Megkockáztatható, hogy a sorok közül az is kiolvasható, hogy nem tartja teljesen sikerültnek sem, ami szinte következik a szakág eredendő tudományelméleti nehézségeiből. A kísérlet azonban figyelemreméltó és érdemes elsajátítani és követni a szerző különleges felfogását, logikáját.

Két nagy részből áll a könyv, az elsőnek *Társadalmi konstrukciók* a címe, ez három fejezetből áll. A másodiknak címe: *Racionális döntések*, itt is három fejezet található. A legizgalmasabb az első rész első fejezete (a tartalomjegyzék sorrendje szerint a második, mert a módszertani bevezető is önálló fejezet, és ez viseli az egyes számot), amely az lapfogalmakat fejti ki. Talán illik a szerző módszertani individualizmusához, hogy a recenzió is a saját nevében szóljon: szerintem is a társadalomtudományokban a koncepciók az igazi műszerek, elemzési és értelmezési eszközök, amelyek a mindennapi tudatnak legalább a potenciálisan rendelkezésére álló ismeretanyagot feltáráhatóvá teszik.

A logikai pozitívizmus nem adott eddig annyi eredményt, amennyi kárt a vizsgált jelenségek elidegenítésével és leegyszerűsítésével okozott. Nem objektivált, hanem dekontextualizált társadalmi tényeket. Amely tények, mint a szerző helyesen hangsúlyozza Weber és Durkheim nyomán, konstrukciók, jelentések, ill. jelentéstulajdonítások, amelyek a társadalom léte és működése érdekében a kulturális, történelmi folyamatban kialakultak, és amelyek a folyamatos változás állapotában vannak.

A konstrukciók elaboráltsága és flexibilitása adja a szociális valóságot, a természet-tudományok igazi tárgyát. Magam is osztom a szerző nézetét, hogy ezek létjogosultságához, tudományos státusához nem szükséges őket kihorgonyozni a biológiához. Osztom irritáltságát a ma felkapott evolúciós lélektannal kapcsolatosan, amit ma az emberrel foglalkozó tudományokban úgy kell recitálni, mint a gyógyszerreklámokban a „...kérdesse meg orvosát és gyógyszerészét...” önfelmentő büvmondatát. Korábban az etológia, a szociobiológia, a viselkedés alapjainak „előhuzalozottsága” volt a tudományosság záloga, most az agyat kell citálni. Az utóbbi fél évszázadban folyton változtak a divatos műszavak: formatio reticularis, hipotalamus, különböző agyi magvak, központok, kéregterületek, neurotranszmitter anyagok és pályák stb. Ma is folyik az értelmetlen harc a nem létező dualizmussal szemben, még a jó öreg marxizmus koloncait sem ráztuk le a társadalommal foglalkozó tudományainkról.

A felszabadult vizsgálódás jegyében a szerző sok mindent szinte magától értetődőként mond ki, ami ma még reveláció jellegű, nagy kár, hogy könyvismertetésben ezt nem lehet igazán felsorolni és értékelni. Más dolgokat is természetesnek vesz, amelyeket azért már elfogadnak, pl. Habermas kommunikációs cselekvéseméletét, „három világának” megkülönböztetését stb. A szokatlan tételek között van nála a cselekvés szervezeti beágyazottsága és determináltsága, a hatalom óriási súlya a cselekvés meghatározásában, kontextualizálásában (különös tekintettel, hogy a szerző megkülönbözteti az uralmat, ami

a hatalmi befolyásokat rutinizálni képes). Ezt a dimenziót a szerző a Kényszer és cselekvés című fejezetben bontja ki, ekkor már rendelkezésére áll az alapfogalmakból következő modell, a cselekvés logikai mátrixa.

A Weber-féle cselekvési szándéktipológia cselekvést kísérő (vagy annak gyakran lényegét képező – lásd Habermas, Austin és mások) alkuja, amelyben a megnyilatkozás elismerési igényt, a reakció, az elismerési válasz érvényességvizsgálatot tartalmaz (és még sok mindent, amit a folyamatosan bonyolódó modell a könyv lapjain kifejt).

A szerző egy sor látszólag lélektani tényezőt is említ, tudati állapotokat, képességeket, emóciókat, értékeket és érdekeket. Láthatóan ezek sokféle elvontságai szinten fogalmazhatók meg, de akár pszichologizálhatók is, ha a modellt az egyszerű társas dialógusra vonatkoztatjuk. Az elemzés ott kezd bonyolódni, amikor a szerző a cselekvés irányultságairól, a reciprocitás körülményeiről ír, amikor a cselekvést irányító társadalmi rend kereteket ad a szigorúan szabályozott tranzakcióknak éppúgy, mint az egyéni variációknak.

Igen érdekes, ahogy a szerző a modern jogelmélet alapján a cselekvés szabálystruktúráit magyarázza. A reciprocitás megvilágítására az egyszerű társadalmak gyakran ritualizált ajándékozási és csereszokásai szolgálnak. A bonyolódó modellben olyan jelenségek kerülnek elő, mint a döntés, a kollektív cselekvés, a társadalmi pozíciók és a szerepek stb.

Az előállt modell alapján kifejtethetővé válik a cselekvés-befolyásolás, az uralom, a hatalom és a szervezet. A modell végül rövid, alig háromoldalas fejezetben jelenik meg, kb. harminc faktor interaktív folyamatképe. Amíg az olvasó idáig eljut, megismerhető a szerző argumentációja, általában igyekszik sorrendiségeket, akár metrikus összefüggéseket is kifejezni, néhol az összes logikai változatot leírja, de sokszor él események, jelenségek anekdotikus leírásával is.

A második rész tulajdonképpen a játékelmélet összefoglalása az első részben alkalmazott logika szerint, és hasonló modellezési elvek keretében. Ún. preferencia mátrixot alakít ki, itt a játékteoretikus hagyomány már segítségére van a képletek, elvont jelölések használatában. A játékelmélet a racionális cselekvés tiszta helyzetait tudja megragadni, az alapvető viszony-, érdek- és értékösszefüggéseket, és ezzel valóban a cselekvés egyfajta tiszta mátrixát adja.

A recenzensnek ez a második része már kevésbé volt érdekes, miközben a szerző következetessége és pontos fogalmazásmódja itt is lenyűgöző. Az igazi üzenet az a számára, hogy lehetséges integratív társadalomtudományi cselekvésemélet, amely folyton finomítható modellekbe sűrítve segít rendet teremteni pl. a szociológia óriási elméleti korpuszában. A szerző nem mindenütt dolgozta ki a modell teljes érv-, ill. háttéranyagát, inkább módszert ad (mint ahogy a könyv alcíme is utal rá) a teljes kidolgozáshoz. Néhány helyen nem ment mélyre, pl. az uralom vonatkozásában, másutt (pl. a szerepelmélet értelmezésében) nyomon követhető, hogy a teóriák szűkebb történetiségét nem dolgozta fel, talán nem is ismeri, de megközelítésének értéke éppen az, hogy ez nem is kötelező számára, ez behelyettesíthető, ennek megadja az irányát. Az egész modellel lehet vitatkozni (magam csak néhány helyen éreznék erre késztetést, de akkor már ismertetés helyett vitacikkről lenne szó), és természetesen minden fogalom meghatározása is diszkutálható. Pl. a konstrukciók kérdése a társadalomtudományok legizgalmasabb, és valószínűleg örökre nyitott problémája, amely a nyelvfilozófiáktól a nyelvészeti pragmatikán át a szemantikáig sokféle diszciplína felhasználását igényli. Ezt a ma nagyon divatos kognitív megközelítést is csak utalásszerűen, általánosságban kezeli – talán jellemzően –, ez érdektelen számára.

Kitűnő tehát a könyv, de néhány kisebb kritikai észrevétel azért helyénvaló lehet. A szerzőt talán természettudományos iskolázottsága is csábítja, hogy végig a matematikai formalizáció eszközeivel is él. Lehet, hogy ez a műszaki egyetemen segít, de lehet, hogy éppen a kommunikációt tanulóknak nehezíti a megértést. Egyébként is nagyon magas absztrakciós szinten fogalmazódik meg a kötet. Kérdéses, ez a hallgatók számára nem jelent-e akadályt? Talán éppen emiatt nem sikerül majd a hallgatót szellemi párbeszédbe vonnia. Helyenként a szöveg felidézi azt a néhány magyar társadalomtudományi tankönyvet, amelyhez gyakorlókönyvet, példatárt, exegézist kellett kiadni, hogy használható legyen (hiszen a tekintélyes szerző tanszékén ezt követeli meg). Nem igazán „felhasználóbarát” a tipográfia sem. A szerző túl sokat él az apró betűvel szedett részek varianciáival, míg a törzsszövegben kevés a kiemelés. Az apró betűs részekben van kurziválás, általában itt vannak a képletek. A képlethez hasonló a hivatkozási mód, amely a szerzői név rövidítéséből és a kiadási évszámból tevődik össze (pl. Web70=Weber 1970-ben kiadott kötete, az Állam, politika, tudomány című tanulmány gyűjteménye). Ezt a hivatkozási módot még nem láttam, és előnyeit nem is értem. A szerző – helyesen – nem tömi tele hivatkozással a szöveget, ezzel tehát terjedelmet nehéz nyerni.

Az irodalomjegyzékben helyenként hibás is a szoros betűrendi logika, vagy a szerzőt, vagy a szerkesztőt megzavarhatta, hogy a hivatkozott neveket idegenesen (tehát pl. Immanuel Kant, Max Weber stb.) írja ki az irodalomjegyzék. Így a hallgató nem szokik a nevekhez, de ez a könyv olvasását a szaktudományos közösség számára is megnehezítheti, hiszen a hozzáértő olvasó már a szokott akadémikus hivatkozási kiírásnál felismerheti, mire utal a szerző. Az egész szöveg közben a szakmai közösségre is számít, hiszen a könyv heurisztikus értékeit a szakma fedezheti fel, ez a hallgatóknak eleve nem lehet világos.

Mindenképpen érdekes lesz a könyv sorsa, a tudományban is és az oktatásban is. Joggal lehet remélni, hogy mindkét vonatkozásban megtermékenyítő hatású lesz.

Buda Béla

AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS VILÁG TÁGULÁSA

Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács:
ÉGEN-FÖLDÖN INFORMATIKA. AZ INFORMÁCIÓS
TÁRSADALOM TECHNOLÓGIAI TÁVLATAI.

2008. Typotex, Budapest. 821 oldal. Ára: 8500 Ft.

A fényes papírra nyomott, szép kiállítású, de papírkötésű könyv különleges munka. Szakemberek csoportja írta egy IT3 rövidítésű négyéves nagy program (Az Információs Társadalom Technológiai Távlatai) összefoglalása. A 2005-ben indult program áttekintéseit a 2008. évi állapotra fejlesztették, és az összegyűlt hatalmas anyagot nemcsak weblapokon tették közzé, de a szöveges, nyomtatott anyagot 120 hivatalos felhasználóhoz, ill. döntéshozóhoz is eljuttatták. Az a nagy kötet a szakemberek tágabb körének tájékoztatására hivatott. Az informatikai, ill. technológiai tartalmat azonban a könyv közérthetően tárja az olvasó elé, a tartalom felépítése logikus és világos, a szöveg bontása szinte didaktikus. Ennek ellenére a könyv igazában a területen dolgozó, felsőfokú szakképesítésű embereknek való, hiszen arról akar képet adni, hogy az informatika egyes területein milyen fejlődési trendek vannak, hogyan prognosztizálható ezek haladása, milyen segítő és gátló faktorok játszanak ebben szerepet, és az optimális, ill. a várható haladás milyen eredményeket hoz a társadalomban, az egyes intézményrendszerekben, az üzleti világban, a távközlésben vagy az adatfeldolgozásban.

A tematika három részben bontakozik ki. Az első rész általánosságban tekinti át a hasznosulási kereslet témaköreit, itt nagyon érdekesek azok a rövid tézisek, amelyek a haladás fő követelményeit fejtik ki, majd főleg az üzleti, közszolgálati és a magán felhasználás igényeiről van szó. A fejlődés maga a hírközlés, a végberendezések, a rendszertechnika és az alkalmazási rendszerek, valamint a tartalomkezelés terén zajlik. A minőségi kritériumok között a működtetés, a biztonság és a szabályozás-fejlődés testesülnek meg.

A második rész az egyes technológiai területek elemzését adja. Itt a fejezetek egy része igazában mérnöki tudás alapján értékelhető, de egyes gondolatkörök az átlagos műveltségű olvasónak is érdekesek lehetnek. Ilyen – szak jellegű – fejezetek szólnak a korlátlan sávszélesség és számítási teljesítmény irányába tett lépésekről, a nano-elektronikáról vagy a plaszttronikáról, de már a biológiai alkalmazás távlatai megfogják mindenki fantáziáját (intelligens implantátumok, érzékszerveket pótló rendszerek stb.) Hasonló az Internet jövőjéről szóló nagyszabású fejezet, vagy az újgenerációs hálózatok, az internethez hasonló, de egyes tulajdonságaikban annál is előnyösebb információátvitel rendszerei. Mérnöki, de távlataiban széles érdeklődést keltő az ember-számítógép kommunikáció minden változata, a személyazonosító, adatvédő és adatarchiváló technikák. Egyes fejezetekből kibontakozik a közműszerű, szolgáltatás alapú, ágens alapú stb. technológiák működésmódja. Mindenkit érdekelhetnek a helymeghatározási módszerek új változatai,

az autonóm mobil robotok, az üzleti intelligencia vagy a számítógépes szövegelemzés, a jelenés alapú technológiák rendszerei.

A második rész utolsó nagy fejezete minden felhasználót is érdekelhet, a web 2.0, a tartalom-előállítás és megosztás kollektív módszereit, a peer-to-peer megoldások és az online közösségi játékok világa. Szó van a blogok formáiról, funkcióiról és terjedéséről, a közösségi játékok oktatási alkalmazásáról és sok más érdekes kérdésről.

Két alkalmazási jövőkép teszi ki a könyv utolsó, rövidebb részét, az intelligens otthon és az újfajta vállalati-irodai munkavégzés. Ezek szinte futurologiai fejezetek. A kötet függelékben adja meg a főbb szakfogalmak és rövidítések meghatározását. Jelen sorok írójának ehhez gyakran kellett lapoznia, ennek során megállapíthatta, hogy nem teljes a szótár, ill. definíciós gyűjtemény. Nem lehet fel pl. a PDA, a célgépek között található gyakori rövidítés, újra kellett olvasni a megfelelő részt (57–59. old.), mígnem kiderült, hogy a technológiák konvergenciája nyomán vizionált ún. univerzális elektronikus aszisztens értendő alatta. Míg másutt mindenütt megadja a könyv, itt hiányzik az eredeti angol kifejezés.

A technológiai elemzésekben van ajánlott irodalom, és sok a konkrét kutatás, fejlesztés, piaci kezdeményezés megnevezése, helyenként megismerhetjük az élvonalbeli, az adott területen működő szakemberek nevét is. A nemzetközi szint általában meghaladja a magyart, a munkák zöme az Egyesült Államokban folyik, de sok nyugat-európai tanszék és kutatóintézet is az élvonalban van, és helyenként kellemes meglepetés, hogy a magyar műhelyek és kutatók is fontos munkát végeznek (pl. a biológiai alkalmazásokban, a biológiai alapú számítógépes fejlesztésekben, a szimulációs kísérletekben).

Ezek után feltehető a kérdés, minek vág bele ilyen kötet ismertetésébe valaki, akinek nem ez a területe. Főleg azért, mert minden fejezetből világosan kitűnik, hogy minden lépés a leírt trendekben nagyarányú változásokat okoz az emberi hétköznapiakban, a családban, kapcsolatokban, és valószínűleg a felhasználók lelkében is. Olyan jó lenne ezekről is valami becslést, trendelemzést, megalapozott víziót alkotni! E téren azonban sajnálatosan kevés az eddig ismert, publikált kutatás. Az új ezredév elején folyt egy nagyobb vizsgálódás a mobiltelefonok hatásairól (az MTA Filozófiai Kutató Intézete keretében, az akkor Westel támogatásával), ez már nagyon sok érdekest tárt fel, pedig a kutatás kezdeteikor még Nyugaton is csak megindult a mobil „telefonía” robbanása, de már eleven program volt a WAP, ill. az információs technológia más, végfelhasználó konvergenciáinak kidolgozása. Mint tudjuk, a most eltelt évtized alatt is voltak megtorpanások, talán tévutak is, és ma is vannak viták fejlődési irányok között. Ezek alapján azonban mindig technikai, kereskedelmi vagy pénzügyi dilemmák rejlenek, sehol sem tükröződnek még az emberi preferenciák. E könyvben van szó arról, hogy otthon mindenféle multimédiás tartalmat megszerezhetünk és fogyaszthatunk, saját köreinkben gyárthatunk és terjeszthetünk ilyeneket, korlátlanul kommunikálhatunk egymással – de az még nem vetődik fel, hogy mit változtat ez bennünk. Bármilyen ragyogók lesznek is a lehetőségek és a célgépek, rengeteg idő megy el használatukkal, nagy volumenű, speciális tudásnak kell összegyűlnie a használóban, érdeklődésének és intencióinak virtuális világokba kell átvédenie. Hogy fog ez végbemenni? Hogyan zajlik majd az új eszközök, távlatok terjedése. Nem rétegződik-e még inkább a világ az infotechnológiai „írastudók” között, és nem marad-e el még jobban és még reménytelenebbül az a nagy embercsoport, aki a

fejleményekkel már nem tud lépést tartani? Bizonyos, hogy hatókörünk kitágul, de mit akarunk majd lehetőségeinkkel?

Ilyen és hasonló kérdések merülhetnek fel a humán tudományok művelőiben, és ezek nyomán ezt a nagy kötetet, az egyes releváns fejezetek vonatkozásában legalább, érdemes és célszerű még gyakran kézbe venni.

Buda Béla

A NYELV ÉS A BESZÉD, MINT A BEFOLYÁSOLÁS KOMMUNIKATÍV ALAPJA

Síklaki István (szerk.):

SZÓBELI BEFOLYÁSOLÁS. I. NYELV, GONDOLKODÁS,
KULTÚRA. 346 OLD., II. NYELV ÉS SZITUÁCIÓ. 322. OLD.

Typotex, Budapest, 2008.

Ára: 3900 Ft.

A két kötet nagy része már megjelent 1990-ben, a Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában, *A szóbeli befolyásolás alapjai* címen. Azóta is idézik és használják tankönyvként, ezért is válhatott most szükségessé újabb kiadása, amelyhez az ELTE Társadalomtudományi és a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara nyújtott támogatást. A szerkesztő – és a tanulmányok többségének fordítója – Síklaki István szociálpszichológus, az ELTE említett karán a Szociálpszichológiai Tanszék professzora. Érdeklődési és kutatási területe a társas interakciók világa, ezen belül a kommunikáció, főleg annak nyelvészeti háttere, szerkezete. E válogatásban sikerült olyan szemelvényeket összegyűjtenie, amelyek révén a hallgató vagy a tárgykör iránt érdeklődő megismerheti az elméletalkotás és a kutatás főbb vonalait a szóbeli, beszédbeli kommunikáció terén. A kiválasztott megközelítésmódokban képviselőket nyer az empiria, de leginkább az elemző nyelvészeti (pragmatikai, szemantikai) hagyomány, ill. a nyelv társadalmi funkcióra rávilágító új irányzatok (beszéddaktus-elmélet, diskurzív elemzés, konstruktív, ill. konstrukcionista iskola, pszicho- és szociolingvisztika stb.) értelmező hermeneutikus módszertana a jellemző. Ez a módszertan a társadalmi cselekvő, a beszélő implicit tudását próbálja felbontani, kategorizálni, szabályokba rendezni, nem csupán a beszédkonstrukció oldaláról (tehát ahogy pl. a kognitív pszichológus teszi), hanem a kommunikáció szituációjában, amelynek közvetlen faktorelemeit szinte hagymahéjként veszik körül a mind bonyolultabb és általánosabb szociokulturális összefüggések, amelyek gyakran vonatkoznak vagy vonatkoztathatók a legszűkebb kommunikációs helyzetre. Továbbá nem csupán a megnyilvánuló és a helyzet az érdekes a kutatásban, hanem a másokra gyakorolt hatás, ill. a meginduló kommunikáció egész folyamata és annak végeredménye.

Mindennapi szóbeli kommunikációnkban tehát, mint a kenetben a mikroszkóp alatt a sokféle apró részecske és lény, rejtett pszichoszociális „létezők” és összefüggések sokasága ismerhető fel. A hetvenes és nyolcvanas években a nyelvészet, a szociálpszichológia és a filozófia határterületein ez a felismerés indított el nagy pezsgést és fejlődést, és ennek tartalmait és hangulatát közvetítik a Síklaki által kiválasztott (és tegyük hozzá, gondosan fordított, szakmailag ellenőrzött) szemelvények, tanulmányok és könyvfejezetek.

Mindkét kötetben 11–11 tanulmány olvasható. Az első kötet elején Síklaki mindegyik szemelvényről szól, megindokolva annak tárgyát, jelentőségét, helyét a tudományos

megismerés folyamatában. Mivel minden szemelvény szorosan vett szakirodalmi közlés, mindegyik nagyon elvont, és egyszerű olvasása nem mindig idézi fel a szükséges referenciális támpontokat, ilyenkor érdemes visszalapozni a szerkesztői bevezetéshez, amely még az egyes fejezetek közötti kapcsolatokra is gyakran rámutat.

A két kötet sokrétű mondanivalóját nehéz bemutatni, ha valaki megpróbálná, olyan tanulmányt kellene írni, mint amilyen Síklaki írt bevezetésében. Talán csak általánosságban lehet inkább a könyvet értékelni. Elöljáróban: a cím nem igazán szerencsés. A szemelvények „alapkutatási” jellegűek, nem „alkalmazásiak”, még a második kötet végén található öt brit írás sem, mely a politikai kommunikációról szól. Már az alcímek is mutatják, hogy nem a befolyásolás hagyományos témáiról, hanem azok általános kereteiről, faktorairól, folyamatairól szól a könyv. Befolyásolás: meggyőzés, ráhangolás, rábeszélés, sugalmazás, szuggesztió, manipuláció – de ha akarom, rejtett vagy nyílt kényszer stb. A „stb.” azért kell ide, mert még senki sem alkotta meg tudatosan a célra irányuló befolyásolás mindennapi változatainak taxonómiáját és tipológiáját, mindig csak általánosságban beszélünk erről. A két kötet szerkesztése most olyan általánosságban maradt, hogy tartalma nagyon messze van azoknak a köteteknek tartalmától, amelyeket a magyar olvasó is ismerhet Cialdini, Prakakis, Aronson és mások munkái nyomán. Igazán általánosan minden kommunikáció – befolyásolás, hiszen valamit változtatni akarok a másokban, aki ezt elfogadja, módosítja, vagy elveti, és ebből sokféle, sokféle elágaztatható kommunikatív folyamat, sokféle Austin, Searle vagy Habermas értelmében vett társadalmi cselekvés származhat.

Kétségtelen, hogy a válogatás általában a befolyásolást kifejező mozzanatokra figyel, az első fejezetben már szó van a kommunikáció különféle stratégiáiról, amelyek a beszédből dekódolhatók, a másodikban Labov és Fanshel klasszikus közleményében, amely a pszichoterápiás interjú mélyebb szerkezetét, rejtett szerkesztési célstruktúráját és nyelvi, szövegszerű eszközeit elemzi, figyelembe véve a beszéd vokális elemeit is, már előtűnnek a rejtett szándékok és a beszéd folyamatban kifejeződő tendenciák.

De a beszédelemzés nyelvészeti eszközeiről szóló Fillmore-tanulmány (ugyancsak klasszikus írás részlete), a Bohémélet szövegelemzésének példájával, valamint a Gold-berg-tanulmány a beszélgetés koherenciájának modelljéről, amely a lépéseket próbálja értelmezni, teljesen feltáró, juttató jellegű szöveg, csakúgy, mint Harder és Kock írása az előfeltevések kudarcáról. Ez ugyanakkor nagyon izgalmas gyakorlati kérdést tárgyal: mi történik akkor, és hogyan javítható, ha a kölcsönös tudásról bennünk élő előfeltevések nem igazolódnak, nem válnak be (teljesen). Minden fejezetben, itt is fontos, de általában nem elemzett, inkább „implikált” a közös tudások kontextusainak sokfélesége, rétegezettsége, ebben nagyon érdekes szabályszerűségek rejlenek, ezekkel ma a tágan értelmezett kommunikáció-kutatásban sokat foglalkoznak. Kicsit jobban, szembetűnően utal erre a következő fejezet, Sperber és Wilson írása (ugyancsak tankönyvek, egyetemi olvasókönyvek gyakori szemelvénye ez), amely éppen a közös tudásról és a relevanciáról szól. De mind a kontextus, mind a relevancia viszonylag szűk elemzési vetületben jelenik itt meg.

Kutatási érdeklődést tükröz az első kötet további, általában az ezredforduló körüli, tehát a korábbi válogatáshoz képest új fejezeteinek sora, itt szó van az argumentációról a szöveg szerkezetében, a beszéd szociokulturális dimenzióiról; itt lényegében a beszéd-aktus elméletének alkalmazási elveiről találunk érdekes gondolatokat. Két fejezet nagyon elvont, és inkább szakirodalmi áttekintés, a nyelvi relativitásról, ill. a csoportok közötti nyelvi elfogultságról (vagyis a sztereotípiák fenntartásáról nyelvi eszközökkel), és köz-

jük épül egy ugyancsak elvont, de módszertanilag fontos fejezet, Semin írása a nyelvről, mint a megismerés és a viselkedés szerkezetadó eszközéről, ez kérdések és válaszok vizsgálatából fejti ki általános következtéseit. Ez utóbbi három fejezet tematikája ma mind a szakirodalomban, mind pedig a népszerűsítő tudományos irodalomban nagyon gyakran jelenik meg, aki tudja, érdemes összevetnie ezeket a fejezeteket a mai álláspontokkal, pl. a nyelv „uralmi” szerepének ún. „foucault-i perspektívájával” vagy a feminista beszédértelmezés téziseivel, ill. általában a társadalmi reprezentációkra, konstrukciókra és azok interakciós szerepére vonatkozó közleményekkel. Itt kell megjegyezni, hogy éppen a válogatás írásainak keletkezési idejében már voltak sokat vitatott, új megközelítések ide vonatkozóan, pl. az etno-metodológia vagy az etogénia. Nyilvánvaló, hogy a válogatást a szociálpszichológia „főárami” oktatásának igényei vezették.

A második kötet szemelvényei valamivel közelebb állnak a befolyásoláshoz, abban az értelemben, hogy főleg arról van szó bennük, hogyan lehet elkerülni az interakciókban a konfliktusokat, vagy hogyan lehet feloldani azokat. Erving Goffman tanulmánya a másik arculatának (itt a *homlokzat* szó utal a *face-work* kifejezés tartalmára) respektusára, védésére vagy szükség esetén provokálására ír le stratégiákat, majd egy igazán kitűnő, csaknem 100 oldalas tanulmány szól az udvariassági szabályokról, mégpedig a már korábban felvetődött stratégia-metaphora jegyében. Itt közvetlen típusokat, szabályszerűségeket olvashatunk. Ha akarjuk, akkor ez a fejezet (együtt Goffman írásával) természetesen indokolhatja a szerkesztő címválasztását, de hát az udvariasság inkább az általános kooperációs feltételek kialakításának és fenntartásának eszköze és nem maga a befolyásolás, amely ezen át, ezen túl érvényesülhet.

Van egy konfliktusról szóló fejezet, majd jön az említett öt tanulmány a politikai kommunikációról. Ezek nagyon konkrét politikai témákat tárgyalnak, de elsősorban az elemzés szempontjából. Televíziós híradókban követik, hogyan alakulnak a kérdés-válasz szekvenciák az interjúkban, vagy azt vizsgálják, hogyan fogadják és válaszolják meg (hárítják el) a kérdéseket a parlamenti vitákban, hogy működik a „tapscsapda” stb.

Szemelvények szólnak a hatalom nyelvi aspektusairól, a bírósági nyelvhasználatról (természetesen kommunikációs szempontból itt megemlítendő, hogy ez a fejezet inkább a politikai kommunikációs fejezetek közé tartozik), a reklám nyelvéről, a szóbeszédről és a pletykáról mint verbális kommunikációról stb. Érdemes megemlíteni egy kis tanulmányt, amelynek „Orwell nyelvészete” a címe. Ebben a szerzők azt mutatják be, hogy Orwell 1984 című könyvében hogyan írja le a nyelvhasználat (az „Újbeszéd”) által elérhető uralmi effektusokat. Általában a nyelv és a hatalom kérdését lehet vonatkoztatni az első kötet szemelvényeivel kapcsolatosan említettekre, és ebből látható, hogy a szerkesztő számára nem idegen a színes, szivárványszerű újabb megközelítési paletta, amelyre utaltunk, és ami kontrasztot jelenthet a hagyományos, szociálpszichológiai kutatási nézőponttal.

Síklaki válogatása tehát joggal tart igényt a szakemberek figyelmére, hasznos lehet az oktatásban, ahol a jelenségek analitikus vizsgálati módjára, az elméletalkotás módszereire kell megtanítani a hallgatókat, de a közölt szemelvények fontosak lehetnek azoknak a szakembereknek is, akik a szűkebb kérdésfeltevéseket, témákat tanulmányozzák.

Buda Béla

CONTENTS

<i>Marián, Béla:</i> GIPSY SOCIETY, GIPSY OPINIONS	3
<i>Julesz, Máté:</i> TIMES AND SYMBOLS	41
<i>Bernschütz, Mária:</i> EMPIRICAL ANALYSIS OF FILM SUBTITLING	59
<i>Pléh Csaba:</i> HALF CENTURY OF PSYCHOLINGUISTICS II.	81

500 Ft

nka

Nemzeti Kulturális Alap